

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KELÂM İLMİ AÇISINDAN EVLİLİK VE
KADER İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hulusi ARSLAN

HAZIRLAYAN
Büşra YÜKSEL

MALATYA-2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

KELÂM İLMİ AÇISINDAN EVLİLİK ve KADER İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Büşra YÜKSEL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hulusi ARSLAN

Malatya-2022

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Hulusi ARSLAN danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Kelâm İlmi Açısından Evlilik ve Kader İlişkisi” adlı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserleri hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterdiğimi belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Büşra YÜKSEL

Malatya-2022

ÖZET

Evlilik, insan hayatında yer alan dönüm noktalarından biridir. Bu sebeple ilahi takdir ile mi özgür irade ile mi gerçekleşip gerçekleşmediği insan açısından önem arz etmektedir. Evliliğin kader olup olmaması kişinin yaşamını anlamlandırması noktasında farklı bir öneme sahiptir.

Toplumda evliliğin ilahi takdir sonucu gerçekleştiği inancı yaygındır. Bu araştırmada kader inancının ortaya çıkış süreci ve naslarda nasıl yer aldığı, kaderin, insanın eş seçimi ve evlilik konusunda nasıl bir faktör olduğu, insanın evlilik ve eş seçiminde iradesi dâhilinde ve iradesi dışında meydana gelen durumların neler olduğu ele alınarak tek tek irdelenmiştir.

Allah her şeyi bilen ve güç yetirendir. Ancak insanı yaratılışının her zerresine kadar biliyor olması dünya hayatında imtihan edip fiillerini özgürce gerçekleştirmesinin ve bundan dolayı hesaba çekilmesinin önünde bir engel değildir. Evlilik Allah'ın ilmi, iradesi ve yaratmasına uygun olarak şekillenen bir nizam içerisinde meydana gelmektedir. Bu yönüyle bir nizama uygun olması açısından elbette ki ilahi takdirin altındadır. Ancak evlilikte zorlayıcı bir kaderin bulunduğunu düşünmek isabetli görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kader, Evlilik, Evlilik ve Kader

ABSTRACT

Marriage is one of the turning points in human life. For this reason, it is important for human beings whether it is realized by divine providence or free will. Whether marriage is destiny or not also has an important place in terms of giving meaning to one's life.

The belief that marriage occurs as a result of divine providence is common in society. In this research, the process of the emergence of belief in fate and how it takes place in the scriptures, how fate is a factor in choosing a spouse and marriage, and the situations that occur due to and outside of the will of the person in the choice of marriage and spouse are examined one by one.

Allah is all-knowing and all-powerful. However, the fact that Allah knows every particle of Allah's creation does not prevent humans from being tested in the life of this world, performing their actions freely, and being held to account for this. Marriage takes place in an order that is shaped in accordance with Allah's knowledge, will and creation. In this respect, it is, of course, under divine providence in terms of being suitable for an order. However, it seems right to think that there is a compelling destiny in marriage.

Keywords: Word, Destiny, Marriage, Marriage and Destiny

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu	1
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
III. Araştırmanın Yöntemi	2
IV. Araştırmanın Problematığı	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
İSLÂM'DA KADER İNANCI VE TARİHİ ARKA PLANI.....	3
1.1. Kader Kavramının Tanımı.....	3
1.2. Kader İncancının İslâm İnanç Esasları İçindeki Yeri	8
1.3. İslâm'da Kader İncancının Ortaya Çıkışı.....	10
1.3.1. Beşeri Sebepler	10
1.3.2. Siyasi Sebepler	13
1.3.3. Dini Sebepler	20
1.3.4. Coğrafi ve Kültürel Sebepler.....	23
1.4. İslâm'da Kader İncancının Yorumlanması	28
1.4.1. Cebriyye	28
1.4.2. Kaderiyye	29
1.4.3. Mu'tezile	31
1.4.4. Şîa.....	32

1.4.5. Ehl-i Sünnet.....	33
İKİNCİ BÖLÜM	37
İSLÂM DİNİNDE EVLİLİK	37
2.1. Evliliğin Tanımı ve Tarihçesi.....	37
2.1.1. İslâm Dininde Evlilik ve Önemi.....	42
2.1.2. Kur'ân'a Göre Evlilik ve Eş Seçimi.....	43
2.1.3. Kur'ân'a Göre Evlilik Kurumu ve Amacı.....	43
2.1.4. Kur'ân'a göre Eş Seçme Süreci ve Evlilik Engelleri	46
2.1.5. Sünnet'e Göre Evlilik ve Eş Seçimi.....	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
EVLİLİK VE KADER İLİŞKİSİ	54
3.1. Kader İnancı Bağlamında Evlilik.....	54
4.1. İmtihân Bağlamında Evlilik	54
4.2. Evlenmek ve Kader İlişkisi	57
4.3. Boşanmak ve Kader İlişkisi.....	64
4.4. Evlenmemek ve Kader İlişkisi	66
4.5. Çok Eşlilik ve Kader İlişkisi	68
4.6. Âşık Olmak ve Kader İlişkisi	70
4.7. Farklı Din Mensubu İle Evlenmek ve Kader İlişkisi.....	73
4.8. İrade Dışı Yapılan Evlilikler ve Kader İlişkisi.....	76
4.9. LGBT Bireyler ve Kader İlişkisi	78
4.10. Evlilik ve Kader İlişkisi Konusunda İtikadî Mezheplerin Değerlendirmeleri	82
4.10.1. Cebriyye	82
4.10.2. Kaderiyye	83
4.10.3. Mu'tezile	83

4.10.4. Şiâ.....	83
4.10.5. Ehl-i Sünnet.....	84
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	88

ÖNSÖZ

Kader konusu insanların çok eski tarihlerden itibaren soru sordukları ve üzerinde çokça konuştukları bir mesele olmuştur. Bu meselenin insanın gerçekleştirdiği fiiller ile ilgili olması konu hakkındaki merakı hep taze tutmuştur. Kaderin evlilik ile olan ilişkisi ise toplumumuzda oldukça rağbet gören bir meseledir. Gerçekleşen veya gerçekleşmeyen her evlilik durumunda, muhakkak kader konusuna değinilip insanlar tarafından yorumda bulunulur. Bu sebeple evliliğin kader ile ilgili olan boyutu önem arz etmektedir.

Kader meselesi söz konusu olduğunda, bir taraftan Allah'ın ilim, irade, kudret ve yaratma gibi sıfatları diğer taraftan da insan davranışları gündeme gelir. Klasik kelim tartışmalarında mesele ağırlıklı olarak Allah'ın söz konusu sıfatları üzerinden ele alınmış; insani boyutuna bakıldığında ise iman, küfür, hidayet, dalalet, rızık ve ecel gibi konular incelendiği halde insan hayatında çok önemli bir yere sahip evlilik meselesi üzerinde durulmamıştır. İşte bu çalışmada İslam inancının ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamberin sünneti ve klasik kelamcılarının kader sorunu hakkındaki görüşlerinden hareketle evlilik-kader konusu incelenecektir. Bu çerçevede evliliğin kaderle bir bağı olup olmadığı ve kaderin evlilik ve eş seçiminde ne gibi bir rolü olduğu sorularına cevap aranacaktır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kader kavramının tanımına, kader inancının ortaya çıkışı ve tarihi sürecine, kader meselesinin ortaya çıkmasını tetikleyen unsurlara, mezheplerin kader konusundaki görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde İslâm dinine göre evlilik ve evliliğin önemine, evliliğin tanımı ve tarihçesine, Kur'ân ve sünnette yer alan evlilik ve eş seçimi ile ilgili meselelere, yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise evlilik ve imtihan ilişkisine, evliliğin kader ile olan ilişkisine, evlenmemek, çok eşlilik, âşık olmak, irade dışı yapılan evlilik mevzularına, LGBT bireyler ve kader ile olan ilişkisine yer verilmiştir.

Tez yazma sürecim boyunca bana her türlü desteği sağlayan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hulusi ARSLAN'a teşekkürü borç bilirim. Ders sürecinde görüşlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Mustafa BOZKURT ve tahsilim boyunca yararlandığım ilim adamlarına teşekkür ediyorum.

Büşra YÜKSEL

KISALTMALAR

- b. : bin, ibn(oğlu)
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
İSAM : İslâmi Araştırmalar Merkezi
ö. : Ölüm tarihi
r.a. : Radıyallahü anh
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TDVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
vb. : ve benzeri
vd. : ve devamı
vs. : vesaire

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu; kelâm ilmi açısından kader inancının evlilik kurumuyla olan ilişkisidir. Kader meselesi denildiğinde evrende var olan her şeyi kapsayan bir kombinasyondan söz etmek mümkündür. Bu sebeple birçok yönden ele almaya müsait ve insanı ilgilendiren bir meseledir. Kader inancı; geçmişten günümüze birçok konu ile bağlantılı olarak tartışılmış, ele alınmış, hakkında pek çok eser verilmiştir.

Kader meselesi birçok farklı yönden ele alınmıştır. Ancak insanı ilgilendiren evlilik meselesi ve bu meselenin bağlantıları üzerinden müstakil bir şekilde ele alınmadığını yaptığımız araştırmalar sonucu fark ettik. Bu sebeple evliliğin kader ile olan ilişkisini, önce kader meselesinin ortaya çıkışından gelişmesine kadar olan bütün bir süreç şeklinde ele aldık. Konumuzun evlilik müessesesiyle ilgili olmasından dolayı evliliğin tarihi ve evlilikle ilgili insanî sürece yer verdik. Bu iki temel konuyu asıl konumuzun bağlayıcısı olarak kullandık. Tezimizin özünü ilgilendiren evlilik ile kader meselesi ilişkisini başlıklar altında inceleyerek meselenin özünü ortaya koymayı amaçladık.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmadaki amaç, kader meselesini tartışarak konuyu mezheplerin ve âlimlerin bu konudaki fikirleri üzerinden tekrar ortaya koymak değildir. Buradaki maksat kader meselesini ele alarak, evlilik kurumu ile olan bağıntıyı ortaya koyup meseleye insani perspektiften bakmaktır.

Kelâm ilmi açısından evlilik ve kader ilişkisi konusunu ele almaktaki amaç: Bu mesele hakkında var olan fikirler üzerinden evliliğin kader ile olan ilişkisini incelemek ve bu duruma açıklık getirmek, kader meselesinin evlilik kurumu ile bağlantılı olan ve olmayan yönlerini ortaya çıkarmak, bu meseleyi kelâm ilmi açısından nassların da yol gösterdiği şekilde derinlemesine incelemektir.

Toplumumuzda evlilik kurumu çok önemli bir yere sahiptir. İnsan neslinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi evlilik kurumunun varlığına bağlıdır. Her bireyin hayatında önemli bir dönüm noktası olan evlilik meselesi fâni olan insan ömrünün büyük bölümünü kaplar. Bu sebeple evliliğin kader ile olan bağlantısı insanın kendi

hayatındaki olumlu ve olumsuz durumları anlamlandırması açısından da büyük önem taşır. Birey, bu meselenin özünü bildiği zaman, başına gelen iyi-kötü durumlarda daha doğru bir kader bilincine sahip olur ve ahiret hayatına daha iyi hazırlanır.

III. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada ağırlıklı olarak kaynak tarama ve veri analizi yöntemlerine başvurulmuştur. Çalışma planına uygun olarak kader meselesini içeren âyet ve hadis metinleri, kader meselesinin yer aldığı eserler ve evlilik konusunu kapsayan literatür taranarak konu betimleyici bir yöntemle tespit edildikten sonra elde edilen veriler sosyoloji ve insan psikolojisi ile de ilişkilendirilerek problemin belirlenmesi ve çözümü ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Klasik kelimeler kaynaklarına bakıldığında evliliğin doğrudan kader ile ilişkilendirildiği bir başlık yer almamaktadır. Bu durum araştırmayı yaparken bazı güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Konu hakkındaki literatür tarandığında elde edilen verilerin azlığı ve var olan kaynakların kelam ilmi ile ilişkisinin olmaması da konuyu araştırırken bazı zorluklara sebebiyet vermektedir.

IV. Araştırmanın Problematikliği

Evlilik, evlenmeme, evlenememe ve boşanma gibi insan hayatının normal süreçleri söz konusu olduğunda toplum nezdinde bu durumların gerçekleşmesinin ilahi kader ile meydana geldiği algısının mevcut olduğu görülmektedir. Bu inanç gereği kişi eş seçiminde, evlilik sürecinde, evlilik birliği içinde ve gerçekleştirdiği evliliğin sonucunda başına gelen her türlü acıyı, problemi ve olumsuzluğu kadere izafe etmektedir. Bu yanlış kader algısı, insanın yaşam sürecinde inanç ve yaşantı açısından birçok problemi de beraberinde getirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'DA KADER İNANCI VE TARİHİ ARKA PLANI

1.1. Kader Kavramının Tanımı

Kader Kavramı sözlükte “Gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek”¹ gibi farklı anlamlara gelmektedir. Kader kavramı genel itibariyle şöyle tanımlanmaktadır; “Allah’ın meydana gelmiş ve gelecek olan bütün olgu ve olayları ezeli ve ebedi ilmi ile bilmesi ve belirlemesidir.” Bu tanımı Eş’arî Kelâmcıları ve İslâm filozofları dışında kalan kesim kabul etmektedir.²

Kaza kavramı sözlükte “Hükmetmek, muhkem ve sağlam yapmak, emretmek ve yerine getirmek” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise: Kader ile belirlenmiş olan ilahi planın zamanı gelince gerçekleşmesi anlamında kullanılmaktadır.³ Bu iki tanımı Eş’arî kelâmcılar ve İslâm filozofları tam tersi olarak kullanır. Kader kavramını kaza ile, kaza kavramını da kader ile ilişkilendirmektedirler. Onlara göre kazanın varlığı kaderin varlığına bağlıdır. Kader ile levh-i mahfûzda kayıt altında gerçekleşme ihtimali olan her şey kaza ile yokluktan(henüz gerçekleşmemiş) meydana gelmektedir. Kader, geneli kapsayan yasalar bütününe verilen isimdir. Ancak kader yaratılmış her bir canlı için özel ve biriciktir. Yaratıcının her bir kulu için farklı planı vardır.⁴

Râgıp el-İsfahânî(ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) kader kavramının tanımını yaparken; bu kavram ile bir insandan bahsediliyorsa, o insanın yaptığı fiile kadir olduğu anlamına gelmektedir. İnsanın yaptığı fiile kadir olmasının, onu mutlak güç sahibi yapmadığını, bu sıfatla nitelendirilse bile mutlaka güç yetiremediği başka bir aczinin olduğu belirtir. Ona bu gücü veren başka bir muktedirin var olduğunu belirten İsfahânî, bu kavram ile Allah’ın niteliklerinden bahsediliyorsa Allah’ın her şeye gücü yeten

¹ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 189.

² Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2011), 24/58.

³ Hulusi Arslan - Mustafa Bozkurt, *Sistemik Kelam* (Malatya: TDV Yayın, 2018), 257; Seyyid Şerîf Cürçânî, *Ta’rifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), “Kazâ”, 181.

⁴ Şerafeddin Gölcük, “Kazâ ve Kader Konusu”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 9.

olduğu anlamına geldiğini belirtmektedir. Allah'tan başka hiçbir varlık mutlak kudretle nitelendirilemez. Allah'ın varlığı ve kudreti konusunda acizlikten bahsedilemez. Kader kelimesi Allah için kullanıldığında “güç yetiren” anlamı, insan için kullanıldığında ise “güç elde etmeye çaba gösteren” anlamı taşımaktadır. Yüce yaratıcının eşyaya verdiği kudret iki şekildedir. Bunlardan birincisi, “...Allah her şeye bir ölçü koymuştur.”⁵ âyetinden yola çıkarak Allah'ın ol dediğinin olması olma dediğinin olmamasıdır. İster yaratır ister yaratmaz. O isterse olur istemezse olmaz. İkincisi ise, bir fiilin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan gücü vermesidir. İnsan için kader-takdir de iki şekilde vuku bulmaktadır. Bunlardan birincisi; aklını kullanarak, düşünerek bir iş ile ilgili fikir yürütmektir ‘ki bu takdir yetisinin doğru yönde kullanılmasıdır’. İkincisi ise yapılacak işi ölçüp biçmeden anlık istek ve arzular çerçevesinde sonucunu düşünmeden yapmaktır ki bu da takdirin yanlış yönde kullanılmasıdır.⁶

Kur’ân’da kader kavramı ile ilgili geçen âyetlere bakıldığında farklı anlamlar ortaya çıkar. Bunlardan:

“...Her şey O'nun katında bir ölçü iledir.”⁷ âyetinde kader; miktar, ölçü, limit gibi manalara gelmektedir. Allah evrende yarattığı her canlıya belli bir ölçü ve limit takdir etmiştir. Gelişigüzel bir yaratma söz konusu değildir.⁸

“Allah dilediğine rızık bol verir, (dilediğine de) kısar...”⁹ âyetinde ise kader kelimesi rızıkın belirlenmesi ile ilgili kullanılmıştır. Rızık üzerinde Allah'ın takdirinin mutlak olduğu ifade edilir.¹⁰

“Sonra da ona ölçülü bir biçim verdik.”¹¹ âyetinde Allah'ın insanı anne rahminde belli bir süre tutarak, orada yokluktan var edip en mükemmel şekilde yaratılışının

⁵ Talâk, 65/3.

⁶ Rağîb İsfahânî, *Müfredât/Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), "K-d-r", 826-828.

⁷ Ra'd, 13/8.

⁸ Muhammed ibn Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 7/423-424.

⁹ Ra'd, 13/26.

¹⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 3/286.

¹¹ Mürselât, 77/23.

biçimlendirildiğini ve dünya hayatının şartlarına uygun bir hal aldığını, Allah'ın yarattığı her şey üzerindeki ölçü ve mükemmeliyeti gösterilir.¹²

“...Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”¹³ âyetinde de görüleceği gibi yaratıcı olan Allah kâinattaki her şeye hâkimdir bu sebeple insan ve doğa ve nesnelere ile ilgili her şey kusursuz bir nizamda ilerlemektedir. Tıpkı dünyadaki mevsimler, bitkiler, insanlar gibi her şey Allah'ın belirlediği nimetten yararlanmakta ve takdir ettiği kadarını görmektedir.¹⁴

“Allah kullarına (tümüne birden) rızık bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi...”¹⁵ âyetinde görüldüğü gibi Allah yeryüzünde insana verdiği nimetleri belli bir ölçüde tutmuştur. Dünyanın her yerinde farklı meyve ve sebzeler, iklimler ve yaşam koşulları mevcuttur.¹⁶

“Gerçekten biz her şeyi ölçü ve dengede yarattık.”¹⁷ bu âyette kader kelimesi; açıkça geçtiği şekilde ölçü, nizam, belirli bir miktar ve denge anlamlarına gelmektedir. Allah her şeyin varacağı en son sınırı belirlemiş ve yaratmasını ona göre gerçekleştirmiştir.¹⁸ Bu âyetlere bakıldığında kader kavramı Kur'ân'da birçok yerde çok farklı anlamları temsil etmektedir.¹⁹

Kur'ân'da kaza ve kader kavramını içeren birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerden bir kısmında kaderin belirlendiği, kesin olduğu bir kısmında ise insanın çabasına bağlı olduğundan bahsedilmektedir.

Kaderin önceden tayin edildiğine dair ifadelerin yer aldığı âyetlerden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Allah her şeyin yaratıcısıdır o her şeye vekildir.”²⁰

¹² Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 5/527-528.

¹³ Hicr, 15/21.

¹⁴ Muhammed İbn Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yusuf Vehbi Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 8/30-31.

¹⁵ Şûrâ, 42/27.

¹⁶ Abdullah Esen, *Kur'ân'da Kelime, Kader ve Ecel Kavramlarının Tahlili* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 35.

¹⁷ Kamer, 54/49.

¹⁸ Muhammed İbn Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 14/273.

¹⁹ Esen, *Kur'ân'da Kelime, Kader ve Ecel Kavramlarının Tahlili*, 37.

²⁰ Zümer, 39/62.

“... Her şey O'nun katında bir ölçü iledir.”²¹

“Gerçekten biz her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.”²²

“Eğer dileseydik herkese hidâyetini verirdik. Fakat benim, ‘Andolsun cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım’ sözüm gerçekleşecektir.”²³

“Allah kimi doğru yola iletirse artık onu saptıracak hiç kimse yoktur. Allah mutlak güç sahibi intikam sahibi değil midir?”²⁴

“Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek kimse yoktur. Allah onları azgınlıkları içinde bırakır, bocalayıp dururlar.”²⁵

İnsanın işlediği fiillerde irade sahibi olduğuna delalet eden âyetlerden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.”²⁶

“De ki: ‘hak rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin...’²⁷

“Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya nankörlük ederek kat eder.”²⁸

“Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şey ile yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır...”²⁹

“Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. İnsan için ancak çalıştığı vardır.”³⁰

Yukarıda geçen âyetleri sıraladığımızda bir tarafta insanın yaptığı fiillerde bir iradesi olmadığından bir tarafta da irade sahibi olduğundan bahsedilmektedir. Âyetler ele alınırken siyak-sibak, hangi olay üzerine nazil olduğu, kimden bahsettiği gibi birçok meseleyle birlikte değerlendirilmelidir. Zira Allah’u Teâlâ Kur’ân’da “*Hala Kur’ân’ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer O Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş)*

²¹ Ra’d, 13/8.

²² Kamer, 54/49.

²³ Secde, 32/12.

²⁴ Zümer, 39/37.

²⁵ A’râf, 7/186.

²⁶ Müddessir, 74/38.

²⁷ Kehf, 18/29.

²⁸ İnsân, 76/3.

²⁹ Bakara, 2/286.

³⁰ Necm, 53/38.

*olsaydı mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.”*³¹ âyetiyle Kur’ân’da herhangi bir çelişki olmadığını açıkça belirtmiştir. Bu nedenle kader konusu çokça tartışılmış ve herkesin dayandığı sem’i delile göre de görüşler ortaya çıkmıştır.³²

İmam Mâtürîdî’ye(ö. 333/944) göre kader kavramı iki anlama gelir, birincisi bir şeyin oluşum evresinde varlığının nasıl olacağına dair ona verilen hükümdür, bu anlamıyla kader Allah’ın yaratırken mahiyetine göre yaratmasıdır. Hayrı-şerri, iyiyi-kötüyü, güzeli-çirkini bulunduğu hal üzere yaratmaktır. Allah’u Teâlâ “*Gerçekten biz her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.*”³³ âyeti de bu görüşü desteklemektedir. İkinci anlamı ise, olayın gerçekleşeceği zaman ve mekân, hak mı batıl mı oluşunu, eylemin sonunda ortaya çıkacak olan ceza ve mükâfatı belirlemektir.³⁴

İmam Mâtürîdî’ye göre insanlar, Allah’ın irade etmesi, yaratması ve kazası sebebiyle seçim yapar ve seçimlerinin sonuçlarına ulaşırlar. Kaderin var olması kişiyi işlediği fiili yapmaya zorlamaz, mecbur etmez. Kader olmasa da kişiler aynı seçimleri yapacaktır. Burada kaderin varlığı aslında cevher ve arazların Allah tarafından yaratılması, zaman ve mekânın belirli olmasıdır. Bir insan aklından bir düşünce geçirirken, yapmak istediği şeyi planlarken ve ona yönelip eylemini gerçekleştirirken kaza veya kader kavramlarını aklından hiç geçirmez. Ya da yaptığı fiili kaza ve kader neticesinde zorla yapıyormuş gibi hissetmez. Gerçekleştirdiği eylemde kendini hür hisseder.³⁵

Eş’ariyye mezhebine mensup âlimler kader meselesinin temelinde ortak bir paydada buluşsalar da fiillerin kul tarafından mı yapıldığı Allah tarafından mı irade edildiği noktasında ayrılmışlardır. Eş’arî’ye(ö. 324/935-36) göre gerçekleştirilen fiilin kudretini kula veren ve o fiili yaratan Allah’tır. Kulda fiili gerçekleştirirken ortaya çıkan kudret fiili kulun yaptığı anlamına gelmez. Eş’arî’nin kader hakkındaki bu görüşü cebre yakın bir görüş olarak kabul edilmiştir.³⁶

³¹ Nisâ, 4/82.

³² Orhan Aktepe, “Kazâ-Kader’in Mahiyeti ve Değişip Değişmemesi Problemi”, *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2012), 72-75.

³³ Kamer, 54/49.

³⁴ Ebu Mansur El-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002), 392.

³⁵ El-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi*, 394-395.

³⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Eş’ariyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1995), 11/11/451.

1.2. Kader İncancının İslâm İnanç Esasları İçindeki Yeri

Kader kavramının Kur'ân'da pek çok yerde farklı anlamlarda kullanıldığı açıkça görülmektedir. Ancak amentü olarak bildiğimiz dinin iman esaslarının yer aldığı âyetlerde kadere iman edilmesinin açıkça emredildiği bir ifade yer almamaktadır. Kur'ân'da iman esaslarının yer aldığı âyetlerde çeşitli kombinasyonlarla iman edilmesi gereken hususlar beyan edilmiştir. Bu hususlar: Allah'a iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman ve ahirete iman şeklinde toplamda beş başlık olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷ Kur'ân'da yer alan bu iman esaslarını benimsemeyen ve reddeden kullar Allah tarafından âyetlerde açıkça uyarılmakta, inkâr edilen her bir iman esasını için farklı âyetlerde uyarılar ve işledikleri bu fiilin sonucu olarak cezaya çarptırılacakları da açıkça yer almaktadır.³⁸

Kader meselesi söz konusu olduğunda Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatları ile kader kavramı ilişkilendirilmiş ve Kur'ân'da bu sıfatları içeren âyetler³⁹ bu husus üzerinden değerlendirilmiştir. Allah'a ve sıfatlarına iman etmenin gereği olarak, bu sıfatların barındırdığı anlamlar neticesinde kadere de iman etmenin gerekli olduğu düşüncesine varılmıştır.⁴⁰

Kaderin iman esasları arasında yer almasının dayanaklarından biri de Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerdir. Kur'ân'da açıkça yer almayan kadere iman meselesi Hz. Peygamber'in iman edilmesi gereken hususları beyan ettiği hadislerde karşımıza çıkmaktadır.⁴¹ Bu hadîs-i şerîflerin metinlerine bakıldığı zaman farklı şekillerde iman esasları zikredilmiş ve Kur'ân'da geçen esaslardan farklı olarak Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe iman etmenin hükmüne artı olarak kadere iman edilmesi eklenmiştir.⁴² Kur'ân'da yer alan Allah'ın sıfatları ile ilişkilendirilerek kadere imanın Allah'ın emri olduğu görüşü, hadislerde geçen kadere iman edilmesinin açıkça yer aldığı rivayetlerin varlığı ile birlikte ele alınarak kader, iman esasları arasında yer almıştır.

³⁷ Bakara, 2/177, Bakara, 2/285, Bakara, 2/4, Nisâ, 4/39, Nisâ, 4/59, Tevbe, 9/18, Tevbe, 9/19, Tevbe, 9/44, Lokmân, 31/4, Meâric, 70/26, En'âm, 6/92.

³⁸ Nisâ, 4/136, Bakara, 2/98, Yûnus, 10/45, Nahl, 16/22, A'râf, 7/147, En'âm, 6/113.

³⁹ Bakara, 2/255, Âl-i İmrân, 3/29, En'âm, 6/59, Ra'd, 13/8, Tâhâ, 20/98, Hac, 22/70, Hac, 22/76, Lokmân, 31/34, Sebe', 34/2, Fussilet, 41/47, Zümer, 39/62, Âl-i İmrân, 3/26, Âl-i İmrân, 3/189, Mürselât, 77/23, Neml, 27/75.

⁴⁰ Yener Öztürk, "İslâm'da Kader Akidesi ve İman Esasları Arasına Girmesinin Hikmeti", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 264.

⁴¹ Buhârâ, İman, 37, Tirmizî, Fiten, 63, Buhârî, Kader, 13, Müslim, Kader, 6, Buhârî, Kader, 5, Müslim, Kader, 12, Buhârî, Kader, 11.

⁴² H. Musa Bağcı, *İnsanın Kaderi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 77-78.

Mu'tezile mezhebi kaderin ispatı üzerinde durulan bu hususları adl ilkesi üzerinden ele almış bu sebeple kaderden kastedilenin bildirme ve haber verme anlamında Allah'a nispet edilmesini uygun görmüştür. Bu sebeple insanın irade hürriyetini ispat etme yoluna gitmiştir. Kaderden kastedilen şeyin insanın fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olması ise bu manaya gelen kaderin Allah'a izafe edilemeyeceği görüşünü savunmuştur.⁴³ Böylece Allah adalet sahibi olması gereği kullarını cebre zorlamamış ve işledikleri fiiller neticesinde onları ceza veya mükâfat ile sorumlu tutmuştur.⁴⁴

Kur'ân'da kader meselesinin iman esasları arasında zikredilmemesine rağmen imanın altı şartından biri olmasının sebebinin Hasan el-Basrî(ö. 110/728) şu şekilde yorumlamaktadır: Kader meselesinin Emevîler Dönemi'nde politika haline gelmesi ve mevcut siyasi rejimlerini sağlamlaştırmak adına bu mevzuda kader konusunu çokça kullanarak insanlar üzerinde etki oluşturduklarından söz etmektedir. Aynı zamanda toplumda cahiliye döneminden kalan kader inancının tam olarak silinmediği bu sebeple insanlar tarafından benimsenmesinin de kolay olduğundan bahsetmektedir. Bu dönemde toplumun farklı kültür ve inançların da etkisi altında kaldığını ve bu inançların tesirini kırmak için İslâm ulemâsının da kaderin Allah'tan olduğu görüşüne destek verdiğini belirtir. Tüm bu taşların üst üste konulması sonucu kader meselesinin iman esasları arasına girdiğini ifade eder.⁴⁵

Yer verdiğimiz bu bilgilere göre kaderin iman esasları arasında yer almasının birden çok sebebi vardır. İman edilmesi emredilen bir meselenin Kur'ân'da doğrudan emir şeklinde yer almayıp Allah'ın sıfatları bağlamında iman edilmesi gereken bir husus olduğu, sünnette kadere iman konusunda yer alan rivayetlerle birlikte inanç esasları arasına girdiği görülmektedir. Bu durum kadere iman edilmesi ve insanın fiillerinin yaratılması konusunda tartışmalara sebep olmuştur. Bundan dolayı mezhepler kendi düşünce politikasına göre meseleyi yorumlamış ve kadere iman konusunu Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti ve yaratması ile ilişkilendirerek insanın fiillerini bu açıdan

⁴³ Hulusi Arslan, *Mu'tezile'de İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh) Problemi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2021), 180-181.

⁴⁴ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 79-80.

⁴⁵ Hasan el-Basrî, *Hasan el-Basrî'nin Kader Risalesi ve Şerhi*, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 103-104.

değerlendirmiş ve fiili yaratan ve yapanın durumu hakkında pek çok görüş ortaya çıkmıştır.

1.3. İslâm'da Kader İnancının Ortaya Çıkışı

Kader meselesi, hayatın içinde temas ettiği noktalar itibariyle insan yaşamının odağında olan bir konudur. Bu meselenin ortaya çıkması ve konuşulması çok doğaldır. Hayatın içindeki akış, bütünün parçalar ile uyumu, doğadaki nizam, insanın yaratılışı ve yaratılışında var olan mükemmeliyet, bu mefhumların tamamı insanı düşündürmekte ve hayat olgusu içinde birtakım soruların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İnsanın şahit olduğu doğumlar, ölümler, kazalar, doğal afetler, hastalıklar ve daha birçok olay beraberinde kader meselesinin bu konularda ne gibi rolü olduğu üzerinde durulmasına sebep olmaktadır. Bu meselesinin ortaya çıkışı İslâmiyet öncesine kadar dayanmaktadır. Kader konusu sadece İslâm dini ve toplumu özelinde değil İslâm'dan önceki din ve toplumlarda da konuşulmuş ve çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Yaşamın içindeki durumları açıklamak isterken kader meselesine de değinilmiş ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerin ortaya çıkmasını tetikleyen pek çok faktörden bahsetmek mümkündür.

1.3.1. Beşeri Sebepler

Kader meselesi doğrudan insan ile bağlantılı bir mesele olması sebebiyle bu konunun varlığı insanın varlığı ile ilgilidir. Geçmişten günümüze toplumun her kesiminden, farklı din ve düşünce gruplarına mensup bireylerin bu konu hakkında konuştukları ve yorumda buldukları görülmüştür. Kader mevzusunun sadece İslam dini özelinde değil, diğer din ve kültürlerde de var olduğu ve tarihi olarak eski çağlardan beri hakkında konuşulan bir mesele olduğu bilinmektedir. Bu durum da bize göstermektedir ki insan yapı itibariyle kader konusuna ilgi duyan bir varlıktır.⁴⁶

İnsan denilen varlık incelendiğinde her bir yaratılmışın farklı fitri özellikleri olduğunu görürüz. Allah, insan neslini aynı kökten yaratmasına rağmen yaratılmış olan her bir birey biricik ve özeldir. İnsanların her birinde farklı bir mizaç, algı, ilgi, ilim, zekâ ve kabiliyetler söz konusudur. Akıl denilen meleke ile birlikte insan, kendisini dünyada yer alan diğer yaratılmışlardan sıyrarak yaşam alanı açar ve bu alanı kendi coğrafyası, kültürü, algısı, eğitimi ve sosyal çevresi ile şekillendirir. Tüm bu saydığımız

⁴⁶ Ahmet Akbulut, "Allah'ın Takdiri-Kulun Tedbiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (1992), 129.

etkenler aynı zamanda kişinin dini anlama, algılama, yaşama ve yorumlamasına da etki eder. Din dediğimiz olgu insan için var olan bir yapıdır ve bu sebeple muhatabı insandır. İnsanın anlama ve algılama biçimi dini inanç ve meselelerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Bu durumda İslâm inancını anlama ve yorumlama konusunda pek çok örneği mevcuttur.⁴⁷

İnsanın yaşam döngüsüne bakıldığında isteyen, dileyen, hayal kuran, ilişkilendiren ve yerine getiren bir varlık olduğunu görürüz. Allah'ın insana verdiği irade öyle bir konumdadır ki benlik duygusunun etkisiyle her şeyi elde edeceğini ve hükmedeceğini düşünen insan bu istek ve güç itibarıyla kimi zaman Firavun gibi “Ben, sizin en yüce rabbinizim!”⁴⁸ cümlesini bile kurmaktadır.⁴⁹ Bu durum da bize şunu gösterir, kendisinde bulunan akıl, güç ve irade gibi özelliklerle imkânları dâhilinde hükmetme, gücü elinde bulundurma, makam, servet, ilim gibi birtakım dünya üzerinde insanlar tarafından itibar edilen mal ve sıfatlara sahip olmak insan için önem teşkil eder.

İnsana Allah tarafından verilmiş melekeler, iyilik ve kötülük ayrımının bilincinde olması, doğmasından yetişmesine kadarki geçen süreç içerisinde edindiği bilgi, birikim, tecrübe, sosyal yaşantı ve daha birçok etmen ile birlikte meydana getirdiği kişilik ve oluşum hayata karşı tavrını, duruşunu ve algısını belirler. Ortaya çıkan bu yapı sonucu dini meselelere karşı da aynı biriciklik ve birikim ile yaklaşan insan, kader meselesinin tartışılan ve yorumlanan bir konu haline gelmesinde tüm bu varlığın ve sürecin sonunda etki etmiştir. İnsan faktörü kader meselesinin her alanında kendini göstermiştir. Örneğin siyasi meselelerin ortaya çıkmasının, iktidar kavgalarının, dini metinleri anlama ve yorumlama farklılıklarının, mezhep oluşumlarının, savaşların ana öğelerinden biri insandır. Bu durumlar insanın varlığı ve farklılığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kader meselesinin varlığının sebeplerinden biri de insanın yapısı ve şahsiyetidir demek yerinde bir yorum olacaktır.

Kur'ân'da yer alan insan tasvirlerine âyetler ışığında baktığımızda karşımıza insanın davranışları üzerinden anlatımlar çıkmaktadır.

Kur'ân'da sıkça İnsanın kendini beğenmesi ve kendini yeterli görmesinden bahsedilmektedir.⁵⁰ İnsan bir zarara veya musibete uğrayıp dara düştüğünde Allah'a

⁴⁷ Hasan Onat, “Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'ân'ın Rolü”, *Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 417-418.

⁴⁸ Naziât, 79/24.

⁴⁹ Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelam: El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 414.

⁵⁰ Alak, 96/6.

sığınması ve yüzünü İslâm'a dönmesinden, sıkıntı ve zarar kendisinden kaldırıldığında ise bunu kendi marifeti olarak görmesinden bahsedilmektedir.⁵¹

Allah'ın verdiği nimet ve bolluğu insanın elinden almasının ardından kulun büyük bir ümitsizliğe düştüğünden nimeti vereni unutup nankörlüğe döndüğünden bahsedilmektedir.⁵²

İnsanın sabırsız ve tez canlı bir yapıda oluşu Kur'ân'da da insan davranışlarından bahseden âyetlerde görülmektedir.⁵³ İnsan yaratılış itibari ile acelecidir. Bu durumdan kaynaklı olarak başına gelen her olayda çok fevri davranır. Bir iyiliğin veya musibetin hemen gerçekleşmesini ister. İsteddiği şeylerin hayır veya şer olmasını düşünmez, aklında tahlil etmez ve istediği gibi gerçekleşmesini umar. İsteddiği şeyler için Allah'a yalvarıp yakarır. Burada bu benim kaderim olsun bana bunu takdir et, diye bir beklenti içinde olmaz. Beklediği şeylerin istediği şekilde vuku bulmasını umar. Sonucun beklediği şekilde olup olmaması insanda bir rahatlama gerçekleştirmez ve yeterli gelmez, yapısı gereği sürekli hayattan istekleri değişir.

İnsan doyumsuz ve menfaatçi bir yapıya sahip olduğundan, kendisine fayda sağlayacak dünya menfaatleri için her türlü zorluğu göze alacağı ve problemlere göğüs gereceğinden ancak Allah'ın rızası ve ahreti kazanmak söz konusu olduğunda geri durduğundan söz etmek mümkündür.⁵⁴

Kur'ân'da insanın özelliklerinin bahsedildiği âyetlere bakıldığında insanın yapı olarak daha çok yerilen bir varlık olduğu görülmektedir. Ancak iman kalbine yerleştirmiş olanlarda ise bu özelliklerin kaybolduğunu anlatan övücü cümleler yer almaktadır. Kader meselesiyle insanın yapısı bir arada değerlendirildiğinde Kur'ân'da yer alan pasajlarda geçtiği gibi insan elde ettiği iyilik ve güzellikleri kendinden bilmektedir. Ancak kaza, musibet, başarısızlık, darlık, yokluk, hastalık gibi yaşamın içinde olan ve insan olmanın gerektirdiği birçok aciziyeti kader meselesiyle ilişkilendirerek psikolojik rahatlama, sorumluluğu üstünden atma durumunda kullanılmaktadır. Güzellikleri kendisinden, kötülükleri kaderden bilmektedir.⁵⁵

⁵¹ Zümer, 39/49.

⁵² Hüd, 11/9.

⁵³ Enbiyâ, 21/37.

⁵⁴ Tevbe, 9/42.

⁵⁵ Zuha Döndü Seven, *Kelâmda Kader Anlayışının İnsan Davranışlarını Belirlemede Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 50-58.

İnsanın yapısı ve Kur'ân'da yer alan insan tasavvurlarına genel olarak baktığımızda bize kader mevzusunda ortaya çıkan yönelimlerin insanî nedenlerini açıkça göstermektedir. Kader meselesinin insanın varlığı ve yapısı ile ilişkili olduğu, bu konuda farklı fikirlerin ortaya çıkmasının etkenlerinden birinin de insan faktörü olduğu görülmektedir.

1.3.2. Siyasi Sebepler

Siyasetin insan yaşamında önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. İnsan yaşamında ortaya çıkan siyasi gelişmeler toplumlarda pek çok değişim ve dönüşümü ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple siyasetin dini konular ile ilgili meselelerde de rol oynadığını görmek mümkündür. Kader meselesi yaşamın içinde yer alan bir konu olduğu için dört halife döneminde de gündeme gelmiş çeşitli olaylar sonucu giderek en çok tartışılan ve üstüne yorum yapılan konulardan biri olmuştur. Dört halife döneminde değişen toplumsal yapı, genişleyen sınırlar ve farklı siyasi olaylar neticesinde kader meselesi, dönemin ana konularından biri olmuştur.

Hz. Muhammed'in vefatının ardından bu duruma adapte olmakta zorlanan toplum, karşı karşıya kaldıkları siyasi ve dini otorite boşluğu durumunda nasıl bir yol izleyecekleri ile ilgili kendi aralarında görüş belirtmeye başladılar. Bu durumun en önemli nedenlerinden bazıları; Allah'ı Teâlâ tarafından yönetim ile ilgili bir nass gelmemiş oluşu, Hz. Peygamber hayatta iken dini ve siyasi bir liderin nasıl belirleneceği hakkında net bir yönetim şekli belirlememiş olması, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra yerine bir halife seçmemiş oluşu, kabilecilik anlayışı hâkim olan toplumda belli bir siyasi rejim ve yönetim şeklinin yerleşmemiş oluşu gibi durumlar sayılabilir.⁵⁶

Peygamber'in vefatının ardından Benî Sâide denilen yerde ensar tarafından bir görüşme gerçekleştirildi ve bu görüşmeyi duyan muhacirler oraya giderek duruma dâhil oldular. Her grup, halifenin kendi içlerinden olmasını istiyor ve bunu kendilerine daha layık olarak değerlendiriyorlardı. Yapılan müzakerelerin ardından Hz. Ebû Bekir(ö. 13/634) ortak bir kararla ilk halife olarak tayin edildi.⁵⁷

⁵⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 40-41.

⁵⁷ Halil İbrahim Coşkun, *Siyasi İhtilafların Dini Grupların Oluşumu Üzerine Etkisi: Erken Dönem İslâm Toplumunda Ayrışma Örnekleri* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 26.

Hız. Ebû Bekir dönemi, halifenin kim olacağı,⁵⁸ zekât vermek istemeyen kabilelerle münakaşalar⁵⁹ ve irtidat hareketleri⁶⁰ dışında çok fazla kaosu yaşamadığı, Hz. Peygamber'in esintisinin ve kurduğu düzenin devam ettiği, Peygamberi görmüş ve onun ilminden yararlanmış kişilerin hayatta olduğu bir dönemdir. Hz. Ebû Bekir dönemi, Hz. Peygamber'in ardından İslâm toplumu yeni seyrine alıştırma, Hz. Peygamberin kurduğu düzeni devam ettirme gibi birtakım sosyal ve siyasi olgularla geçmiştir. Peygamber'in ardından ilk olarak hilâfet meselesi vuku bulmuş, o dönem kısa süreli olarak çözüme kavuşmuş olsa da daha sonraki dönemlerde siyasi bir bölünmeye yol açacak olan bu mesele Hz. Ebû Bekir'in vefatına kadar toplumu sakinleştirmiştir. Bu dönemde yapılan anlaşmaları bozarak zekât vermek istemeyen kabileler, otoritedeki boşluktan faydalanmaya çalışmış, İslâm dininden dönenler ile mücadele eden Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in siyasi kimliğini kendine rol model edinmiş ve meseleleri bu şekilde çözüme ulaştırmıştır. Olaylar karşısındaki kararlı duruşu, mücadelesi ve Hz. Peygamber'in yolunu takip etmesi toplum tarafından yaşanan bu geçiş döneminin daha yumuşak bir seyir ile atlatılmasını kolaylaştırmıştır.⁶¹

Hız. Ebû Bekir Peygamber'in vefatının ardından gerçekleşen siyasi iktidarsızlığın ve tartışmaların tekrar yaşanmaması,⁶² Müslümanların başladığı fetih ve ilerlemenin kesintiye uğramaması adına vefatından önce kendisinden sonra kimin halife olacağı ile ilgili düşünme sürecine girmiştir. Hz. Ebû Bekir etrafındakilerle yaptığı müzakereler sonucu daha önce yapılmamış bir şekilde vasiyet ile halifeliğe uygun gördüğü Hz. Ömer'i(ö. 23/634) tavsiye etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in vefatının ardından tavsiyesi üzerine Hz. Ömer'in adaylığı topluma sunulmuş ve toplum tarafından hiçbir münakaşa ve karşıt görüş olmaksızın Hz. Ömer'e biat edilerek halifeliği benimsenmiştir.⁶³

Hız. Ömer dönemi fetih faaliyetlerinin yapıldığı, Müslüman toplum içinde ayrılıkçı düşünce ve hareketlerin olmadığı ancak kader meselesinin gelişen olaylar çerçevesinde farklı şekillerde ortaya çıktığının örneklerinin görüldüğü bir dönemdir. Bunlardan en meşhur olanından biri şu hadisedir: Hz. Ömer'e bir hırsız getirildi. Ömer

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 2/298.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 2/325-326.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 2/314-316.

⁶¹ İsrail Balcı, "Peygamber Sonrası Hayata İntibak ve İslam Toplumunda Yaşanan Süreç", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (2006), 74-75.

⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 2/390.

⁶³ Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Döneminde Halife Seçimleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/4 (2007), 50-52.

ona “Niçin hırsızlık yaptın?” diye sorunca hırsız: “Allah böyle takdir ettiği için” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer yaptığı hırsızlığı Allah’ın kaderine isnat eden bu hırsıza el kesme cezası verilmesini ve kırbaç vurulmasını emretti. Kendisine bu iki farklı cezayı neden verdiği sorulduğunda, hırsızlık yapmanın karşılığında el kesme cezasını verdiğini, hırsızlık yapmasının mesuliyetini de Allah’a yüklediği için kırbaç cezasına çarptırıldığını söyledi. Bu örnekte de görüldüğü üzere Hz. Peygamber’in vefatı üzerinden zaman geçtikçe toplumda yavaş yavaş farklı fikir ve düşünce karmaşalarının başladığı görülmektedir. Ancak bu soru ve fikirler ne siyasi ne de itikadî bir tartışma ortamına dönüştüğü görülmemektedir.⁶⁴

Hz. Ömer kendisine yapılan bir saldırı sonucunda yaralanmıştır. Vefat etmesinden endişe duyan kimseler, kendisinden sonra başa geçecek kişi ile alakalı bir seçim yapması konusunda tavsiyede bulunmuşlardır. Ancak Hz. Ömer, devletin içinde bulunduğu durum, genişleyen sınırlar ve daha birçok sebepten ötürü hilâfetin göreve geldiği zamanki gibi bir durumda olmadığını farkındaydı. Bu sebeple başa gelecek halifenin toplumun önde gelen simalarından oluşan bir şûra ile tayin edilmesini istemiştir.⁶⁵ Hz. Ömer’in vefatı ile birlikte şûrada yer alacak kişiler belirlenerek üç gün boyunca istişare edilmiştir. Hz. Osman(ö. 35/656) bu şûranın sonuncunda halife olarak ilan edilmiştir.⁶⁶ Ancak bu durum Hz. Ali(ö. 40/661) taraftarlarını memnun etmemiştir.⁶⁷

Hz. Osman’ın hilâfetiyle birlikte Hz. Ömer döneminde kurulan düzen değişmeye başlamıştır. Hz. Ömer döneminde yapılan fetihler sonucu halkta bir değişim ve dönüşüm ortaya çıkmıştır. Halk, farklı millet, kültür ve zenginliklerle karşılaşınca eski kanaatkâr yapısını kaybederek daha çok dünyevi zevklerin etkin olduğu bir yaşantı sürmeye başlamıştır. Hz. Ömer dönemindeki güçlü yönetime alışan halk, Hz. Osman’ın güçlü bir yönetim kuramaması sebebiyle huzursuzluk yaşamış, fetihlerin azalması nedeniyle halkın gelir seviyesindeki değişimler endişeleri iyice arttırmıştır. Hz. Osman’ın, akrabalarını önemli görevlere getirmesi de toplumdaki huzursuzluk ortamını iyice pekiştirmiştir. Hz. Osman’ın evi, yönetiminden memnun olmayan Mısırlılar tarafından kuşatılmış, bir müddet kuşatma sürmüştü ve en son isyancılar tarafından şehit

⁶⁴ Hulusi Arslan, *Kelâm Tarihi ve Ekolleri* (Malatya: Protecth Matbaacılık, 2018), 49-50.

⁶⁵ Mehmet Dalkılıç, “Osman bin Affân’ın Halife Seçilmesi ve Seçim Şûrasının Tarafsızlığı”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Aralık 2014), 11.

⁶⁶ Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 54-56.

⁶⁷ Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, 57-58.

edilmiştir. Bu olay dini, siyasi ve içtimai açıdan arkası kesilmeyecek pek çok ayrılık, fikir ve fitneye sebebiyet vermiştir.⁶⁸

Bu duruma örnek olarak Hz. Osman'ın halifeliği sırasında yaşadığı şu durum gösterilebilir: Hz. Osman'ın yaptığı icraatları beğenmeyen ve taşıyan bir grubun bunu yapma dayanağı olarak dile getirdikleri ifadeler dikkat çekicidir. Hz. Osman'a bu taşları atanın Allah olduğunu ifade eden gruba Hz. Osman cevaben: “Yalan söylüyorsunuz. Zira eğer bana atan Allah olsaydı, elbette bana hata ettirmezdi.” cümleleriyle yapılan fiilin Allah'ın işi olmadığını ifade etmiştir. Hz. Osman'ın muhasara altına alınması ve şehit edilmesi hadisesi sırasında da bu olayların failleri Hz. Osman'ı öldürenin kendileri olmadığını onu Allah'ın öldürdüğünü dile getirdikleri ve gerçekleştirdikleri faaliyetleri Allah'ın takdirine bağladıkları görülmüştür.⁶⁹

Hz. Osman döneminde İslâm ile yeni tanışan bireyler, yaşanan dini ve siyasi birçok olayı barındıran çalkantılı bir dönem geçirmiş, bu dönem İslâm tarihi açısından da bir kırılma noktası olmuştur. Hz. Osman diğer halifelerden farklı olarak eceli ile değil katledilerek öldürülmüştür. Bu durum Müslüman toplumda derin izler bırakmış ve sonradan meydana gelecek birçok olayın da fitilini ateşlemiştir. Bu ölümün ardından hilâfete gelen Hz. Ali halifeliği boyunca bu mesele ve bağlantıları ile uğraşmış neticesinde meydana gelen olaylar kader meselesinin gündeme oturmasına ve tartışmaların fitilinin ateşlenmesine sebep olmuştur.⁷⁰

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra halifelik görevi Hz. Ali'ye teklif edilmiştir.⁷¹ Hz. Ali, hilâfeti döneminde valisi Muâviye b. Ebû Süfyân(ö.60/680) ile siyasi çekişmeler yaşamıştır.⁷²

Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesi hadisesi üzerinden Hz. Ali'ye baskı kurmaya başlamış, Hz. Ali bu baskıyı kırmak için harekete geçtiği sırada karşısında Hz. Âişe(ö. 58/678), Hz. Talha(ö. 36/656), Hz. Zübeyr(ö. 36/656) ve Ümeyyeoğullarını bulmuştur.⁷³ Bu sebeple Hz. Ali, Hz. Âişe ve taraftarları ile Cemel Savaşı adı verilen

⁶⁸ Coşkun, *Siyasi İhtilafların Dini Grupların Oluşumu Üzerine Etkisi: Erken Dönem İslâm Toplumunda Ayrışma Örnekleri*, 37-39.

⁶⁹ Muhammed A. Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikâdi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı - Osman Eskicioğlu (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970), 139.

⁷⁰ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 11-13.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağrakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/195-196.

⁷² Adem Apak, “Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Marife* 5/1 (2005), 135-136.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, 1991, 3/209.

mücadeleyi vermiş ve her ikisi de Müslüman olan bu taraflardan binlerce kişi ölmüştür. Bu savaş ile birlikte gerçekleşen Müslümanların arasındaki bu ilk bölünme giderek daha büyük itikadî sorunlara sebebiyet vermiştir.⁷⁴

Hz. Ali döneminde meydana gelen bu olaylar kader meselesinin itikadî olarak tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumla ilgili de kitaplarda en çok kullanılan örnek savaş hazırlığı sırasında Hz. Ali ve bir adam arasında geçen kader meselesi ile ilgili diyalogdur:

-Adamın biri Hz. Ali'ye geldi ve şunu sordu: “Bize gidişatımızdan haber versene! Bütün bunlar Allah'ın kazası ve kaderi ile mi oluyor?” Bu sorunun üzerine Hz. Ali şu şekilde cevap verdi: “Taneleri yarıp parçalayan ve bütün canlıları yaratan hakkı için yemin ederim ki, biz, Allah'ın kaza ve kaderi olmaksızın ne bir ovadan geçebilir ve ne de bir vadide konaklayabiliriz.” dedi. Fakat adam: “Mademki benim yorgunluğum ve zahmetim Allah katında hesap olunmuştur; o halde ben, ecir olarak bir şey görmüyorum.” tarzında cevap verince, Hz. Ali bu durumdan hoşnut olamayarak adama: yaptığı her fiilin karşılığında Allah katında ecir göreceğini dile getirdi. Yaptıkları her fiili Allah'ın bir zorlaması ve icbarı olmaksızın yerine getirdiklerini söyledi. Adam buna cevaben kaza ve kaderin insanı nasıl etkilediğini sordu. Bu soruya cevaben Hz. Ali adama kaza ve kaderin kati ve değişmez olduğu düşüncesinin yanlış olduğunu Allah'ın kulları için ceza ve mükâfatı var ettiğini ve herkesin yaptığı ameller neticesinde hesaba çekileceğini söyledi. Bu cevap üzerine adam sorularına devam etti ve insanın peşinden gideceği kaderin ne olduğunu sordu. Hz. Ali bu soruya cevaben: Kaza ve Kaderin Allah'ın emri ve hükmü olduğunu söyledi ve Kur'ân'dan “*Rabbın yalnız kendisine kulluk etmenizi*”⁷⁵ buyurdu âyetini okudu. Bu konuşma sonrasında adam aldığı cevaplardan memnun olarak Hz. Ali'nin yanından ayrıldı.⁷⁶ Bu olay bize ortaya çıkan çekişmelerin toplumda rahatsızlık yaratmaya başladığını ve dini anlamda sorgulamaların ortaya çıktığını göstermektedir.

Hz. Ali ile Muâviye arasında Sıffin Savaşı gerçekleşmiştir.⁷⁷ Savaş Amr b. el-Âs'ın(ö. 43/664) hakem fikriyle duraklamıştır.⁷⁸ Tahkim hadisesi denilen bu olayda

⁷⁴ Apak, “Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, 136.

⁷⁵ İsrâ, 17/23.

⁷⁶ Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, 140-141.

⁷⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007), 4/36-41.

⁷⁸ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 4/42-47.

Amr b. el-Âs tarafları Kur'ân'ın hakemliğine çağırılmış, Hz. Ali taraftarları da bu durumdan kaynaklı savaşmayı bırakarak dağılıp kendi içlerinde fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. İki taraf arasında tahkimname imzalanarak mesele farklı bir boyuta geçmiştir. Tahkimname sonucu Hz. Ali ve Muâviye halifelik görevinden uzaklaştırılmıştır. Hz. Ali Sıffin Savaşında gerçekleşen tahkim meselesi sebebiyle Hariciler denen grup tarafından Allah'ın hükmünü bozmakla suçlanmış ve İslâm'da itikadî anlamda ilk ayrılık olan Haricilik bu dönemde ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu meselenin müsebbibi görülen Hz. Ali, Haricilerin suikastı sonucu şehit edilmiştir.⁷⁹

Hz. Ali'nin şahadeti ile birlikte toplum tekrar halifesiz kalmıştır. Iraklılar Hz. Ali'nin yerine oğlu Hz. Hasan'ı halife ilan etmişlerdir. Ancak mevcut durum ve yaşananlar sebebiyle Hz. Hasan hilafeti kendi rızasıyla Muaviye'ye devretmiştir. Böylece Emevî Devleti'nin temelleri atılmıştır. Emevîler Dönemi'nde Hz. Ali ve soyuna yapılan uygulamaları tasvip etmeyen ve bundan rahatsızlık duyan bir grup tarafından Şîa'nın temelleri atılmıştır.⁸⁰

Emevîler'in iktidarı döneminde cahiliye Araplarının kader inancı toplumda tekrar uyanmış, siyasi irade kader meselesini her fırsatta ortaya koymuştur. Muaviye'nin şu sözü bu iddiayı doğrular niteliktedir: “Sizin başınıza geçmek için mücadele veriyorum, çünkü Allah benim sizin başınıza geçmemi irade etmiştir.”⁸¹ Emevîler idareleri döneminde yaptıkları zulüm ve adaletsizlikleri Allah'ın kaderine bağlamış ve bu sebeple iktidarı döneminde kaderle ilgili pek çok düşünce ve yorum ortaya çıkmıştır.⁸²

Kader meselesinin en çok gündeme geldiği dönem Emevîler Dönemi olmasının birden çok sebebi vardır. Emevî Dönemi'nde yönetim şekli saltanata dönüşmüştür. Daha önce halifelik kurumu ile yönetmeye en layık kişi başa geçerken şimdi yönetim bir ailenin eline geçmiştir. Bu durumu halka kabullendirmek için de Emevî yönetimi çeşitli söylemler ortaya koymuştur. Hilâfetin Kureyşliliği meselesi tekrar gündeme getirilmiş ve bu söylem Hz. Peygamber'e dayandırılmıştır. Yani halife Kureyş'e mensup kişilerden olabilir, daha sonra bu söylem o dönemki yöneticiler tarafından tek bir soya daha sonra da babadan oğla geçme şekline dönüşmüştür. Halka iktidarını

⁷⁹ Apak, “Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, 138-142.

⁸⁰ İbrahim Sarıçam - İrfan Aycan, *Emevîler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 5.

⁸¹ el-Basrî, *Hasan el-Basrî'nin Kader Risalesi ve Şerhi*, 36.

⁸² el-Basrî, *Hasan el-Basrî'nin Kader Risalesi ve Şerhi*, 39.

benimsetmeye çalışan Emevîler'in yaptıkları icraatlar istedikleri gibi sonuç vermemiştir. Bu aşamadan sonra kader söylemi ile birlikte yapılan her şeyin kaynağı olarak Allah'ın Teâlâ'nın yazgısı öne sürülmüş ve halka bu düşünce sürekli olarak empoze edilmiştir. Emevî yönetimi cebri inancı halk arasında dile getiren şairlere, ilim adamlarına destek olmuş ve bu inancın toplum tarafından içselleştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Uydurma hadis faaliyetlerinin başlangıcının Emevîler'in iktidarı döneminde ortaya çıktığına işaret edilmiştir. Bu durumun sebebi ilk olarak Emevî yönetiminden memnun olmayan kesim ile Emevî iktidarını güçlendirmek isteyen kesim arasındaki mücadeleden kaynaklanmıştır. Bir taraf Emevîler'in hilâfetini güçsüzleştirme çabasındayken bir taraf da Kur'ân âyetlerinin te'viline başvurarak Emevî yönetimini meşrulaştırma düşüncesiyle hareket etmiş, yeterli olmadığı zaman da hadislerin belli kısımlarını aktarma, metinleri tahrif etme veya farklı aktarma durumu gerçekleşmiştir. Emevî yönetimini istemeyenler de aynı yolu izlemiş ve pek çok tevil ve hadis uydurma faaliyeti gerçekleştirmiştir. Bu dönemde özellikle kader meselesiyle alakalı pek çok uydurma hadisin ortaya çıktığı iddia edilmiştir.⁸³

Bütün bu sürece özet olarak bakıldığında Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte ortaya çıkan siyasi lider arayışı Hz. Ebû Bekir ile durulmuş ve bu dönemde kader meselesi gündeme gelmemiştir. Hz. Ömer döneminde kader meselesi ile alakalı soruların yöneltildiği ve bu sorulara itidalle cevap verildiği görülmüştür. Kader meselesi toplumu ayıran bir faktöre dönüşmemiştir. Hz. Osman'ın halife olması ile birlikte toplumda çeşitli problemler ortaya çıkmış ve Hz. Osman'ın katledilmesiyle birlikte toplum derin yaralar almıştır. Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde Cemel ve Siffin Savaşları yapılmış, Müslümanlar birbirlerine kılıç çekmiş ve bu savaşlarda binlerce kişi ölmüştür.

Hz. Ali döneminde yaşanan Cemel ve Siffin Savaşları daha sonradan ortaya çıkacak itikadî problemlerin temelini oluşturmuş ve Müslümanlar arasındaki ilk kutuplaşmayı başlatmıştır. Bu savaşlara katılan ölen ve öldürülenlerin durumu itikadî açıdan pek çok yoruma neden olmuş ve bu görüşlerin etrafında çeşitli fırka ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde meydana gelen olaylar daha sonra ortaya çıkacak kader meselesinin de tohumlarını teşkil etmesi sebebiyle konumuzla yakından ilişkilidir.

⁸³ H. Musa Bağcı, "Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rölü", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 2/4 (2000), 106-118.

İktidar kavgaları kan dökülmesiyle sonuçlanarak derin yaralara ve telafi edilemez durumlara sebep olmuştur. Ölen ve öldürülenlerin durumu bunların Allah'ın emri ile mi olduğu gibi tartışmalar kader meselesini sahnede başrol yaparak Hz. Ali'nin katledilmesi ve sonrasında yaşanan siyasi kargaşa, Emevî iktidarının başa geçmesi ile birlikte hem temel söylem hem temel problem haline gelmiştir. Emevî iktidarının yaptığı bütün adaletsiz uygulamaları Allah'ın kaderine bağlaması ve topluma bunu empoze etmesi kader meselesine yeni yorumlar yapılmasına sebep olmuştur. Cebriyye-Kaderiyye-Mu'tezile gibi fırkalar bu mesele ile ilgili kendilerince görüşlerine dayanak olan âyet ve hadisleri yorumlamış ve kader meselesi ile alakalı birbirinden zıt birçok fikir ortaya çıkmıştır.

1.3.3. Dini Sebepler

Kader meselesinin dini açıdan köklerini incelemeye başladığımızda ilk olarak karşımıza insan faktörü çıkmaktadır. İnsanın yaratılış, varoluş ve düzen ile ilgili soruları arttıkça eşitlik, adalet, yaratılmışlar arasında bulunan farklılıklar öne çıkmış ve kader meselesi hem insanların hem de dinlerin eskiden beri konusu olmuştur. İslâm toplumunda kader mefhumu toplumda var olan eski inanç ve kültürel öğeler ile birlikte bulunan birtakım inanışlar sebebiyle mevcuttur. Hz. Peygamber'in ilahi mesajı insanlara ulaştırması ile birlikte de Kur'an'da yer alan mesajlar ve ashabın soruları ile tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Dini sebepler söz konusu olduğu zaman ilk başvurulacak kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın yapısı itibariyle içeriğinde yer alan unsurlar farklı çıkarımlara sebep olmuştur. Kur'an'ın çift yönlü dili, Allah'ın her şeye gücü yeten üstün ve mutlak varlık olması, bir âyette insanın çabası anlatılırken başka âyet-i kerîmelerde insanın acizliğine vurgu yapılması, âyetlerin siyak-sibak ilişkisine dikkat edilmeden yorumlanması, Kur'an'dan belirli âyet ve kelimelerin çekilerek her mezhep mensubunun kendine göre yorumlaması, Hz. Peygamber'in kader konusuyla ilgili olan hadisleri de bu meselesiyle alakalı toplumda farklı görüş ve fikirlerin ortaya çıkmasına ve daha çok tartışılmasına sebep olmuştur.⁸⁴

Kaynaklarda Hz. Peygamber hayatta iken kader meselesinin itikadî tartışmalara sebep olduğu, bu konu ile ilgili çelişkiye düşüldüğü veyahut mesele haline geldiği ile ilgili bir iddia bulunmamaktadır. Bunun sebebi olarak da Hz. Peygamber'in henüz

⁸⁴ Tuba Altuncu, *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 5-6-7.

hayatta olması, ortaya çıkan meseleler hakkında çözüm üretmesi, bir soru ya da sorun meydana geldiğinde kendisine başvurulması gibi nedenlerle açıklanabilir.⁸⁵

Ancak hadîs-i şerîflerde Hz. Peygamber döneminde kader meselesi ile ilgili pek çok sorunun sorulduğu ve Hz. Peygamber'in yorumda bulunduğu görülmektedir. Aktarılan bir rivayette sahabenin kader meselesinde kendi aralarında münakaşa ettikleri ve Hz. Peygamber'in ashabını bu konularda münakaşa etmemeleri gerektiği noktasında uyardığı nakledilir.⁸⁶

Peygamber hayatta iken ve vahiy de devam ederken gelen âyetlerde ilahi takdir ile ilgili meseleler söz konusu olduğunda ashabın soru sorduğu ve Hz. Peygamber'in de kaderin bir sır⁸⁷ olduğunu söyleyerek bu meseleyle meşgul olunmaması gerektiği rivayet edilmektedir. Böyle bir rivayet olmasına rağmen kendisine kader ile ilgili bir soru sorulduğunda da yorumda bulunmuştur.⁸⁸ Hz. Peygamber'den kader ile ilgili rivayet edilen hadislerde bize Peygamber'in meseleye yaklaşımı ile ilgili bilgiler vermektedir. Meseleye örnek olarak şu hadîs-î şerîf gösterilebilir: “Biz bir cenaze vesilesiyle Bakiü'l-gark'da bir cenazedeydik. Rasulullah (sav) yanımıza gelerek oturdu, biz de yanına oturduk. Elinde bir çubuk vardı. Başını eğdi ve elindeki çubukla yere bir şeyler çizmeye başladı. Sonra: “Hepinizin cennet ve cehennemdeki yerini Allah yazıp belirlemiştir. İnsanların said ya da şaki olacağını da yazmıştır.” buyurdu. Bunun üzerine bir adam: Ey Allah'ın resulü! Biz yazgımıza razı olup da çalışmayı bırakalım mı? Diye sordu. Hz. Peygamber de: “Saadet ehlinden olanlar saadet ehlinin, şekavet ehlinden olanlar da şekavet ehlinin amelini yapacaktır. Çalışın! Zira herkese yapacağı şey kolaylaştırılmıştır. Saadet ehline saadet ehlinin şekavet ehline de şekavet ehlinin amelleri kolaylaştırılmıştır.” buyurdu.⁸⁹ Ardından da “İhsanda bulunan, Allah'tan sakınan ve en güzeli (İslâm'ı) tasdik eden kimseyi, işlerinde kolaylığa ulaştırırız. Ama cimrilik eden, kendini Allah'tan müstağni sayan ve en güzeli (İslâm'ı) yalanlayan kimsenin de güçlüğe uğramasını kolaylaştırırız.”⁹⁰ âyetini okudu. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hz. Peygamber bu konudaki soru ve yorumları karşılıksız

⁸⁵ Hanifi Şahin, “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 50.

⁸⁶ Tirmizî, Kader, 1.

⁸⁷ Müslim, kader, 4.

⁸⁸ Muhit Mert, *Kelâm Tarihinin Problemleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 16.

⁸⁹ Müslim, Kader, 1.

⁹⁰ Leyl, 92/5-10.

birakmamış âyet-i kerîme ve yorumlarıyla meseleleri açıklığa kavuşturmuştur. Kaynaklarda bu ve bunun gibi pek çok hadis-i şerîfte mevcuttur.

Hız. Peygamber'den rivayet edilen hadislere baktığımızda kader konusu ile ilgili cebir içeren söylemlerin yer aldığı pek çok hadis görülmektedir. Örneğin: herkesin cennetlik veya cehennemlik olduğunun yazılı olduğu,⁹¹ Allah'ın cennet için yaratılan kullarının cennetlikler için olan ameli işleyeceği, cehennem için yarattığı kullarının da cehennemliklerin amelini işleyeceğini bildirmesi,⁹² İnsanın yaratılış aşamaları ve kaderinin anne karnında iken yazılması,⁹³ kader konusunda kalemin yazma işini bitirdiği ve artık hükmün konulduğunu,⁹⁴ ifade eden bu ve benzeri rivayetler yer almaktadır.

Bu rivayetlerin dışında duanın kaderi değiştirdiği,⁹⁵ şifa bulmak için tedavi görmeyen gerekliliği ve bunun da bir kader olduğu,⁹⁶ İnsanın fitrat üzere doğduğu,⁹⁷ gibi ifadeler de hadislerde kader meselesinin insan hürriyeti ile ilgili kısmında sayılabilir. Genel hadis literatürüne bakıldığında zaman zaman insanın kaderi konusunda cebir içeren ifadeler yer aldığı gibi özgürlüğüne vurgu yapan ifadeler de yer almaktadır. Ancak genel olarak bakıldığında hadislerde cebirci bir kader yaklaşımının daha öne çıktığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak da daha önceki başlıklarda ifade ettiğimiz gibi eski inanışların, siyasi meselelerin ve insani çıkarımların dini konulara tesiri şeklinde yorumlamak mümkündür.

Kader konusunda Kur'ân'da yer alan âyetlere bakıldığında hem Allah'ın kulları üzerindeki takdirinden⁹⁸ hem de fiillerinde özgür olduklarından bahsedilir.⁹⁹ Allah'ın Kur'ân'da yer alan âyetlerde yaratılan her şey için biçtiği kaderi şöyle yorumlamak daha makuldür: Bulduğumuz kâinatta var olan her şeye ilahi kanunlar aracılığı ile bir anlam yüklenmiştir. Ve bu anlam itibari ile tüm evren, yaratılmışlar Allah'ın yüklediği

⁹¹ Müslim, Kader, 6.

⁹² Muvatta, Kader, 1.

⁹³ Buhârî, Kader, 1, Müslim, Kader, 1-3.

⁹⁴ İbn Hanbel, 1, 293.

⁹⁵ Tirmizî, Kader, 6.

⁹⁶ Ebû Dâvûd, Tıp, 11.

⁹⁷ Müslim, Kader, 22.

⁹⁸ Zümer, 39/62, Ra'd, 13/8, Kamer, 54/49, Secde, 32/12, Zümer, 39/37, Bakara, 2/284, İbrâhîm, 14/27, Âl-i İmrân, 3/26, Mâide, 5/120, Şûrâ, 42/24, Burûc, 85/16, En'âm, 6/59, İsrâ, 17/99, Hac, 22/70, Lokmân, 31/34, Nûr, 22/45, Kasas, 28/68, En'âm, 6/73, Âl-i İmrân, 3/29, Hac, 22/18, Mü'minûn, 23/18.

⁹⁹ Müddessir, 74/38, Kehf, 18/29, İnsân, 76/2-3, Bakara, 2/286, Necm, 53/38, Bakara, 2/281, Şûrâ, 42/30, Kasas, 28/47, Fussilet, 41/46, Âl-i İmrân, 3/182, Kehf, 1/29, İnsân, 76/3, Zümer, 39/41, Bakara, 2/286, Rûm, 30/41, Yûnûs, 10/14, Fâtır, 35/39, Mülk, 67/2, İsrâ, 17/11, Teğabun, 64/2, Fâtır, 35/32.

o anlam çerçevesinde yaşamını sürdürür, bu durum tekvinidir. Var olan bu kâinata bakıldığında yaratılmışların içinde farkı olan tek bir canlı vardır ve o canlı insandır. Onu diğer yaratılmışlardan ayıran nokta ise teklif ile mükellef olmasıdır. Ve dilerse bu teklife icabet eder dilerse yüz çevirir. Bu fark da Allah'ın Kur'ân'da yer alan kaderinin en güzel açıklayıcısıdır.¹⁰⁰ Bu açıdan değerlendirdiğimizde kader inancının İslâm dininde yer alması, insan irade ve eylem hürriyetinin göz ardı edildiği anlamına gelmez. Her şeyin ilahi plan ve irade çerçevesinde seyretmesi açısından bütün olgu ve olayların bir ilahi takdir boyutu olmakla birlikte, insanın iradi eylemleri üzerinde seçme ve yapma rolünün bulunduğunu belirtmek isteriz.

1.3.4. Coğrafi ve Kültürel Sebepler

Hız. Peygamber'e vahyin indirildiği coğrafya incelendiğinde dünya üzerinde birçok çeşitliliğin bir araya geldiği bir yerleşim yeri konumundadır. Kâbe dünya üzerinde inşa edilen ilk ibadet yeridir. Arap yarımadası, birçok peygamber'in geldiği, ticari anlamda çok faal olan, insanların eski tarihlerden itibaren yerleşim yeri olması sebebiyle de tarihi açıdan bünyesinde pek çok yaşam ve zenginlik barındıran bir bölgede yer almaktadır.¹⁰¹

İslam dininin ortaya çıktığı dönemde Arap Yarımadası'nın yerleşim şeklinde coğrafi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. İbn Haldûn(ö. 808/1406) bedevîlerin özelliklerinden bahsederken onların buldukları yaşam tarzı itibariyle daha temiz, akıllı olarak daha keskin, cesur ve kendini tehlikelere karşı savunan atik bir yapıya sahip olduklarını, beden olarak daha itidalli olduklarını dile getirmektedir.¹⁰²

İbn Haldûn, bedevi yaşam süren insanların daha temiz bir yapıya sahip olmaları sebebiyle bir önder, peygamber ve veli etrafında toplanmalarının ve inanca yönelmelerinin çöldeki bu saf yaşam tarzı sebebiyle daha kolay olduğunu söylemektedir.¹⁰³ Nitekim bu coğrafyaya çok sayıda peygamber gönderilmesinin sebeplerinden biri de bu durum olabilir.

İbn Haldûn, toplumun bir arada kalması ve kendisini koruması için asabiyetin gerekli olduğunu öne sürer. Bu asabiyet soy bağı yönüyle kurulur ve aynı soydan gelen

¹⁰⁰ İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu: Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlaki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 96.

¹⁰¹ Muhammed Emin Yıldırım, *Tarihi ve Sosyal Yapısıyla Siyer Coğrafyası* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 25.

¹⁰² İbn Haldûn, *Mukaddime* (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayınları, 2013), 1/303-305.

¹⁰³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/298.

kimseler dışarıdan gelecek saldırılar karşısında birleşip güçlenirler.¹⁰⁴ Diğer bir çeşit asabiyet ise soyun dışındaki sebeplere bağlı olarak gerçekleşen asabiyettir. Bu tür asabiyete din birliği örnek olarak verilebilir. Bu sayede toplumun devletleşmesi daha kolay olur. Asabiyet toplumda bir nevi birliktelik sağlar.¹⁰⁵ Arap toplumunun bu özelliği Hz. Peygamber ve Peygamber'den sonraki zamanlarda da bazen toplumu birleştiren bazense ayıran bir faktör olmuştur.

İnsan yaşadığı coğrafyanın bir ürünüdür. İklim, denize uzaklık, arazi koşulları, toplumda yer alan meslek grupları, tarım ürünleri, deniz kıyısında yaşam, ovada yaşam, dağdaki yaşam ve bunların insan üzerindeki etkisine değinen İbn Haldûn, Arap Yarımadası'nın bu özelliklerinden bahsederken aslında bize neden en çok Peygamber'in bu topraklara geldiğini göstermektedir. İbn Haldûn'a göre bu coğrafya yapı itibariyle insan karakterinin en mutedil şekilde var olduğu, konumu, iklimi, arazi yapısı ve insanların özellikleri sebebiyle vahye en elverişli olan coğrafyadır.¹⁰⁶

Bölgedeki devlet oluşumları arasında Doğu Roma(Bizans) imparatorluğu ve Sâsânî imparatorluğu etkin güç konumundaydı. Bu iki siyasi gücün dışında Gassânî, Hîre-Lahmî ve Kinde gibi daha küçük devletlerde yer almaktaydı. Asabiyet merkezli bir yönetim anlayışının esas olduğu Mekke bölgesinde ise bu anlayışa sahip bir yönetim şekli varlığını sürdürmekte, tek bir devlet yapısı bulunmamaktaydı. Bu durumun sebebi olarak bu bölgenin coğrafi yapı sebebiyle istila ve baskınlara maruz kalmamasının yönetim anlayışına da etki ettiği görülmektedir.¹⁰⁷

İslâm öncesi Arap toplumunda sosyal yapı hadarî, bedevî ve mevâlî şeklinde ayrılmıştı. Hadarîler şehirlerde yaşamakta ve daha çok ticaret ve tarım ile uğraşmaktaydı. Bedevîler ise çölde göçebe şekilde yaşamını sürdürmekte hayvancılık ve çöl şartlarına uygun olan kazanç yollarından geçimini sağlamaktaydı. Mevâlî denilen kesim ise köle olarak kabul edilmekte ve birçok haktan mahrum olarak toplumda yer almaktaydı.¹⁰⁸

Yerleşik olan Araplar arasında ticaret yaygın olarak yapılıyordu. Ticaret için çıkılan yolculuklar ve farklı bölgelerde kurulan panayırlar sebebiyle bölgeler arasında

¹⁰⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/309-310.

¹⁰⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/311-312.

¹⁰⁶ Yıldırım, *Tarihi ve Sosyal Yapısıyla Siyer Coğrafyası*, 70.

¹⁰⁷ Zekiye Dönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık* (Ankara: TDV, 2012), 70-71.

¹⁰⁸ Dönmez, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık*, 73-75.

etkileşim meydana gelmekte, bu sebeple farklı kültür ve milletlerle temas halinde olan Araplar gittikleri yerlerdeki dini ve kültürel inançları da beraberinde kendi yaşam alanlarına taşıdıkları görülmektedir.¹⁰⁹

İslam dininin geldiği sırada Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik, Putperestlik, Haniflik, Sâbiîlik gibi inançlar mevcuttu. Bu inançlar farklı bölgelere yayılmış durumdaydı. Bu dönemde içlerinde en yaygın olan ve Araplar arasında benimsenen inanç Putperestlikti.¹¹⁰ Birden çok dini inancın bu coğrafyada yer almasının bir sonucu olarak cahiliye Araplarında şirk, puta tapma, haccetme, Allah'ın varlığını bilme aynı zamanda putlara da saygı duyma gibi farklı dini inançların çeşitli yönleriyle Putperestlik çatısı altında bulunduğu görülmektedir.¹¹¹ Bu durumda bize dini çeşitliliğin Arap toplumunda yer alan inançlara etki ettiğini ve farklı şekillerde karma bir inanç yapısının bulunduğunu göstermektedir.

Cahiliye dönemi Arap toplumu sosyal ve kültürel yaşantı itibarıyla değerlendirildiğinde, Arap Yarımadası'nın diğer dünya ülkelerine göre geri kaldığı söylenebilir. Bunun sebeplerine bakacak olursak o dönem Araplar arasında siyasi olarak bir devletleşme yoktur. Bu durum da toplumun yaşam tarzı ve asabiyet anlayışından kaynaklanır. İlim ve fen gibi toplumu ileri taşıyan alanlarda faaliyet yapılmaması, coğrafi yapı itibarıyla Arabistan yarımadasına ulaşımın zor olması ve kültürel alışverişin belirli bir alanla sınırlı kalması, dışa açılmamış toplumsal yapı nedeniyle ataların geleneklerinin devam ettirilmesi ve medeniyetten habersiz olunması, toplumda bağlayıcı bir düzen ve hukuk kurallarının bulunmaması gibi birtakım faktörler sayılabilir.¹¹² Coğrafyanın ve toplumun bu yapısı inançlar üzerinde de etkili olmuştur. Araplar mevcut yaşam tarzları sebebiyle bu yaşam tarzına uygun olan inanma biçimlerini tercih etmişlerdir. Dehr inancının da bu yaşam tarzına olan uygunluğu ve eskiden beri varlığını sürürden bir inanç çeşidi olması sebebiyle Arap toplumu tarafından rağbet gördüğünü söylemek mümkündür.

Dehr yani kader inancı İslâmiyet öncesi dönemde de görülmektedir. Kader meselesiyle alakalı bu döneme ait kaynak mevcut olmamakla birlikte bu dönemi, sözlü edebiyatta, Kur'ân ve Hadis metinlerinde yer aldığı kadarıyla değerlendirmekteyiz.

¹⁰⁹ Seyyid Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), 145-147.

¹¹⁰ Apak Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I (Hz. Muhammed Dönemi)* (Ensar Neşriyat, ts.), 28-30.

¹¹¹ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 148.

¹¹² Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, 15-16.

İslâmiyet'ten önce kader kavramı şu anda bildiğimiz kader kelimesinin karşılığı olarak değil de o günkü toplum ve dini yapının ortaya çıkardığı yaşam tarzına uygun bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹³

İslâm öncesinde Arap toplumunda kader kelimesi yerine “Dehr” kelimesi kullanılmıştır.¹¹⁴ Dehr (zaman) kelimesi insan yaşamında ve inancında karşılık olarak başımıza gelen her şeyin tayin edicisi olarak görülmüştür. Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımız zaman cahiliye dönemi Araplarının bu inancından bahsedilmektedir: “*Birde şöyle demektedirler: bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir...*”¹¹⁵ İzutsu, Arapların dehr inancını şöyle yorumlamaktadır: Bu inanç Allah’ın yaratıcı olduğunu ancak yarattıktan sonra kulu kendi haline terk ettiğini, yaratıcı ile olan bütün bağlantısının kesildiğini ve bu aşamadan sonra dehr inancının devreye girerek hayatın esas yönlendiricisi olduğunu vurgular. Bu yönlendirici daha çok hayatın felaket, acı ve ızdırap tarafıdır. Dehr inancında iyilik, umut ve mutluluk yoktur insan yaşar, ölür ve yok olur. Ölüm ve sonrası ile ilgili bir beklenti veya umut yoktur.¹¹⁶

Kader inancını İslâm dininin gelişinden evvel diğer semavi dinlerde de görmek mümkündür. Yahudiliğin kader ile ilgili görüşlerine bakıldığında, kutsal metinler ve halk içindeki inanışlar arasında benzerlik görülür. Yahudi inanç geleneğinde kaderci eğilim mevcuttur. Bu fikre kutsal metinlerden yola çıkarak da ulaşılabilir. Örneğin Kitab-ı Mukaddes’te bulunan Yahudi kutsal metinlerinin en eskisi olan “Mezmunlar” adlı bölümde geçen “*Benim için tayin olunan günlerin hepsi, Senin kitabında yazılmıştır.*”¹¹⁷ İfadeleri bize kader konusunun temeli hakkında bilgi vermektedir.¹¹⁸ Kader inancının başrolünde yer alan hayat, ecel ve ölüm; kaderin ana etmenlerini oluşturur. Kader, insana verilen sayılı günlerdir ve bir gün son bulan hayat yolu seni ölüm denilen ezeli takdire ulaştırır.¹¹⁹

¹¹³ Halil İbrahim Coşar, *Kader Anlayışının Kur’ân Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 16.

¹¹⁴ “Dehrin gücüne inanan ve dehri her şeyin sebebi kabul edenler” demektir. Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 77.

¹¹⁵ Câsiye, 24/23.

¹¹⁶ Toshiko İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 6-7.

¹¹⁷ Eyup, Bap, 14/1, 5, 10.

¹¹⁸ Namık Kemal Okumuş, “Ehl-i Kitap İlahiyatında İlâhî Takdir Algısının Merkez Parametreleri Üzerine Bazı Tespitler”, *Kelâm Araştırmaları 11:1*, (2013), 178.

¹¹⁹ Okumuş, “Ehl-i Kitap İlahiyatında İlâhî Takdir Algısının Merkez Parametreleri Üzerine Bazı Tespitler”, 178.

Diğer bir semavi din olan Hristiyanlıkta da kader inancının mevcut olduğu görülmektedir. Hz. İsa'nın dünyaya gelişi, gelişimi ve peygamberliği ile birlikte birçok olayın meydana gelmesi soruları da beraberinde getirmiş, sorular ve cevaplar kader mevzusunun odak noktasında toplanmıştır. Özellikle asli günah konusu kader meselesiyle iç içe geçmiş ve insanın dünyaya neden geldiği Hz. Âdem'in günahı sebebiyle mi ölümlü olduğu vs. gibi birçok konu ve soru ortaya çıkıp kader meselesi ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Hristiyanlıkta, kader, ecel ve rızık meseleleri teslis inancı bağlamında değerlendirilerek ilahi takdir algısı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kişinin kaderi yazılıdır ve ilahi gücün takdir ettiği şekilde gerçekleşecektir.¹²⁰ Hristiyanlık dininin kutsal metinlerine bakıldığında ezeli yazgı ve takdir ile ilgili pek çok ifade yer almaktadır. Örneğin: *“Oysa ölüm Âdem'den Musa'ya dek, gelecek kişinin örneği olan Âdem'in suçuna benzer bir günah işlememiş olanlar üzerinde de egemendi.”*¹²¹ *“Çünkü tanrı önceden bildiği kişileri oğlunun benzerliğine dönüştürmek üzere önceden belirledi. Öyle ki oğul birçok kardeş arasında ilk doğan olsun.”*¹²² *“Demek ki bu insanın isteğine, ya da çabasına değil, tanrının merhametine bağlıdır.”*¹²³ *“...Senin kendi gücün ve isteğinle önceden kararlaştırdığın her şeyi gerçekleştirdiler.”*¹²⁴ metinlere baktığımızda asli günahtan kaynaklı bir kaderin başlangıcı ve her şeyi yöneten, bilen, tasarlayan ve ezelde yazan bir tanrı anlayışı mevcuttur. Tanrı dilediğini affeder, dilediğini bağışlar. Mutlak irade ve otorite sahibidir.¹²⁵

Yukarıda yer verdiğimiz bilgiler ışığında şunları ifade etmek yerinde olacaktır. Arap coğrafyası barındırdığı çeşitlilik itibariyle kader inancına eğilimi kolaylaştırmış ve toplumun dini, coğrafi, kültürel ve sosyal yapısı bu boşluğun farklı inanç şekilleriyle tamamlamasına katkı sağlamıştır. Bu sebeple, çöl şartlarında yaşamını sürdüren, göçebe bir toplum olan Arapların, buldukları bölgedeki dini, toplumsal ve kültürel etkenler bu hayat tarzı sebebiyle başlarına gelebilecek her türlü durumu ve felaketi de içine alan bir inanç yapısı şekillendirmelerine ve bu yapının da yaşadıkları coğrafyaya, topluma ve iklime uygun bir tarzda olduğu sonucuna bizi ulaştırmıştır.

¹²⁰ Okumuş, “Ehl-i Kitap İlahiyatında İlâhî Takdir Algısının Merkez Parametreleri Üzerine Bazı Tespitler”, 176.

¹²¹ Romalılar, 5/15.

¹²² Romalılar, 8/29.

¹²³ Romalılar, 9/18.

¹²⁴ Elçilerin işleri, 4/27-28.

¹²⁵ Bağcı, *İnsanın Kaderi*, 25-26.

1.4. İslâm'da Kader İnancının Yorumlanması

İslâm'da kader inancının yorumlanması konusunda mezhep önderlerinin kader meselesi hakkındaki görüşleri konumuz açısından önem teşkil etmektedir. Mezhepler var oldukları dönemden günümüze kadar bünyelerinde barındırdıkları görüş ve ilkeleri nesiller boyunca taşıyarak insanlar üzerinde bir etki oluşturmuşlardır. Bu etki bireyden bireye aktarılmış ve farklı görüşlerin oluşmasına, gelişmesine ve yayılmasına katkı sağlamıştır.

Kader meselesinin Arap toplumunda İslâm dininden önce mevcut olduğu bilinmektedir. Bu inanç İslâmiyet'in gelişiyile beraber farklılaşsa da toplumda varlığını sürdürmüştür. Hz. Peygamber hayatta iken ashap kader meselesiyle ilgilense de tartışmalara sebep olup problem teşkil edecek bir durum ortaya çıkmamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatı ile başlayan süreç kader meselesinin dinamiklerini döşemiş ve tarihi süreçte ortaya çıkan olaylar bu meseleyi gündeme oturtmuştur.

Halifeler döneminde yaşanan siyasi problemler, savaşlar, fetihler, sosyal düzenin değişmesi, farklı din ve milletler ile yapılan kültürel alışveriş kader meselesinin ateşini körüklemiştir. Özellikle Cemel ve Sıffin Savaşları, hakem olayı, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehit edilmesi, Müslümanların kardeşlikten ihtilafa ve yeniden kabileciliğe dönüştürdükleri siyasi düzen ve en sonunda Emevî iktidarının güçlü kalmak için uyguladığı dini ve siyasi politikalar bu konuda etkili olmuştur.

Bu durumdan rahatsız olan âlimler kader meselesi hakkında görüşler ortaya koymaya başlamış ve ilk fırka ve mezhep oluşumları bu şekilde ortaya çıkmıştır. Zaman içinde fırkalar birbirlerinin görüşlerini eleştirerek kendi görüşlerini sistemleştirmiş ve aynı görüş altında birleşen kimseler mezhepleri meydana getirmiştir.

Kader meselesi özellikle mezhepler döneminde çokça tartışılmıştır. İslâm toplumunun siyasi, toplumsal ve kültürel açıdan pek çok tesir altında bulunduğu bu dönemde kader meselesi ile ilgili yapılan bu tartışmalar konunun farklı şekillerde ele alınmasını ve çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1.4.1. Cebriyye

Cebriyye, insanın fiillerinin kendi iradesi sonucu gerçekleşmediğini, kulun hiçbir filinin olmadığını ve bir fiili gerçekleştirme kudretinden söz edilemeyeceğini savunan

görüşün genel adıdır.¹²⁶ Bu görüşün savunucularına göre insan aklından geçen düşünce, gerçekleştirdiği fiil, iman, ameli vs. gibi bütün varoluşsal ve insandan sadır olan işlerin yaratıcının takdiri sonucu gerçekleşir.¹²⁷ Kaynaklarda bu mezhebin söylemini ortaya koyan ve yaymaya başlayan ilk kişinin Câ'd b. Dirhem(ö. 124/742) olduğu ifade edilir. Câ'd b. Dirhem'in görüşlerinin devamını sağlayan kişi olarak ise Cehm b. Safvân(ö. 128/745-46) gösterilir.¹²⁸

Bu mezhebin görüşüne göre gerçekte hiçbir fiilin faili yoktur bütün fiillerin tek faili Allah'tır. Fiiller sadece mecazi yönüyle insana nispet edilir. Örneğin yağmur yağdı, güneş doğdu, gece oldu gibi söylemlerimiz mevcuttur. Burada yağma fiilini gerçekleştiren yağmur, doğma fiilini gerçekleştiren de güneş değildir sadece bu fiiller mecazi olarak fiili ifade etmek için kullanılır. Bu fiillerin asıl gerçekleştireni yaratıcının kendisidir.¹²⁹ Bu inanca sahip kişilere göre insanın kendi hür iradesi, istitâatı, seçimi, yönelimi yoktur. Kul Allah'ın takdiri sonucu bütün eylemleri gerçekleştirir.¹³⁰

Cebr düşüncesinin Emevî iktidarı döneminde politika haline gelmesindeki sebep bu mezhep ile Emevî iktidarının söylemi arasında benzerliklerden kaynaklanmaktadır. Cehm b. Safvân'ın Emevî iktidarının eylem ve söylemlerini desteklemediği bilakis bu tutuma karşı tavır aldığı ve karşı çıktığı bilinmektedir. Cehm'in cebr düşüncesi Allah'ın mutlaklığı ve sıfatları sebebiyledir. Bu konulardaki söylemleri onu cebir düşüncesinin merkezi haline getirmiştir.¹³¹

1.4.2. Kaderiyye

Ma'bed el-Cühenî(ö. 83/702) kader meselesinde insanın hür olduğu hakkındaki görüşleri ile meşhurdur.¹³² Ma'bed'e göre insanın işlediği fillerde ilahi takdir ve kasıt söz konusu değildir. İnsan bir fiili gerçekleştirirken özgürdür. İnsanın işlediği fiiller sebebiyle ceza veya mükâfat görmesi ancak özgür iradesi ile karar verip gerçekleştirmesi sebebiyle olur. Sorumluluk varsa insanın özgür olması gerekir. Allah

¹²⁶ Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî - Mustafa Öz, *el-Milel ve'n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 85.

¹²⁷ İrfân Abdülhamid Fettah, "Cebriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1993), 7/205.

¹²⁸ Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikâdi Mezhepler Tarihi*, 146.

¹²⁹ Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâil Eş'arî vd., *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 404.

¹³⁰ Neriman Büyükçorak, *İslâm Mezhepleri Tarihi Kaynakları Açısından Cebriyye* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 76.

¹³¹ Seyithan Can, *Cehm bin Safvân ve Teolojik Paradigmasını Anlamak* (Ankara: Fecr, 2021), 129-131.

¹³² Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikâdi Mezhepler Tarihi*, 74.

da kutsal kitabında açıkça insanın yaratılış amacını belirterek ahiretin varlığını bildirir. Bu sebeple insanın ahiret yurdunda adil bir şekilde yargılanması için fiillerinde özgür olması gerekir. İnsan dünya hayatında yaptığı iyi ve kötü fiillerin hepsini kendi seçim ve iradesiyle gerçekleştirir.¹³³

Kaderiyye mezhebine göre bir fiilde iki fail olması burada tevellüdü meydana getirir ki bu da mümkün görünmemektedir. Bu sebeple bir fiili yaratanın Allah gerçekleştirenin ise kul olması tezat görünmektedir. Allah bir fiili yapmak için insana gerekli kudreti vermişse burada Allah'ın o fiili meydana getirmesi söz konusu olamaz.¹³⁴

Kaderiyye mezhebinin diğer bir öncü şahsiyeti Gaylân ed-Dımaşkî(ö. 120/738) yaşadığı dönemde ortaya koyduğu farklı görüşleri ile kader meselesine yeni bir yaklaşım getirmiş, daha sonraki selefleri için bu görüşler kaynak teşkil etmiştir. Kader meselesi Gaylân'ın yaşadığı toplumda siyasi ve sosyal yapıda ön planda olan bir konu olması hasebiyle bu konudaki görüşlerinin şekillenmesinde önem arz eder. Gaylân ed-Dımaşkî'ye göre bir insan akıl ve bedenen sağlıklı ise bir fiili gerçekleştirme gücüne sahiptir. Allah'ın insanı fiziksel olarak sağlıklı bir şekilde yaratması o insana fiillerini özgürce yapabilme kudreti verdiğinin göstergesidir. İnsan yaptığı iyi ve kötü fiilleri kendi düşünür, ister, seçer ve yapar çünkü ilahi kudret insana bu yetiyi doğuştan vermektedir.¹³⁵ Allah bir fiil gerçekleşmeden önce onu yaratmaz. Fiil gerçekleştiği anda ise fiili yaratır. Fiil ortaya çıkmadan önce Allah'ın bu fiili takdiri söz konusu değildir ancak fiilin meydana gelmesi esnasında fiili takdir etmesi söz konusudur.¹³⁶ İnsanda bulunan ve istitâat adı verilen fiili gerçekleştirme yetisi fiilden önce mevcuttur. Bu nedenle insan her işlediği fiili kendi iradesi ve sorumluluğu sonucu meydana getirir. Bu da Allah katında insanı sorumlu kılar. Gaylân'a göre insanın gerçekleştirdiği fiiller Allah tarafından önceden belirlenmemiştir. Allah kötülüğü ve kötü fiilleri irade etmez

¹³³ Abdulsasır Süt, "İslâm Düşüncesinde İlk Muhalif: Ma'bed el-Cühenî", *Kelam Araştırmaları* 8:2, (2010), 178.

¹³⁴ Eş'arî vd., *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn*, 759.

¹³⁵ W. Montgomery Watt, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, çev. AYTEKİN (İstanbul: Bereket Yayınları, 2011), 60.

¹³⁶ Watt, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, 59.

bu fiilleri gerçekleştiren irade sahibi insanın kendisidir.¹³⁷ Bu sebeple de Müslüman bile olsa işlediği fiile karşılık cezaya çarptırılır.¹³⁸

Önceki başlıklarda aktarıldığı gibi İslâm toplumunun özgürlükçü irade anlayışını temsil eden bu mezhep mensuplarının, var oldukları dönemdeki siyasi ve toplumsal yapı sonucu ortaya çıktığı ve görüşlerini bu çerçevede şekillendirdiği görülmektedir. Kaderiyye'nin görüşlerine, karşıt söylemlerin çıkmasıyla birlikte kader meselesi, insanın özgürlüğü, cebir anlayışı, istitâat, irade, kesb gibi konuları içine alarak hemen hemen her âlim tarafından ele alınan ve yorumlanan bir mesele haline geldiği bilinmektedir.

1.4.3. Mu'tezile

Mu'tezile mezhebi kader meselesini ele alırken, mezhep görüşlerini sistemleştirdikleri beş esasın adl (adalet) ilkesi gereğince açıklar. Mu'tezileye göre insan fiillerinde özgürdür. İnsanın fiilleri Allah'ın iradesi sonucu gerçekleşmez. İnsan eylemlerini yazılı bir plana göre gerçekleştiren bir varlık değildir. Allah insanı akıl sahibi, istitâat gücü olan, düşünme yetisi ve sorumluluk bilincine sahip bir varlık olarak yaratır. Buda insanın eylemlerini düşünerek, seçim yaparak gerçekleştirdiği anlamına gelir. İnsanda bir fiili gerçekleştirme kudreti fiilden önce mevcuttur. Allah'ın insanın fiillerini yazması ve yaratması adalet ilkesiyle çelişir. Hür irade ile gerçekleştirilmeyen eylemin sonucundan insan sorumlu tutulamaz. Allah da açıkça ilahi mesajında insanı yaptığı fiiller karşısında sorumlu tuttuğunu bildirir. Bu durumda insanın fiillerini yaratan ve irade eden Allah'ı Teâlâ değildir. Bu sebeple kul yaptığı her iyilik ve kötülüğün, hayır ve şerrin karşılığında ceza veya mükâfat görecektir.¹³⁹

Mu'tezile mezhebi Allah'ın evreni ve evrendeki düzeni, insanı yarattığını kabul eder. Kabul etmedikleri insanın fiillerini yaratması meselesidir.¹⁴⁰ İnsanın fiillerini yaratan Allah ise, ceza veya mükâfattan söz edilemez. Ceza ve mükâfat olduğuna göre

¹³⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil Eş'arî - Mustafa Çevik, *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne* (Ankara: İlahiyat, 2005), 15.

¹³⁸ Abdunasır Süt, "Gaylân ed-Dımeşkî ve Kelamî Görüşleri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 10-12.

¹³⁹ Kâdı Abdülcebâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/32-33; Gölcük, "Kazâ ve Kader Konusu", 9-12.

¹⁴⁰ Hulusi Arslan, "Mutezili Düşünce'de İlahi Fiil-İnsânî Fiil Ayırımı ve Bu Ayırımın Temel Kriterleri", *Dini Araştırmalar* 6/16 (2003), 65-67.

insan eylemlerini yaratan ve yapandır.¹⁴¹ Dolayısıyla Mu'tezile'nin kaderi inkâr ettiği hakkındaki genel kanaat doğru değildir. Onlar kaderin daha ziyade insan iradesiyle meydana gelmeyen olgu ve olaylar üzerinde geçerli olduğunu savunmaktadır.¹⁴²

1.4.4. Şîa

Şîa, Hz. Peygamber'in ardından halifeliğin Hz. Ali ve soyuna ait olduğu düşüncesini savunan mezhebin genel adıdır.¹⁴³ Şîa mezhebinin doğuşu Halifelik meselesine dayanmaktadır. Bu sebeple Şîa'da tartışılan ve özgün olarak ortaya fikir sürülen temel konu imamet meselesidir. Diğer meselelerin esaslarını süreç içerisinde ortaya koyarak sistemleştirdikleri görülmektedir.¹⁴⁴ Şîa mezhebinin ortaya koyduğu görüşleri Mu'tezile mezhebinden etkilenerek alıp, kendi mezhep görüşleri olarak sistemleştirdikleri iddia edilir. Özellikle Şîa mezhebi mensuplarının Allah'ın sıfatları, kaza ve kader meselesindeki görüşleri Mu'tezile mezhebinin bu konulardaki görüşleri ile yakınlık gösterir.¹⁴⁵

Bu duruma Şerîf el-Murtazâ'nın(ö. 436/1044) kader ve insan fiilleri ile ilgili görüşleri delil olarak gösterilebilir. Şerîf el-Murtazâ'nın kader ve kaza ile kastedilenin Allah'ın kulları için yarattığı hastalık, kıtlık, bereket, yoksulluk, sıhhat, zenginlik gibi durumlar olduğu, bu durumların Allah'ın kaza ve kaderi ile gerçekleştiğidir. Ancak kaza ve kaderden maksat kulun işlediği kötü fiiller ise bunlar Allah'a isnat edilemez. Yine insanın fiilleri konusunda bu fiillerin yaratıcısının Allah olmadığını, fiillerin kula nispet edilmesinin uygun olduğunu dile getiren Şerîf el-Murtazâ bu görüşleri ile Mu'tezile mezhebinin kader ve insan fiilleri konusundaki görüşlerinin benzerlerini ortaya koymaktadır.¹⁴⁶

Şîa mensubu Hişâm b. Hakem'e(ö. 179/795) göre kişinin eylemi gerçekleştirmesi için gereken bedeni azaların tam olması, fiilin gerçekleşmesini sağlayacak unsurların bulunması durumunda istitaat gerçekleşmiş olur. Bu durumda fiilin gerçekleşmesi için gereken güç fiilden önce mevcuttur. Fiili gerçekleştirirken ortaya çıkan durum sebebin

¹⁴¹ Abdulhamit Sinanoğlu, "İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu'tezile'nin 'Kader' Anlayışı", *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2006), 90-91.

¹⁴² Arslan, "Mutezili Düşüncede İlahi Fiil-İnsânî Fiil Ayrımı ve Bu Ayrımın Temel Kriterleri", 72-73.

¹⁴³ Cürcânî, *Ta'rifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, "Şîa", 132.

¹⁴⁴ Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şîa* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 166.

¹⁴⁵ Hulusi Arslan, *İslâm Düşünce Geleneğinde Şîa-Mu'tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtazâ Örneği)* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 14-15.

¹⁴⁶ Arslan, *İslâm Düşünce Geleneğinde Şîa-Mu'tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtazâ Örneği)*, 156-157.

var olmasıdır. Fiilin ortaya çıkmasını sağlayan şey sebeptir. Sebep meydana geldiğinde Allah o fiili gerçekleştirir. İnsanın eylemleri konusunda diğer bir görüş ise şöyledir: İnsanın iradesi yaratılmış değildir. Kul fiili gerçekleştirmek isterse fiil kendi istemesi sonucu gerçekleşir burada ilahi bir takdir söz konusu değildir. Bu görüşte Mu'tezile'nin görüşüne nispet edilir. İyilik ve hayırların Allah'ın iradesi ile gerçekleştiğini ancak günah ve kötülüklerin ise Allah'ın iradesi sebebiyle gerçekleşmediğini iddia ederler.¹⁴⁷

Ebu Câfer'e (Şeyh Sadûk)(ö. 381/991) göre İnsanın fiilleri yaratılmıştır. Ancak bu yaratma kulun, o fiili yapmaya mecbur olduğu anlamına gelmez. Kulun gerçekleştireceği fiili Allah'ın önceden bilmesini ifade eder. Allah insanları fiilleri işleme konusunda zorlamamış ancak tamamen özgür de bırakmamıştır. Burada belli ölçüler söz konusudur. İrade Allah'ın dilemesi anlamına gelir. Allah'ın dilediği her şey gerçekleşir. Allah günahı irade etmez ancak günahı ortaya çıkmadan önce bilir. Kulun bir fiili gerçekleştirebilmesi için, sağlıklı olması, bedeni azalarının sağlıklı olması, bir fiili gerçekleştirmek için gereken özgürlüğe sahip olması yeterlidir. Bunların hepsi mevcut olduğunda kul fiili yapmaya kadir olur.¹⁴⁸ Bu görüşleri genel olarak değerlendirdiğimizde Şîa'nın kader ve insan özgürlüğü ile ilgili konularda Mu'tezile mezhebime yakın bir tutuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

1.4.5. Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet kavramı, Hz. Peygamber ve Sahâbe'nin İslâm dininin esas konuları itibari ile buldukları çizgiyi takip eden ve onların yolundan giden kimselere verilen isimdir.¹⁴⁹ Bu kavram iman, amel ve dini meselelerde izlediği yol bakımından kitap ve sünnete bağlı olan kimselerin yer aldığı grubu tarif etmek amacıyla kullanılır.¹⁵⁰

Ehl-i sünnet'e göre var olan ve olacak her şey Allah'ın dilemesi, hükmetmesi ve rızası sonucu gerçekleşmektedir. Allah hayrı da şerri de kendi iradesi ile yaratmıştır. Allah'ın hayır olan şeylere rızası mevcutken şer olan şeyler konusunda rızası söz konusu değildir.¹⁵¹ Kulların fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Fiilin faili ise insandır çünkü

¹⁴⁷ Eş'arî vd., *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 90.

¹⁴⁸ Ebû Câfer b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye (Şîa-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fırlı (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978), 27-38.

¹⁴⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ehl-i Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 10/525.

¹⁵⁰ Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), "Ehl-i Sünnet", 140.

¹⁵¹ Ebü'l-Yüsr Muhammed b Muhammed b Hüseyin Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980), 63.

fiilin vücut bulması için insana ihtiyacı vardır. Allah'ın fiili yaratması ile fiilin insanda meydana gelmesi arasındaki fark şudur: Allah'ın fiili yoktan var etmesidir. Kulun fiilinde yaratma ve yoktan var etme söz konusu değildir.¹⁵²

Ebû Hanîfe(ö. 150/767), ehl-i sünnet'in en önemli temsilcilerinin başında gelir. Yaşadığı dönem itibariyle toplumda meydana gelen birçok siyasi ve sosyal olaya tanık olan ve cereyan eden akımları bilen bir kişidir. Bu sebeple kader ve kaza meselesini izah ederken mutedil bir yol takip etmiş, bu mesele hakkında daha anlaşılır yorumlarda bulunmuştur.¹⁵³

Ebû Hanîfe, Allah'ın Levh-i Mahfûz'da varlıkların hiçbiri yaratılmış değilken ilahi takdiri, kudreti, ilmi ve iradesi ile bütün yaratılmışlar hakkında olabilecekleri yazdığını, ancak bu yazmanın hükmi olmadığını ifade etmektedir. Kaderi, Allah'ın ezelde yazdığı her durumun kul tarafından gerçekleştirilmesi olarak tanımlar.¹⁵⁴

Allah'ı Teâlâ bir fiili yaratırken kulun o fiili işleyip işlemeyeceği konusunda bilgiye sahiptir. Bu bilgi insanın fiillerinin Allah tarafından belirlendiği anlamına gelmez, burada kastedilen şey insanın fiillerinin bu bilgi ile tespit edilmesidir. Bu sebeple Allah fiilin yaratıcısıdır kul ise fiilin gerçekleştirenidir.¹⁵⁵ Bu fiil iyi de olsa kötü de olsa Allah tarafından yaratılır. Kötü fiillerin Allah tarafından yaratılması Allah'ın bu fiillerin meydana gelmesine rıza gösterdiği anlamı taşımaz. Fiili işleyip işlememek kulun kendisine bırakılır. Kul kendi yönelimiyle bir fiili gerçekleştirdiğinde o fiilin kasibi olur. Fiilin gerçek anlamda failidir. Ebu Hanife'nin bu görüşleri ile kesb teorsinin ana çerçevesini çizdiği görülmektedir.¹⁵⁶

Yüce bir yaratıcıdan bahsedildiği zaman onun var olmuş ve var olacak her şeye vakıf olması, olan ve olacak her şeyi önceden bilmesi, yarattığını tanıması garipsenecek ve anlaşılmayacak bir durum değildir.¹⁵⁷ Yüce Allah kulları için ezeli ilmiyle her şeyi bilendir. Kul imanı veya inkârı kendi iradesiyle seçer. Allah hem imanı hem inkârı

¹⁵² Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 143.

¹⁵³ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 10/132-133.

¹⁵⁴ Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Sultân Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 114.

¹⁵⁵ Hulusi Arslan, "Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/24 (2019), 47-48.

¹⁵⁶ Arslan, "Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri", 49-50.

¹⁵⁷ Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 126.

yaratır ancak kulu mü'min veya kâfir olarak yaratmaz. Kul bu sıfatları kendi yönelimi ve irade etmesi sonucu alır.¹⁵⁸

Özetle Ebû Hanîfe'nin kader meselesi hakkındaki görüşlerine baktığımız zaman Allah'ı fiilleri yaratan, kulları ise fiilleri gerçekleştiren olarak görmektedir. Allah; hayır, şer, iyi, kötü varlıklarda meydana gelecek fiillerin yaratıcısıdır. Bu fiilleri ise insan, seçimi sonucu kazanır ve ona layık olduğu sıfat verilir. Cebir inancını da insanın fiillerinin yaratıcısı olduğu inancını da eleştirir ve reddeder. Allah yaratan, kul yapandır.

Mâtûridî, kader ve kaza meselesini ele alırken yola çıktığı nokta insanın eylemlerinin yaratıcısının kim olduğu sorusudur. Bu nokta meseleye doğru yaklaşılması açısından önemlidir çünkü kader meselesinde asıl problem insanın gerçekleştirdiği eylemi özgür iradesiyle mi yoksa Allah'ın dilemesiyle mi olduğu sorusudur. Bu konuya akıl ve vahiy bütünlüğü içerisinde cevap veren Mâtûridî, insanın fiillerini yaratanın Allah, fiili gerçekleştirenin ise insan olduğu sonucuna varmıştır.¹⁵⁹

Mâtûridî, kaderi tarif ederken Allah'ın evrende meydana gelmiş ve gelecek olan her şeyi bilmesi olarak tanımlar. Allah'ın olmuş ve olacak her şeyi bilmesi insanı fiilleri gerçekleştirme konusunda bir icbara sürüklemez. Kaza kavramı ise bir eylemin gerçekleşmesi için gerekli olguların meydana gelmesini ifade etmektedir.¹⁶⁰ Bu ise Allah'ın yaratma sıfatına delalet eder. Evrende var olmuş ve var olacak her şeyin yegâne yaratıcısı Allah'tır. Allah'ın övdüğü fiilleri yaratması nasıl normal ise yerdığı fiilleri yaratması da normaldir. Bu Allah'ın emriyle çelişen bir durum değildir. Bu sebeple zaten kul yöneldiği ve gerçekleştirdiği fiiller sebebiyle sorumludur ve hesaba çekilmektedir.¹⁶¹

Eş'arîlere göre bir insanda fiili gerçekleştirme hürriyeti fiil anında meydana gelir. Fiilden önce insanda böyle bir kudret yoktur. Bu irade fiil esnasında Allah tarafından yaratılır. Fiili yaratan Allah, fiilin insandan meydana gelmesini sağlayan da Allah'tır.¹⁶² O halde burada insanın irade hürriyeti ile alakalı bir tezat ortaya çıkar ve bu yaklaşım cebir inancına benzer. Bu tezettan kurtulmak isteyen Eş'arîler kesb teorisini ortaya

¹⁵⁸ Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 127.

¹⁵⁹ Muhammed İbn Muhammed el-Mâtûridî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005), 286-287; Harun Işık, *Mâtûridî'ye Göre Kazâ ve Kader* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 136-137.

¹⁶⁰ Ömer Nesefî, *Akaid-İslam İnançının Temelleri*, çev. Seyyit Ahsen (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2006), 93.

¹⁶¹ Işık, *Mâtûridî'ye Göre Kazâ ve Kader*, 137-138.

¹⁶² Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 101.

koyar. Kesb teorisi insanın fiili gerçekleştirme gücünü ifade eder. Ancak bu teoride Eş'arîleri cebri yaklaşımdan kurtaramaz.¹⁶³ Çünkü fiilleri yaratan Allah, fiili yapma kudretini yaratan Allah, eylemi gerçekleştirenin insan olması özgür irade söylemiyle çelişir.¹⁶⁴ Bu sebeple Eş'arîlerin kader anlayışı cebr-i mutavassıt olarak isimlendirilmektedir.¹⁶⁵

Eş'arî, insana fiili yapma anında gelen kudretin araz olduğu fikrini öne sürer. Bu kudret yalnızca o fiil için geçerlidir ve fiil vuku bulduktan sonra o kudret insandan kaybolur. İnsanda bir fiili gerçekleştirmek için bu kudreti veren Allah'tır. İnsan elini kaldırmak ister Allah ona elini kaldırma kudreti verir ve insan elini kaldırır. İnsanın bir fiili gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kudreti yaratan Allah'tır. Bu kudret sebebiyle insanda ortaya çıkan fiilin faili de Allah'tır. Burada kul yalnızca Allah'ın yarattığı ve gerçekleştirdiği fiilin kendisinde vuku bulanıdır.¹⁶⁶ Eş'arî ve Mâtûridî fiillerin yaratıcısının Allah olduğu noktasında ortak bir paydada buluşmuştur ancak Mâtûridîler kesbin insan tarafından meydana geldiğini savunurken Eş'arîler Allah tarafından yaratıldığı görüşünü savunur.¹⁶⁷

Kader meselesine mezheplerin görüşlerini irdeleyerek baktığımızda her mezhep içinde bulunduğu zaman, dini algı, siyasi otoriteye karşı tutum ve nassları yorumlama metoduna göre fikirlerini temellendirmiştir. Bu da kader meselesinde farklı uç görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak bu meselede âlimlerin ittifakı söz konusu değildir. Bu da evrende var olan insan çeşitliliği kadar normal bir durumdur. Kendi kanaatimize göre kader meselesini en makul şekilde açıklayan ve temellendiren ehl-i sünnet âlimlerinden imam Mâtûridî olmuştur. Çünkü o, olgu ve olaylar üzerinde hem Allah'ın takdir ve yaratmasını hem de insanın eylemler üzerindeki rolünü daha dengeli bir şekilde izah etmiş, böylece insanı ne Tanrı'dan bağımsız bir varlık ne de robot şeklinde iradesiz bir varlık olarak değerlendirmiştir.

¹⁶³ Mustafa Bozkurt, "Eş'arî ve Kâdî Abdulcebbar'ın Teklif Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi", *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 1/162-163.

¹⁶⁴ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil Eş'arî, *Eş'arî Kelâmı: el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, çev. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017).

¹⁶⁵ Refik Yılmaz, *Mâtûridî ve Cüveynî'ye Göre İnsan Özgürlüğü* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 38-39.

¹⁶⁶ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzi, *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978), 189-190; Muhammet Mustafa Yıldız, *İmam Eş'arî'de İnsan Sorumluluğu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 30-31.

¹⁶⁷ Seyithan Can, "Modern Anatominin Hareket Kuramı Ekseninde Klasik Kelâmın İnsan Fiilleri Anlayışına Uzlaşımçı Bir Yaklaşım", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2020), 581.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DİNİNDE EVLİLİK

2.1. Evliliğin Tanımı ve Tarihçesi

Evlilik, iki insanın sevgi bağı ile yaşamlarını birlikte sürdürmek amacıyla hukuki, duygusal, maddi ve manevi olarak birbirlerine karşı sorumlu olmalarıdır.¹⁶⁸

Evlilik kurumu tarihi olarak ilk insan ile birlikte ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Buna Kur'ân'da yer alan “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının...*”¹⁶⁹ “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşip dilediklerinizden yiye...*”¹⁷⁰ âyetleri örnek olarak gösterilebilir. Evlilik sadece İslâm dinine özgü bir kurum değildir. Bütün dini inançlarda evliliğin varlığından söz etmek mümkündür. Semavi dinlerde de evliliğe ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Yahudi öğretisinde evlilik teşvik edilmiş, neslin devamı ve toplumun düzeninin tesisi için temel şart olarak görülmüştür.¹⁷¹ Hristiyan geleneğinde ise evlilik sadece iki kişinin birlikte aynı hayatı paylaşması değildir. Evlilik tanrı eliyle Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın kutsanmasına dayanır. Bu sebeple nikâhın özel bir yeri vardır.¹⁷² İslâm dini özelinde bakıldığı zaman ise hemen hemen bütün peygamberlerin evlendiği ve çocuk sahibi olduğunu görmek mümkündür.¹⁷³

Ailenin tarihsel olarak başlangıcına yönelik yaklaşımlara baktığımızda bu konuda farklı fikirlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

1-Ailenin ortaya çıkma sebebini insanda bulunan cinsel yönetime dayandıranlar.

¹⁶⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 130.

¹⁶⁹ Nisâ, 4/1.

¹⁷⁰ A`râf. 7/19.

¹⁷¹ Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 143.

¹⁷² Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 169.

¹⁷³ İsmail Mutlu, *Evlilik Kader Mi?* (Mutlu Yayıncılık, 2018), 19.

2-Ailenin ortaya çıkışının, toplumdaki cinsel serbestlik sebebiyle olduğunu savunanlar.

3-Ailenin ortaya çıkışını insanın yaşam süreci gibi bir tamamlanma ve olgunlaşma süreci sonunda olduğunu savunanlar.

4-Ailenin ilk insan ile birlikte ortaya çıktığı görüşünü savunanlar.

Bu dört farklı yaklaşımdan en çok savunulan ve temellendirilen görüş ailenin ilk insanın yaratılışı ile birlikte ortaya çıktığı görüşüdür.¹⁷⁴ Nitekim İslâm dini de bu görüşü savunmaktadır.

İnsanın yaratılışı gereği karşıt iki cinsin var olması ve fizyolojik yapısı evliliğin, insanın varlığı ile beraber doğal bir süreç olarak gelişen bir mekanizma olduğunu göstermektedir. Evlilik iki insanın bir ömrü beraber geçirme isteği sonucu ortaya çıkan çok yönlü bir kurumdur. Geçmişten günümüze evliliğin ritüelleri, gelişimi, şekli değişse de asıl yapısı hala varlığını devam ettirmektedir. İnsan yaratılış itibari ile bir anne ve babadan dünyaya gelir, yalnız bir varlık değildir bunun sonucu olarak da evlilik kurumuna ihtiyaç duyulur. Neslin devamını sağlıklı bir şekilde sürdürmek için de evlilik kurumu gereklidir.

Evlilik meselesi söz konusu olduğunda İslâm inancının gereği olarak Hz. Peygamber'in içinde doğduğu toplumdaki evlilik müessesesi ve Hz. Peygamber'in evlilikleri ve evlilik kurumunda meydana gelen değişimler konuyu anlama noktasında önemlidir. Hz. Peygamber'in içine doğduğu toplumda Asabiyet (kabilecilik)¹⁷⁵ anlayışı tüm sistemin temel yapıtaşı vazifesini üstlenmektedir. Kabilecilik anlayışı bireyi, sosyal yaşantıyı, siyasi yönetimi ve akrabalık ilişkilerine kadar birçok faktörü içinde barındıran bir sistemdir. Araplar evliliklerini dahi kabilecilik anlayışına göre yapmaktadır.¹⁷⁶ Arap toplumunda aile kavramına bakıldığında müstakil bir çekirdek aile yapısından bahsetmek söz konusu değildir.¹⁷⁷

Eş seçme konusu evlenecek kişilerin tercihlerine göre değil, ailelerin kararları doğrultusunda gerçekleştirilir. Özellikle kadınlar evlenecekleri adayları seçme

¹⁷⁴ İslam Can, "Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını", *Sistemik Aile Sosyolojisi*, ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 66.

¹⁷⁵ "Arap toplumunda, aralarında kan bağı bulunan kimselerin dışarıdan gelecek her türlü saldırıya karşı birlikte hareket eden topluluğun ifade eden kavram." Mustafa Çağrı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991), 3/453.

¹⁷⁶ Sultan İbiş, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Evlilik Müessesesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 5-6.

¹⁷⁷ Mehmet Akif Aydın, "Aile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1989), 2/198.

hakkından yoksundu. Evlilik bir nevi karşılıklı faydanın sağlandığı bir kurum olarak varlığını sürdürmekteydi. Bu sebeple evlenilecek adayda aranana özellikler ve evlilik konusunda verilen kararlar bu doğrultuda olmaktadır.¹⁷⁸ Cahiliye döneminde mevcut olan kadınların rızası dışında evlendirilme durumunun İslâmiyet ile birlikte değiştiği, kadınların eş seme ve evlilik konusunda söz haklarının olduğu ve bir kadının rızası dışında evlendirilmesinin uygun olmadığı gibi kendi iradesiyle veli izni olmaksızın nikâhlanabileceği bir yapıya dönüşmüştür.¹⁷⁹

Cahiliye dönemindeki evlilik çeşitlerine baktığımızda karşımıza farklı nikâh şekilleri çıkmaktadır. Bunlardan bazıları: İstibda nikâhı,¹⁸⁰ bedel nikâhı,¹⁸¹ şığar nikâhı,¹⁸² biğa nikâhı,¹⁸³ hidn nikâhı,¹⁸⁴ süreli nikâhlar arasında olan mut'a nikâhı,¹⁸⁵ makt nikâhı¹⁸⁶ ve cahiliye toplumu nikâh çeşitlerinden biri de iki kız kardeşin tek bir erkeğin nikâhı altında olmasıdır.¹⁸⁷

Cahiliye toplumunda var olan bu nikâh çeşitleri İslâmiyet'in gelişinden itibaren, toplumda huzursuzluğa ve karşıt tepkiye sebebiyet vermeyecek şekilde yavaş yavaş süreç içinde düzenlenmiş, kaldırılmış ve bazıları da aynı şekilde uygulanmaya devam edilmiştir. İslâmiyet ile birlikte toplumun ahlaki yapısını bozan evlilik uygulamalarına son verilmiş, kadınların hakları düzenlenmiş, istediği kadar kadınla evlilik yapılması uygulaması sınırlandırılmış ve bir erkeğin birden çok hanımla evlenebilmesi için yerine getirilmesi zor şartlar konarak çok eşle evlilik toplumdan kaldırılmaya çalışılmıştır.

¹⁷⁸ Elif Kübra Türkmen - Abdullah Acar, "Cahiliye ve Asr-ı Saâdetteki Evlilik Öncesi Uygulamaların İslâm Hukukuna Yansımaları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2021), 312.

¹⁷⁹ Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed Serahsî, *Mebûsüt: 1000 Yılın İslâm Fıkhı Temel Eseri ; Deliller ve Hükümler*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev, 2008), 5/14-17.

¹⁸⁰ Ahmet Acarlıoğlu, "Cahiliye'den İslâm'a Evlenme", *İlahiyat Akademi Dergisi* 11 (2020), 112.

¹⁸¹ Adnan Demircan, "Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh", *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (2003), 40.

¹⁸² Acarlıoğlu, "Cahiliye'den İslâm'a Evlenme", 112-113.

¹⁸³ Türkmen - Acar, "Cahiliye ve Asr-ı Saâdetteki Evlilik Öncesi Uygulamaların İslâm Hukukuna Yansımaları", 316-317.

¹⁸⁴ Adnan Demircan, "Cahiliye ile İslâm Nikâh Uygulamaları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar - Farklı Bir Yaklaşım-", *Dinlerde Nikâh: Milletler Arası İlmî Toplantı* (İstanbul: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), 2012), 50.

¹⁸⁵ Murat Sarıcık, "Cahiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Cahiliye Nikâhları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996), 41.

¹⁸⁶ Şemsettin Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri", *Marife* 10/3 (2002), 197.

¹⁸⁷ Adnan Demircan, "Cahiliyeden İslâm'a Ailenin Kuruluşunda Değişim", *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Hz. Peygamber ve Aile* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2019), 84.

Böylece aile yapısı koruma altına alınarak daha iyi, adil ve sistemli bir toplum amaç edinilmiştir.¹⁸⁸

Vahyin gelmesi ile birlikte cahiliye dönemi eş seçme ve evlilik sürecinin değişikliğe uğradığı görülmüştür. Hz. Peygamber Allah'ın gönderdiği hükümlerin uygulama kısmında evlilik kurumunun ve nikâhın neslin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için önemli olduğunu vurgulamış ve evlenmek için yeterli imkânı olan kimselere evliliği tavsiye etmiştir. Cahiliye dönemi uygulamalarının aksine evlilik öncesi eş adaylarının birbirlerini görmesinin ve evlilik için rızalarının alınmasının önemine değinmiştir. Evliliklerde velinin izni ve gözetiminde önemine vurgu yapmış, nikâh merasimlerinin şahitler huzurunda gerçekleştirilmesini ve evliliğin o zamanki topluma duyurulmasını istemiştir. Çok geçerli bir sebep olmadıkça boşanmaktan kaçınılması gerektiğini tavsiye etmiştir.¹⁸⁹

Evlilik müessesini ele alırken İslâmiyet öncesi ve sonrası Türklerde evliliğe de kısaca değinmek istiyoruz. Eski Türk toplumlarına bakıldığında evliliğin yaşam tarzına göre şekillendiği görülmektedir. Evlilik daha çok tek eşle yapılmakta ve sürdürülmektedir. Türklerde aile, soyun devamı ve yaşam şartları karşısında birlik ve beraberliği sürdürmek açısından da büyük bir öneme sahiptir. Evlilik birtakım şekil şartları ve usuller üzerine kurulan, kutlama ile gerçekleştirilen ve toplumda önemi olan bir kurumdur. İslâmiyet öncesi evlenme şekillerinden bir kısmı İslâmiyet'ten sonrada topluma uygun olarak varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.¹⁹⁰

İslâmiyet'ten önce Türk toplumunda kadının konumu diğer toplumlardan farklılık göstermektedir. Kadın eşinin yoldaşı ve evin sayılan bir bireyi olarak ailede yer almaktadır. İslâm dini Türk toplumunda yayılmaya başlamasından itibaren toplumda var olan aile hayatı ile ilgili meselelerde problemleri giderilmesi hususunda farklılıklar getirmiştir. Bunun dışında kadının hakları, ailenin kadına karşı sorumlulukları gibi birçok konuda âyetler ile toplum ve ailedeki yerini ortaya koymuştur.¹⁹¹

¹⁸⁸ Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri", 199.

¹⁸⁹ Atar, Fahrettin, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2007), 33/112-113.

¹⁹⁰ Mahmut Tezcan, "İslâm Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri* (İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2000), 17-18.

¹⁹¹ Emin Işık, "Türk Aile Yapısında İslâmi Dönem", *Tarihi Akış İçerisinde Türklerde Aile* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1990), 25-26.

İslâmiyet'ten önce diğer toplumlarda kadının durumunun Türk toplumundan daha geri düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Türk toplumlarında ise kadın diğer toplumlara göre daha değer verilen ve saygı duyulan bir konumdadır. İslâm dininin gelişi ile birlikte kadın, toplumda hak sahibi bir birey olarak yer almış ve yüceltilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in hanımlarının ve kızlarının yaşantıları buna örnek teşkil etmektedir.¹⁹² İslâm dininin aileye verdiği önem ailenin temel taşı olan kadına verilen değerden anlaşılmaktadır.

Aile kurumu geçmişten günümüze birçok faktör sebebiyle değişime uğramıştır. Özellikle teknolojik gelişmeler, sanayileşme, makineleşme ve kentleşmenin ortaya çıkması ile birlikte, topluluk halinde yaşayan geniş aileler süreç içerisinde yerini çekirdek aile yapısına bırakmıştır. Geniş ailede “biz” duygusu ile hareket etme söz konusu iken bu durum çekirdek aile yapısında “ben” duygusuna dönüşmüştür.¹⁹³

Günümüz toplumunda aile, birtakım tehditler ile karşı karşıyadır. Modern yaşam ile birlikte ailede kadın-erkek rolleri karışmıştır. Nikâh kavramına bakış açısı değişmeye başlamış ve nikâhsız birliktelikler ortaya çıkmıştır. Bu birlikteliklerin yaygınlaşmasıyla beraber tek ebeveynli çocukların sayısında toplumda artış meydana gelmiştir. Geçmişte geniş ailenin üstlendiği pek çok aile içi ilişki ve yardımlaşmayı günümüzde devlet kurumları ve okullar yerine getirmektedir. Ortaya çıkan feminist yaklaşımlar ile birlikte aile kurumuna kadını değersizleştiren, köleleştiren ve ezen bir kurum gözü ile bakılmakta, bu anlayış aile kurumunun kendi içindeki ve insan algısındaki yerini sarsmaktadır.¹⁹⁴ TV, teknoloji ve sosyal medya ile birlikte aile içi ilişkiler, iletişim ve ortak zaman paylaşımı azalmakta bireyler yalnızlaşmaktadır. Bütün bu durumlar günümüzde aile kurumunun temellerini sarsmakta ve evlilikle ilgili algıları değiştirmektedir. Bunlara rağmen günümüz toplumunda nikâh ve evlilik kurumu hâlâ değer görmekte ve varlığını devam ettirmektedir.

¹⁹² Mahmut Sönmez, “Ayetler Işığında İslâm'ın Kadına Verdiği Değer”, *Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı* (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018), 511-513.

¹⁹³ Ali Akdoğan, “Geleneksel Geniş Aileden Modern Çekirdek Aileye Geçişte Dini Hayattaki Değişim”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2002), 28-29.

¹⁹⁴ Necdet Subaşı, “Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları”, *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam* (Ankara: TDV, 2007), 514-516.

2.1.1. İslâm Dininde Evlilik ve Önemi

Nikâh, sözlükte “birleşme, birlik, evlenme, evlilik” gibi anlamlara gelmektedir. Evlilik birliğinin sağlanması için bir engeli bulunmayan ve gerekli şartları yerine getiren bireylerin hayatlarını birleştirmesi nikâh olarak isimlendirilmektedir.¹⁹⁵

İslâm dini, tebliğ başladığı tarihten itibaren önce inanç sonra da toplum ile ilgili değişim ve dönüşüm sağlamış, yeni bir sosyal yapı oluşturmuştur. Evlilik de bu yapının bir parçasıdır. İslâm dininden önce de evlilik kurumu vardır ancak İslâm’a uygun olmayan yönler kaldırılmış, uygun olanlar devam ettirilmiş, eksik yönler de tamamlanmıştır.

İslâmiyet’te olduğu gibi diğer Semavî dinlerde de evlilik övülmüş ve evlilik dışı ilişkilerden uzak durulması konusunda emir ve yasaklara yer verilmiştir. Aynı şekilde Kur’ân’da da zina konusu ile ilgili âyetlere yer verilmiş ve evlilik dışı ilişkilerden uzak durulması emredilmiştir. Allah’u Teâlâ’nın insanlara ilahi mesajını ulaştırarak sorumlu tutmasının bir amacı olmalıdır. Bu amaçları derleyerek “Mekâsıdü’ş-Şerîa” başlığı altında toplayan İslâm âlimleri burada yer alan neslin korunması ile ilgili maddeyi evlilik ile ilişkilendirerek İslâm dininde evlilik kurumunun önemine vurgu yapmıştır. Buradaki maksat evliliğe özendirmek, aile kurumunun kaybolmasının önüne geçmek, toplumda sağlıklı akrabalık bağları kurmak, zina ve türevlerinden uzak tutmak olarak sayılabilir.¹⁹⁶

Allah’u Teâlâ Kur’ân-ı Kerîmde evlilik ile ilgili olarak: “ *Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydağ etmesi de (O’nun) varlığının delillerindendir. Doğrusu bunda iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.*”¹⁹⁷ âyetinde de açıkça görüldüğü üzere insan çift olarak yaratılmış ve evlilik birliği ile de bu yaratılış tamamlanmıştır.

Bunun yanında insanın yaratılış itibari ile birtakım duygusal ve nefsanî arzuları söz konusudur. Evlilik, bu ihtiyacı gideren bir kurum olarak insanın varoluşuyla birlikte ortaya çıkmıştır. İnsan bu arzularını evlilik kurumu sayesinde helal yollardan karşılayarak toplumdaki birçok yozlaşmanın önüne geçmektedir. Evlilik müessesesi olmadığını varsaydığımızda ortaya çıkan ilişkiler toplumda çarpık bir neslin meydana

¹⁹⁵ Atar, Fahrettin, “Nikâh”, 33/112.

¹⁹⁶ Mesut Okumuş, “Kur’ân’a Göre Evlilik ve Evliliği Sürdürmenin Önemi”, *Kur’an’da Aile Sempozyumu* (Soma: Tibyan Yayıncılık, 2010), 295-296.

¹⁹⁷ Rûm, 30/21.

gelmesine, kan bağı ve aidiyeti belli olmayan çocukların doğmasına, yetişen nesillerin hak ve sorumluluklarının ihmal edilmesine, bireylerin karşılıklı olarak maddi ve hukuki yönden haklarının korunamaması gibi pek çok problemin ortaya çıkmasına sebep olabilir.

2.1.2. Kur'ân'a Göre Evlilik ve Eş Seçimi

Kur'ân'da evlilik ve eş seçimi ile ilgili olan konular iki başlık şeklinde ayrılarak ele alınmıştır.

2.1.3. Kur'ân'a Göre Evlilik Kurumu ve Amacı

Aile, toplumun temel yapıtaşıdır. Allah'ı Teâlâ ilk insanı dünyaya ailesi ile birlikte göndermiştir. Bu da insan ve toplum için evlilik ve aile kurumunun çok önemli olduğunu göstermektedir. Aile, sadece neslin devamı, insanın mutluluğu, nefsanî arzuların tatmini açısından önemli değildir. Toplumda aile yapısı korunur ve devam ettirilirse yüce yaratıcının emir ve yasaklarının uygulanması, toplumsal yapının korunması, sosyal yaşantının devam etmesi sağlanır ve daha sistemli bir dünya hayatının sürdürülmesi için gerekli şartlar yerine getirilmiş olur.¹⁹⁸

İslâm dininde evlilik Kur'ân'da geçen birçok âyet ile üstünde durulan, önemsenen ve gerekli görülen bir kurumdur. Bu durumun ispatlayıcısı olan pek çok âyet mevcuttur. Örneğin: “Sizden bekâr olanları kölelerinizle veya cariyelerinizle evlendirin...”¹⁹⁹ âyetinde Allah'ı Teâlâ bekâr bireylerin imkân dâhilinde evlenmesini evlenmeye güç yetiremeyenlerin de zinadan uzak durarak sabretmesini tavsiye etmiştir. Toplumumuzda kız isteme merasimlerinde aile büyükleri kızı isterken bir söz dizesi kullanır: “Allah'ın emri peygamberin kavliyle” bu dize bize şunu gösterir; Allah evlilik kurumunu insan nesli için gerekli görmüş ve elçisine de bu emri hem fiili olarak hem sözlü olarak uygulatmıştır.²⁰⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de evlilik ile ilgili yer alan âyetlerden bazılarını ele alarak Allah'ın bize verdiği mesajları inceleyeceğiz.

“Düşünüp ibret alınız diye her şeyden (erkekli dişili) iki eş yarattık”²⁰¹

¹⁹⁸ İsmail Hakkı Gürdeniz, *Makasdu's-Şeria Açısından İslâm'da Evlilik* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 20.

¹⁹⁹ Nûr, 24/32.

²⁰⁰ Okumuş, “Kur'ân'a Göre Evlilik ve Evliliği Sürdürmenin Önemi”, 296.

²⁰¹ Zâriyât, 51/49.

*“Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve (daha) bilemedikleri (nice) şeylerden, bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir.”*²⁰²

Bu âyet-i Kerîmelerde sadece insan neslinin değil bitkilerin ve hayvanların da tıpkı insanlar gibi çift yaratıldığı ve düşünen insan toplulukları için Allah’ın yüceliğinin göstergesi olduğu ifade edilir.²⁰³

*“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden de birçok kadın ve erkek (meydana getirip) yayan rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir.”*²⁰⁴

Allah’u Teâlâ insan ırkını tek bir kökten oluşan ağacın dalları olarak var etmiş ve akrabalık bağlarının önemine vurgu yapmıştır. Bu yaratmasının karşılığında insandan nankörlük etmemesi istenmektedir.²⁰⁵

*“Ey İnsanlar! Şüphesiz Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir hakkıyla haberdar olandır.”*²⁰⁶

Bu âyette bir erkek ve dişi den kastedilenin, insan neslinin Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’ya dayandığıdır. Bu sebeple tüm yaratılmışlar nesep ve soy bakımından eşit kabul edilir. Allah’ın insan neslini boy ve kabilelere ayırmaktaki maksadının soy ve kabile ile övünmek için değil yeryüzüne dağılıp birbirini tanımak için olduğudur.²⁰⁷

*“O sudan bir insan yaratıp, ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir. Rabbin her şeye hakkıyla gücü yetendir.”*²⁰⁸

*“Allah size kendi cinsinizden eşler var etti. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı. Öyleyken onlar batıla inanıyorlar da Allah’ın nimetlerini inkâr mı ediyorlar?”*²⁰⁹

Âyetlere bakıldığında insanın yaratılışının evlilik kurumuna göre olduğu, insanın sevmeye, sevilme, ait olma, aile olma, kan bağı gibi duygu tatminlerinin yüce yaratıcı

²⁰² Yâsin, 36/36.

²⁰³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1539.

²⁰⁴ Nisâ, 4/1.

²⁰⁵ Mahmûd b. Ömer Zemaşerî vd., *el-Keşşâf ’an Hakâ’iki Ğavâmidî’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûhi’t-Te’vil: Keşşâf Tefsiri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 2/8-10.

²⁰⁶ Hucurât, 49/13.

²⁰⁷ Kâdi Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil ve Esrârû’t-Te’vil* (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011), IV/235.

²⁰⁸ Furkân, 25/54.

²⁰⁹ Nahl, 16/72.

tarafından evlilik kurumuyla tamamlandığı görülmektedir. Kur'ân'a göre evlilik kişilerin huzur ve mutluluk bulacakları bir yuvadır.²¹⁰ Aile birliğini korumak ve sağlıklı bir nesil yetiştirmek için evlilik dışı ilişkiler yasaklanmıştır.²¹¹ Evlilik akdi sayesinde kadına verilen haklar güvence altına alınmıştır.²¹² Evlenmeye maddi ve manevi güç yetiremeyen, evlenme imkânı bulunmayan kimselere durumları düzelene kadar sabretmeleri ve haramdan uzak durmaları tavsiye edilmiştir.²¹³ Buradan yola çıkarak evliliğin ve aile olmanın büyük bir sorumluluk doğurduğu Kur'ân'da açıkça yer alır. Evlilik kurumunun ciddiyetine ve önemine bu âyetlerle vurgu yapılır. Kur'ân'da evlilik ve nikâh ile ilgili hüküm ve tavsiyeler cahiliye dönemindeki bazı nikâh çeşitlerinin yasaklanmasını ve kaldırılmasını da kapsar. Örneğin: bir kimsenin üvey annesi ile nikâhlanması yasaklanmış, evlenilmesi yasak olan kadınlar belirlenmiştir. Evlilik ile ilgili bazı sınır ve şartlar getirilmiştir.²¹⁴ Erkek ve kadının birbirleri üzerinde olan hakları belirlenmiş, kadının ve erkeğin evlilikle ilgili meselelerde hangi sorumluluğa sahip oldukları ile ilgili hükümler açıklanmıştır.²¹⁵ Boşanmak isteyen eşlerin bu süreci nasıl sonlandıracakları ve boşanmanın gerçekleşmesinin ardından ortaya çıkacak durumlar ile ilgili hükümlere yer verilmiş, tarafların hak ve yükümlülükleri tespit edilmiştir.²¹⁶ Evlilikle ilgili tavsiye, emir ve yasakların Kur'ân'da bu şekilde detaylı olarak yer alması Allah'ın evlilik kurumuna verdiği önemi ve İslâm toplumu için evlilik kurumunun kutsal ve korunması gereken bir yapı olduğunun göstergesidir.

İnsan dünyaya geldikten sonra yavaş yavaş büyür gelişir ve bir kimlik sahibi olur. Değişen fizyolojik ve duygusal ihtiyaçlar gereği karşı cinse ilgi duymaya başlar. Duyulan bu ilginin sağlıklı bir birlikteliğe dönüşebilmesi için bu ilişkinin Allah'ın belirlediği sınırlar çerçevesinde olması gerekir. Nikâh da bu durumda devreye giren, evlenen iki kişinin hak ve sorumluluklarını güvence altına alan ve bu aile birliğinden doğacak olan nesillerin sağlıklı bir şekilde devam etmesini sağlayan mekanizmadır. Bu mekanizma toplumda doğru işlerse daha sağlıklı bir toplum yapısı, kişilerin haklarının

²¹⁰ Rûm, 30/21.

²¹¹ İsrâ, 17/32.

²¹² Nisâ, 4/21.

²¹³ Nûr, 24/33.

²¹⁴ Nisâ, 4/22-24.

²¹⁵ Bakara, 2/228-233, Nisâ, 4/34, Talâk, 65/6-7.

²¹⁶ Bakara, 2/229, Nisâ 4/35, Talâk 65/1-7.

korunması, doğacak çocukların gelişimi, toplumsal huzur gibi birçok temel sorun kendiliğinden çözüme kavuşmuş olur.²¹⁷

Allah'ın insanı eş olarak yaratması doğuştan fitratının evliliğe uygun olduğu anlamı taşımaktadır. Aynı zamanda sağlıklı akrabalık bağları kurmak için de evlilik birliği şarttır. Nesebi belirsiz olan veya evlilik dışı ilişkiler sonucu dünyaya gelen çocuklar toplumun ilerleyen dönemlerinde hem kendileri için hem kurulacak sağlıklı akrabalık ilişkileri için tehlikeli durumlar ortaya çıkarabilmektedir. Bütün bu ve daha birçok sorundan kurtulmanın temel çözümü evlilik kurumunun sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesidir.

Yuva olarak tabir ettiğimiz evlilik, insanın bir nevi saklandığı kozasıdır. Hayatın bütün keşmekeşinden sıyrılarak huzuru bulduğu, kalbinin sevgiyle ısındığı ve günahlardan korunduğu mabedidir. İnsan evlenmeyi sadece ilahi emir doğrultusunda istemez, buna ihtiyaç duyar. Yaratılışında var olan bu maya insanın büyümesiyle ortaya çıkmaktadır. Nitekim Kur'ân'da bu husus açıkça geçmektedir.²¹⁸ Bütün bunlardan hareketle İslâm'da evliliğin sevgi bağlarıyla pekiştirilmiş, insan fitratına uygun ve sınırları belirlenmiş ciddi ve muhkem bir kurum olduğunu söylemek gerekir.

2.1.4. Kur'ân'a göre Eş Seçme Süreci ve Evlilik Engelleri

Bir toplumu değiştirmek için o toplumdaki bozulan kurumları değiştirmek gerekmektedir. Arap toplumunda da aile kurumu var olmakla beraber evlilik, boşanma, geçim-geçimsizlik gibi içinde birçok yapıyı barındıran bu kurumun temel işlevini doğru bir şekilde yerine getiremediği görülmektedir. Bu sebeple İslâm dini ile birlikte evlilik kurumu yeni hükümlerle tecdit edilip onarılması amaçlanmıştır.²¹⁹ Kur'ân'da bu konuyla alakalı pek çok âyet yer almış ve bazı meselelere detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

“İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de, iman

²¹⁷ Nilgün Sönmez, *Evlenmemiş Genç Bireylerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Yönelik Tutumları, Evlilik Tutumları ve Evlilik Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 1.

²¹⁸ A'râf, 7/189.

²¹⁹ İsmail Hakkı Ünal, “Kur'ân'da Aile Kurumu”, *Diyanet İlmî Dergi* 40/2 (2004), 8-9.

eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler”²²⁰. Bu âyet-i Kerîme nazil oluncaya kadar Müslümanlar toplumda daha önce var olan evlilik kültürüne göre eş seçip nikâhlanmaktaydı. Bu âyetin inişinden sonra müşrikler ile olan evlilikler yasak hükmüne girmiş ve evliliklerin dini inanca göre gerçekleştirilmesi hükmü konulmuştur.²²¹

“Bu gün size temiz ve hoş şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helal, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlarda, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helaldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.”²²² âyeti gereğince Müslüman erkeklere ehl-i kitap (Kur’ân’da yer aldığı şekilde Yahudi ve Hristiyan olan kimseler için kullanılan tabir) kadınlarla evlilik yapmaları “Erkekler kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler (kendi mallarından harcamakta ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar”²²³ âyetinde yer alan hükümle erkeğin evde üstün konumda olması ve evi yönetmesi kaydıyla serbest bırakılmıştır. Ancak erkek baskın bir karaktere sahip değil ve geçimden acizse doğacak çocukların selameti açısından bu evlilik uygun görülmez.²²⁴

“(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerinizi verip) istemeniz size helal kılındı. Onlardan nikâhlanıp faydalanmanıza karşılık, sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirledikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir. Hüküm ve hikmet sahibidir.”²²⁵ âyetinde evlilik için uygun olmayan adaylar belirtilmiş

²²⁰ Bakara, 2/221.

²²¹ Muhammed ibn Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Bekir Topaloğlu - Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 2/42-43; İbiş, *İslâm’ın İlk Dönemlerinde Evlilik Müessesesi*, 15.

²²² Mâide, 5/5.

²²³ Nisâ, 4/34.

²²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 497; İbiş, *İslâm’ın İlk Dönemlerinde Evlilik Müessesesi*, 15.

²²⁵ Nisâ, 4/24.

ve bir evlilik yapılırken eş adayında aranan en önemli şartlardan birinin iffetli²²⁶ olması ve zinadan uzak durması olarak ifade edilmiştir.²²⁷

*“Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyenizden durumu uygun olanlarla evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır. Hakıyla bilendir.”*²²⁸

*“Yetimlerin hakkına riâyet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya cariyenizle yetinin; bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olandır.”*²²⁹

Kur’ân’da evlenilecek adaylarda bulunması gereken özellikler yer verildiği gibi evlenilmesi yasak olan gruplara da yer verilmiştir. *“Size şunlarla evlenmek haram kılındı: analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evinizde bulunan üvey kızlarınız, öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz de haram kılındı...”* âyetinde yer aldığı gibi Allah’u Teâlâ’nın kullarına, kan hısımlığı ve akrabalık bağlarından kaynaklanan evlenme engelleri getirdiği, bununla birlikte yukarıda yer verilen âyetlerden yola çıkarak evlenilecek kişilerle ilgili dini inanç ayırımına da gidildiği görülmektedir.

Kur’ân’da yer alan âyetler ışığında eş seçimi ve evlilik engelleriyle ilgili detaylara yer verildiği görülmektedir. Bu âyetler bize Allah’ın aile kurumuna verdiği önemi göstermektedir. Allah’u Teâlâ bekâr olanların evlenmesini, evlenirken seçilecek eşin iman sahibi olmasını, evlenilmesi yasak olan kişilerden uzak durulmasını, evlenilecek adaya adaletle yaklaşılmasını ve haklarının korunmasını, kişinin imkânları ölçüsünde evlenmesi, eş seçiminde Allah’ın koyduğu ölçüye dikkat edilmesi gibi birçok konuda Müslümanlara mesajlarını bildirmiştir. Âyetler genel hatları ile sağlıklı bir evlilik temeli oluşturmak için gerekli şartlardan bahsetmiş ancak evlenilecek kişinin fiziki özelliklerine, maddi imkânlarına ve eğitim düzeyine dair detaylar vermemiştir. Bu durum bize açıkça göstermektedir ki kişiler, beğendikleri ve kendilerine uygun

²²⁶ “İffet, harama yaklaşmayan, çirkin söz ve fiillerden kendini sakınan kişi anlamına gelmektedir. Terim olarak iffet kelimesi, aşırı yeme içme isteği, uyku, bedeni ve dünyevi hazlara karşı düşkünlükten kendini koruyan uzak tutan kimse anlamına gelmektedir.” Mehmet Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), “İffet”, 295.

²²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 489.

²²⁸ Nûr, 24/32.

²²⁹ Nisâ, 4/3.

buldukları adayları Allah'ın koyduğu sınırların dışına çıkmadan bu şartlara göre seçebilmektedir.

2.1.5. Sünnet'e Göre Evlilik ve Eş Seçimi

Dünyayı nimet ve güzelliklerle donatan rabbimiz, kulları için dünya hayatını da pek çok güzelliklerle donatmıştır. Aile de bunların en başında gelir. İmtihan yeri olan dünya hayatında ebedi huzura ulaşmak için çaba harcayan insan, bu yolda çok fazla meşakkatle karşılaşır. Karşılaştığı bu güçlükleri aşması için Allah insana aile nimetini bahşetmiştir. İnsanın yorulduğunda dinleneceği, korktuğunda sığınacağı, sevgi ve şefkat yuvası olan aile, insanın iyi bir birey olarak yetişmesi için de en temel etkidir. İnsan yalnız bir varlık olarak bırakılmamış, doğuştan bir sığınağa sahip olarak dünyaya gelmiştir.

İçine doğduğumuz aile, hayatımızı şekillendiren en temel faktörlerdendir. Ebeveynlerin uyum ve anlaşması, maddi imkânlar, milli ve manevi değerler insanı şekillendirir ve karakterine yansır. Bu sebeple aile kurumu daha ilk aşamadan çok önemlidir. Evlilik birliği kuracak olan bireyler bu sebeple eş seçimine oldukça önem vermelidir.

Hz. Peygamber İslâmî hükümlerin uygulayıcısı olması sebebiyle, Kur'ân'ın hayata aktarılmasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu sebeple aile hayatı ile ilgili meselelerde hükümlerin uygulayıcısı olarak ümmete örnek olmuştur. Hz. Peygamber evlilik müessesesi için “*Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim.*”²³⁰ buyurarak evlenmeye ve aile kurmaya teşvik etmiş, evliliğin peygamber sünneti olduğunu, ümmetin çoğalması için de evliliğin gerekliliğini vurgulamıştır.

“*Sevgi dolu, doğurgan kadınlarla evleniniz. Çünkü ben kıyamet gününde peygamberlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim.*”²³¹ buyurarak evlilikte sevgi ve mutluluğun olduğuna işaret etmiş, aile olmak isteyen kadınlarla evlenilmesini tavsiye etmiştir.

“*Ey gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayan da*

²³⁰ İbn Mâce, Nikâh, 1.

²³¹ İbn Hanbel, 3, 159.

oruç tutsun. Çünkü orucun kişi için şehveti kesme özelliği vardır."²³² buyurmuştur. Evliliğin kişiyi haram ve kötü fiillerden koruduğunu, evlenme imkânı olmayan iffetli kimselerin de evleninceye kadar nefislerine hâkim olmalarını tavsiye etmiştir.

*"Birbirini seven (çiftlerin birleşmesi) için nikâh(tan daha iyi bir çözüm) yoktur."*²³³ Aralarında sevgi bağı kurulmuş olan bireyler için evliliğin en güzel seçim olduğundan bahseden peygamberimiz, nikâhı tavsiye ederek bireyleri haram ve günah fiillerden uzak tutacak yolu göstermiştir.

Hız. Peygamber eş seçimi ile ilgili birçok tavsiyede bulunmuş ve bu konuda ümmete örnek olmuştur.

*"İyi erkeklerle iyi kadınları (birbirleriyle) evlendirin"*²³⁴

*"Kadınla dört şey için evlenilir; malı, soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanı seç ki iki elin bereket görsün!"*²³⁵

*"Birlikte olacağınız eşler konusunda seçici davranın, denginizle evlenin. (kızlarınızı da) emsalleriyle evlendirin."*²³⁶ Hız. Peygamber evlilik ile ilgili tavsiye verirken evlenilecek eşlerde aranan özellikleri sıraladığında dindarlık, iffet, ahlak, güzel huy, evlenecek kişilerde birbirlerine karşı uyum ve denklik gibi temel bazı vurgular yapmıştır.

Kur'ân ve sünneti birlikte değerlendirdiğimizde Allah'ın bildirdiği hükümler gereğince toplumda var olan evlilik ve nikâh uygulamaları düzenlenmiş, aile içinde ve eşler arasındaki uyum ve düzeni sağlamak için öğütlerde bulunulmuştur. Allah'ın elçisi nassların belirlediği hükümler gereğince ashabına evlilikle ilgili tavsiyeler vermiş, kendi de bu tavsiyelerin uygulayıcısı olarak toplumda yer almıştır.

Hız. Peygamber vahye muhatap olması nedeniyle İslâm dininin esas ve uygulamalarının topluma gösterilmesi, öğretilmesi ve yerleştirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Allah'u Teâlâ emir ve yasaklarını insanlara Hız. Muhammed aracılığı ile göndermiştir. Tebliğ vazifesi Hız. Peygamber'in en önemli görevlerinden biridir. Ancak tebliğin ne olduğunu insanlara yaşayarak canlı bir örnek olarak göstermek, tebliği toplumun benimsemesi açısından çok önemlidir. Bu noktada Hız. Muhammed ve aile fertleri evlendiği hanımlar ve evliliklerinden dünyaya gelen evlatları çok önemli bir

²³² Buhâri, Nikâh, 3.

²³³ İbn Mâce, Nikâh, 1.

²³⁴ Dârimî, Nikâh, 10.

²³⁵ Buhâri, Nikâh, 16.

²³⁶ İbn Mâce, Nikâh, 46.

rol oynamıştır. Hz. Peygamber'in evliliklerine baktığımızda bu durum açıkça görülmektedir.

Hz. Peygamber'in hanımlarına Ümmehâtü'l-Mü'minîn (Mü'minlerin anneleri) sıfatı verilmiştir. Hz. Peygamber 11 hanımla evlenmiştir. Bu hanımlardan Hz. Hatice ve Hz. Mâriye'den çocuk sahibi olmuştur. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde birden fazla eşle yapılan evlilikler çok yaygındır. Hz. Peygamber hicrete kadar Hz. Hatice ile evli kalmış ve vefatına kadar da başka kimseyle evlenmemiştir. Peygamberimiz Medine döneminde birden fazla evlilik yapmıştır. Bunun da farklı hikmetleri vardır.²³⁷

Hz. Peygamber'in evlilikleri ve eşleri ile ilgili de âyetler nazil olmuştur. Bu âyeti kerîmelerden bazıları Hz. Peygamber'in evlilikleri ile ilgiliyken bazıları da Peygamber'in hanımları ile ilgili olup İslâm toplumunu da ilgilendiren meseleleri içermektedir.²³⁸ Hz. Peygamber'e eşlerini boşaması ve başka bir hanımla nikâh yapması Allah tarafından yasaklanmıştır.²³⁹ Allahu Teâlâ Peygamber'in eşlerine ithafen inen âyetlerden, onlar üzerinden ümmete de aynı zamanda mesaj vermektedir. Peygamberimizin her bir evliliği ve bu hanımların aynı evde birlikte yaşamaları aile hayatının örnekliği, kadınların giyim kuşamı ve buna benzer birçok konudaki hükümlerin artmasına sebep olmuş bu da ümmet için gerekli bilgileri sağlamıştır.²⁴⁰ Hz. Peygamber'in evliliklerinden her biri farklı bir sebep neticesinde vuku bulmuştur.

Peygamberimiz, Hz. Hatice (r.a.)(ö. 620) ile vahye muhatap olmadan önce yani cahiliye döneminde evlenmiştir. Bu evliliğin hikmetine baktığımızda ise kendisiyle evli olan birinin peygamberlikle şerefendirilmesi ve bu durumu kaldırmanın her hanımın yapabileceği bir iş olmadığıdır. Hz. Hatice hayat tecrübesi, olgunluğu, karakteri ve peygamberimize olan inancıyla bu sürecin üstesinden gelmiştir.²⁴¹ Hz. Sevde bint Zem'â (r.a.)(ö. 23/644) ile Hz. Peygamber bu evliliği eşi vefat eden Sevde'nin çocukları ile beraber zor durumda kalması ve müşrik akrabaları tarafından eziyete uğramasının önüne geçmek için yapmıştır.²⁴²

²³⁷ Aynur Uraler, "Ümmehâtü'l-Mü'minîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012), 2/306.

²³⁸ Ahzâb, 33/32-33.

²³⁹ Ahzâb, 33/52.

²⁴⁰ Uraler, "Ümmehâtü'l-Mü'minîn", 2/306-307.

²⁴¹ Mehmet Soysaldı, "Peygamber Efendimizin Evliliklerinin Sebep ve Hikmetleri", *Diyanet İlmî Dergi* 45/4 (2009), 130-131-132.

²⁴² Aynur Uraler, "Sevde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV, 2009), 36/584.

Hiz. Ebû Bekir'in kızı olan Hiz. ÂiŖe (r.a.) Peygamber efendimizin eŖleri arasında en ön plana çıkan hanımlarından biridir. Bunun sebebi Hiz. ÂiŖe'nin genç ve zeki olması, ailesinden iyi bir eğitim alması, hitabet ve liderlik özellikleri sayesinde sözünü dinletmesi, hakkında âyetler nazil olması, hanımlara dini tebliğ etme, açıklama ve uygulama konusunda öncülük etmesi, Hiz. Peygamber'i çok iyi takip ederek Kur'ân-ı anlama ve hadis rivâyet etme konusundaki meziyetleri gibi birçok özellik sayılmaktadır. Bu hünerler göz önünde bulundurulduğunda Hiz. ÂiŖe'nin Hiz. Peygamber ile evliliğinin hikmeti ortaya çıkmaktadır.²⁴³

Hiz. Ümmü Seleme (r.a)(ö. 62/681) Hiz. ÂiŖe'den sonra en çok hadis rivâyet eden ve ilim sahibi olarak bilinen peygamber eŖlerindedir. Kendisi uzun yaŖaması ve peygamber eŖleri arasında en son vefat eden hanım olması sebebiyle sonraki dönemlerde de Müslümanlara yol gösterici ve tavsiye edici olmuŖtur.²⁴⁴

Hiz. Zeyneb Bint CahŖ (r.a)(ö. 20/641) Hiz. Peygamber tarafından azat ettiği evlatlığı olan Zeyd b. Haris ile evlendirilmiŖtir. Bu evlilik toplumda hür ve köle ayrımı olmadığı, herkesin eŖit olduğu bilincini yaymak adına gerekleŖtirmiŖtir. Kaynaklara göre bu evlilik karı-koca anlaşmazlığı sonucu çok uzun sürmemiŖ ve kısa süre sonra ayrılmıŖlardır. Bu olayın üzerine “... Zeyd eŖinden yana isteğini yerine getirince (eŖini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eŖlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıkların eŖleri ile evlenmeleri konusunda Mü'minlere bir zorluk olmasın, Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiŖtir.”²⁴⁵ Hiz. Peygamber Zeynep ile evlenmiŖ ve bu durum Müslümanlar için örnek teŖkil etmiŖtir. Cahiliye Araplarında yaygın olan evlatlıkların hanımları ve çocukları ile ilgili evlenme yasağı da aralarında gerçek kan bağı olmaması nedeniyle bu olay ve âyet ile kaldırılmıŖtır.²⁴⁶

Hiz. Cüveyriye bint Hâris (r.a)(ö. 56/676) Hiz. Cüveyriye Müstalikoğulları kabilesinin üyesi idi ve bu evlilik sonucunda Müslümanlarla aralarında akrabalık bağları kuruldu. Bu olay üzerine Müstalikoğulları İslâmiyet'i kabul etti. Hiz. Peygamber'in Hiz. Cüveyriye ile evlenmesindeki asıl maksadının da bu olduğu kabul edilir.²⁴⁷ Hiz. Ümmü

²⁴³ Mustafa Fayda, “AiŖe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1989), 2/203-204.

²⁴⁴ M. YaŖar Kandemir, “Ümmü Seleme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012), 42/328-330.

²⁴⁵ Ahzâb, 33/37.

²⁴⁶ Muhammed Hamidullah, “Zeyneb bint CahŖ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013), 44/357.

²⁴⁷ Rıza SavaŖ, “Cüveyriye binti Hâris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1993), 8/146.

Habîbe (r.a)(ö. 44/664) eşinin İslâmiyet’i terk etmesiyle birlikte Ümmü Habibe’ye de İslâmiyet’i terk etmesi için baskı yapmıştır. Ancak Ümmü Habibe dininden vazgeçmemiş ve eşiyle ayrılmıştır. Habeşistan’da kimsesiz kalan Ümmü Habîbe, İslâm düşmanı olan babası Ebû Süfyân’ın evine de dönememiştir. Bu durumdan haberdar olan Hz. Peygamber Ümmü Habîbe ile nikâh kıymış ve onu himayesi altına almıştır. Hz. Meymûne (r.a)(ö. 51/671), Amr b. Sa’sa’a kabilesine mensuptur. Hz. Peygamber ile olan izdivacından sonra kurulan akrabalık bağı sayesinde bu kabile İslâm’a yakınlaşmış ve daha sonrada İslâm dinini benimsemiştir. Hz. Meymûne kaynaklarda Peygamberimizin evlendiği son hanım olarak yer almaktadır.²⁴⁸

Hz. Peygamber’in evliliklerine baktığımız zaman pek çok hanım ile evlendiği görülmektedir. Peygamberimizin her bir hanımı ile bir sebep ve amaç doğrultusunda evlendiği ortadadır. Yapılan evlilikler hem İslâm dinine hem de topluma farklı açıdan yarar sağlayarak örnek teşkil etmiştir.

Hz. Peygamber’in hanımlarından sadece Hz. Âişe’nin daha önceden evlilik yapmadığı bilinmektedir. Onun dışındaki diğer hanımları evlenmiş ve bazıları da çocuk sahibi kimselerdir. Yapılan evlilikler neticesinde bazı hanımları topluma İslâm’ı öğretmiş ve ilim ile ilgilenmiş, bazıları kurulan akrabalık bağları sayesinde siyasi olarak güç sağlamış, bazıları İslâm’ın öğretilmesi ve toplumda yayılması için faaliyetlerde bulunmuş, bazı evlilikler muhtaç ve korunmasız durumda kalan hanımların iyiliği için gerçekleştirilmiş, bazıları toplumda uygulanan ancak İslâm dini tarafından kaldırılan hükümlerin topluma yerleşmesi için örnek teşkil etmesi açısından yapılmıştır. Peygamberimizin her bir evliliğinde ayrı hikmet ve amaç söz konusudur. Buradan yola çıkarak şunu söylemek mümkündür: Hz. Peygamber yaptığı evlilikleri kendi nefsi arzu ve istekleri sebebiyle değil örnek, lider ve peygamber olması sebebiyle gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber’in evliliklerine yapılan itirazlar, o günün örfünde ve cari olan kültüründe çok evliliğin ayıplanan bir şey olmadığını ve Hz. Peygamber’in bu evlilikleriyle dini ve ahlaki iyilikleri amaçladığını göz ardı etmektedirler. İzah edildiği gibi Hz. Peygamber’in evlilikleri İslâm’ın yayılması ve çeşitli iyiliklerin tamamlanması amacına matuftur.

²⁴⁸ M. Yaşar Kandemir, “Meymûne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2004), 29/506-507.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVLİLİK VE KADER İLİŞKİSİ

3.1. Kader İnancı Bağlamında Evlilik

Tezimizin asıl konusu, evlilik müessesesi ile kader meselesinin ne kadar bağlantılı olduğudur. Bu açıdan baktığımızda toplumumuzda evlilik çağına ulaşmış kimselere söylenen birtakım sözler mevcuttur. Bunlardan bazıları: “Allah kimi yazdıysa o”, “Nasipse olur”, “Üç şey ezelden bellidir: ecelin, rızkın, kiminle evleneceğin”, “Nikâh önce gökte kıyılır”, “Kısmeti bağlı”, “Nasipse gelir Hint’ten Yemenden, nasip değilse ne gelir elden”²⁴⁹ gibi daha pek çok deyiş mevcuttur. Peki, bu söylemlerin gerçeklik payı nedir? Evlilik Allah’ın alın yazısı ve değişmez emri midir? Bu soruların cevaplarına başlığımız altında yer vermeye çalışılacaktır.

4.1. İmtihân Bağlamında Evlilik

M-h-n kökünden türemiş olan imtihan kelimesi, “denemek, sınamak” gibi anlamlar ifade eder.²⁵⁰ İmtihân kavramıyla ilişkili olarak kullanılan belâ kavramı “denemek, imtihan etmek, kader” anlamlarına gelmektedir. Belâ kelimesi dini bir kavram olarak kullanıldığında Allah’u Teâlâ’nın kullarını dünya hayatında sınamak için verdiği maddi-mânevi sıkıntıları ifade eder.²⁵¹

Kur’ân’da Allah’u Teâlâ dünya hayatının ve ölümün insan için bir imtihan vesilesi olduğunu açıkça bildirmiştir. “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır...”²⁵² “Şüphesiz biz insanı, karışım halindeki az bir sudan (meniden) yarattık. Ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz onu ömür boyu yürüyeceği yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.”²⁵³ Dünya hayatında, yaratılmışların hepsine baktığımızda özellikleri ve varlığıyla içlerinden sıyrılan bir tür görürüz. Bu tür, insandır. Akıl, duyular ve güç gibi özelliklerin kendisinde bulunduğu, bunların hepsini birlikte

²⁴⁹ Sinan Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı* (Ankara: Divan Kitap, 2012), 94-95.

²⁵⁰ İsfahânî, *Müfredât/Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, "M-h-n", 992; Cürçânî, *Ta’rifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, "Hayat-ı Dünya", 91.

²⁵¹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 52.

²⁵² Mülk, 67/2.

²⁵³ İnsân, 76/2-3.

kullandığında dünyayı imar eden birçok problemi çözen ve kendi yaşam alanını oluşturan bir canlıdır. Böyle bir yaratılışa sahip olan insanın dünyaya gelmesi de bir amaç sebebiyle olmalıdır. Bu amaç da imtihandır. “Nefse ve onu düzgün biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırma kurtuluşuna ermiştir.”²⁵⁴ Allah ilahi mesajında insanın mayasına kötülüğü ve bu kötülükten sakınmanın tohumunu yerleştirdiğini açıkça ifade etmiştir. Bu durum insanın imtihan için yaratıldığını açıkça ortaya koymaktadır.²⁵⁵ Dünya hayatına baktığımızda Allah’ın bize verdiği nimetler karşısında imtihan söz konusu değilse yaratılıştaki gaye de ortadan kalkmaktadır. Bu durum da açıkça imtihanın varlığını ortaya koyar.²⁵⁶ İnsan için dünyada var olan imtihan çeşitleri sayısızdır. Varlık da yokluk da sevinç de üzüntü de bir imtihan sebebi olabilir. Bu sayısız imtihan vesilelerinden birinin eş seçimi ve evlilik olması da muhtemeldir.

İnsan hayatında evliliğin çok önemli bir yeri vardır. Evlenmeyi tercih eden bireyler kendi yaşamları için en önemli kararlardan birini alırlar. Evlilik ile birlikte bireyin yaşam tarzı, sosyal çevresi, psikolojik durumu, sorumlulukları gibi birçok faktör değişiklik gösterir. Bu nedenle yeni evlenen bireyler evliliğe ve eşine alışmakta sorunlar yaşayabilir. Bu doğal bir süreçtir. Ancak evlilik birliği içinde bu sorunları aşamayan bireyler için yaşam zor bir hal alır.

Evlilik birden çok yapıyı içinde barındırması sebebiyle yürütmesi çok emek isteyen zor bir kurumdur. Bu sebeple evlilikte eş seçimi çok önemli bir noktadır. Kişi mutluluğu yakalarsa dünyada cennetini, mutsuzluğa yakalanırsa dünyada cehennemini yaşar. Bu sebeple evlilik kişi için hem mutluluk kaynağı hem de imtihan vesilelerinden biri olabilir.

Toplumumuzda evliliğin yaygın olarak yapılması sebebiyle, evlilik öncesi, evlilik birliği içinde ve evlilik sonrası birçok sorun meydana gelmektedir. Kişi yaşadığı olumlu veya olumsuz durumları imtihan ile ilişkilendirmekte ve kendince bir başa çıkma yolu bulup toplumsal kabul arayışına girmektedir. Sorunlu evlilik yaşayan bireyler, bu durumun neden başına geldiğinin cevaplarını aramaktadır.

²⁵⁴ Şems, 91/7-9.

²⁵⁵ Süleyman Gümrükçüoğlu, “İmtihân ve Dünyevileşme”, *Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* X/2 (2015), 420-421.

²⁵⁶ Hulusi Arslan, “Mâturîdî’de İnsanın Yaratılış Hikmeti”, *IV. Uluslararası Şeyh Şâ’bân-ı Velî Sempozyumu (Hanefîlik-Mâturîdîlik)* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 1/560-561.

Evlilik yapı itibariyle pek çok sorumluluk meydana getirdiği için insana ağır bir yük olarak gelebilir. Kişinin yaşantısına bağlı olarak maddi durum, sosyal çevre, çalışma hayatı, eğitim düzeyi, aile ilişkileri gibi faktörler sebebiyle gerçekleştirdiği bir evlilik sonucu mutsuz olmasını Allah'ın o eşi kendisine imtihan olarak gönderdiği inancını ortaya çıkarabilir. Bu durumu takdiri ilahi olarak yorumlamak için zorunlu bir kader anlayışından bahsetmek gerekir. Böyle bir durum söz konusu olmadığına göre kişi kendi seçimleri sonucu sıkıntı yaşadığı takdirde bu durum karşısında makul davranışlar sergilemeli, tevekkül içinde olmalı ve Allah'ın kendisine verdiği akıl nimetini kullanarak bulunduğu durumdan çıkış yolu aramalıdır.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı Teâlâ pek çok peygamberi çeşitli şekillerde imtihan etmiş ve bu durum karşısında sergilenmesi gereken davranışları da örneklendirmiştir. Hz. Âdem'den son Peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberler farklı şekillerde imtihanlardan²⁵⁷ geçmiş ve örneklilik etmişlerdir.

İmtihan konusunu ele alırken burada yaratılış itibari ile insanın imtihan edilmeye uygun bir varlık olarak yaratılması ele alınabilir. Bu boyutu ile insan dünyada başına gelen acı, musibet, hastalık, fakirlik gibi kötü durumlar ya da nimet ve güzellikler ile imtihan edilmeye müsait bir yapıdadır. Bu durum Allah'ın kaderi olarak yorumlanabilir. Burada kaderden maksat Allah'ın her bir varlık için ayrı ayrı bir imtihan takdir etmesi değil genel manada imtihanın insan için var olması ve yaratılış amacına uygun olması anlamındadır. Bu sebeple dünya hayatında başımıza gelen her türlü durumu Allah'ın alın yazısı olarak değil, imtihan vesilelerinden biri olarak görmek daha makul bir eğilimdir.²⁵⁸

Evliliğin, imtihan olduğu algısının yaygın olduğu kesim: mutsuz bir evliliği olan, eşinden şiddet gören, boşanma imkânına sahip olmayan, eşi kaza geçirip sakat kalan veya ölen, çocuk sahibi olamayan, çocuğunu kaybeden, maddi yoksunluk çeken, aile büyükleriyle beraber oturan, eşlerden birinin evin geçimine katkı sağlamaması nedeniyle ekonomik sıkıntılar yaşayan kimselerdir. Burada yaşanan durumların imtihan olması algısı ve mecburi katlanma düşüncesinin ortaya çıkmasının belli başlı sebepleri vardır. Kişi hayatıyla ilgili büyük kararlar ve değişimler için yeterli cesareti kendinde bulup baş kaldıramamakta bu sebeple de içinde bulunduğu duruma boyun

²⁵⁷ Tahrîm, 66/10, Hûd, 11/45, En'âm, 6/74, Mâide, 5/27, Mâide, 5/31, Yûsuf, 12/18.

²⁵⁸ Rabiye Çetin, "Ku'rân-ı Kerîm Bağlamında Kader-İmtihan İlişkisi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 5/4 (2016), 786-787.

eğmektedir. Ekonomik özgürlüğü olmayan ve küçük yerleşim birimlerinde ikamet eden bireyler özellikle sıkıntılı bir evliliği bitirmekten toplumun baskısı, ailesinin ayrılmasına izin vermemesi, ayrıldıktan sonra gidecek yeri olmaması gibi nedenlerle dolayı kendini imtihanda olduğu inancına bağlayarak teselli olmaya çalışır.

İnsanın başına gelen bu durumu şöyle değerlendirmek daha makul sonuçlar verecektir: *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlılardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!”*²⁵⁹ âyetinde de Allah’ın bize bildirdiği gibi dünya bir imtihan yeridir. Başımıza gelen her şey Allah’ın bize bunu yazması sebebiyle değil insan olarak yaratılmış olmamız ve dünyada imtihana tabi olmamızdan kaynaklanmaktadır. *“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.”*²⁶⁰ âyetinde de açıkça yer aldığı gibi insan başına gelen musibetlere sabretmeli imtihan olduğunun farkına varmalı Allah’a sığınmalı ve mücadele etmelidir. Burada imtihanı alın yazısı olarak görüp çabasız bir kabulleniş içinde olmak ve gerekli mücadeleyi göstermemek Allah’ın bize öğütlediği imtihanla başa çıkma ve mücadele etme durumuna ters düşer. Ayrıca ahirette de imtihanı karşısındaki tavrına göre değerlendirilecek ve bir karşılık alacak olan insan, bunun bilincinde olarak hareket etmeli ve gerekli çabayı göstermelidir.

4.2. Evlenmek ve Kader İlişkisi

Kader meselesi toplumumuzda varlığını sürdürmektedir. Bu meseleye bakış kişiden kişiye farklılık göstermekle birlikte bunda etkili olan faktörler: Kişinin doğduğu aile ve toplum yapısı, eğitim düzeyi, sosyal çevresi ve ekonomik imkânları olarak sıralanabilir. Kişiler yaşantı ve inanç faktörlerinin farklılığına bağlı olarak kader meselesindeki inanç tarzları da farklılık gösterir. Şu bir gerçektir, insan doğuştan sahip olduğu bazı şeyleri değiştiremez bunlar: anne ve babası, içine doğduğu aile, dünyaya geldiği coğrafya, ırkı ve fiziksel yapısı gibi doğuştan sahip olunan bu özellikler her kişide farklıdır ve değişmez. Bu durumu Allah’ın insan üzerindeki takdiri ile ilişkilendirebiliriz. Çünkü ne kadar çabalarsak çabalayalım bu faktörleri değiştirmekle ilgili elimizden gelen şeyler sınırlıdır. Ancak insan, gitmek istediği okulda, almak istediği eğitimde, konuşmak istediği dilde ve inanmak istediği şeylerde seçme hakkına

²⁵⁹ Bakara, 2/155.

²⁶⁰ Necm, 53/39.

sahiptir. Bunlarla ilgili Allah'ın verdiği akıl ve fiil yetisini kullanarak hayatını farklılaştırıp değiştirebilir.²⁶¹

İnsan eylemlerini kendi seçimi sonucu ortaya koymaktadır. Evlilik ile ilgili bir karar vermesi gerektiği zaman her ne kadar bu kararı bağımsız bir düşünce yapısıyla vermiş gibi görünse de bu düşünce yapısının arka planında kişinin aile yapısı, yetiştiği toplumun genel yargı ve ahlaki değerleri, ekonomik imkânlar, psikolojik durumu, sosyal statüsü gibi birçok bileşeni olan yargılama kültürünün ve kendi iç dünyasının etkisiyle karar vermektedir. Bu sebeple verdiği kararı ne tek başına kader ile ne de yalnızca kendisi ile ilgilidir. Çeşitli etken ve baskı altında verilen bu kararlar sonucunda mutsuz bir beraberlik yaşadığı takdirde bu durumun sorumlusu olarak kaderi görmektedir.²⁶²

Kader ve kısmet inancı ile ilgili yapılan bir araştırma toplumumuzdaki evlilik algısını ortaya koymaktadır: araştırma grubuna yöneltilen “evlilikte kismete inanır mısınız?” sorusunu, grubun %85,5'lik kısmının “evet” cevabı verdiği görülmüştür. Aynı araştırma grubuna “kısmeti nasıl tanımlarsınız?” sorusu yöneltildiğinde ise grubun %54,3'lük kesimi “Allah, insanın evleneceği kişiyi ezelde belirlemiştir. İnsan bunun aksini seçemez.” cevabı verdiği görülmektedir. Aynı araştırma grubuna “evlilik kısmet ise boşanmak nedir?” sorusu yöneltilmiş ve %42,2 ile grubun büyük çoğunluğu boşanmanın da “kader” olduğu fikrinde toplanmıştır.²⁶³ Bu veriler bize Türk toplumunun genelinde evliliğin alın yazısı ve ilahi takdir olarak algılandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum bizi evlilik ve kader arasındaki ilişkinin ortaya konulması açısından yönlendirmiştir.

Evliliğin kader ile ilgili olduğu ve Allah'ın kimi takdir ettiyse kulun onunla evleneceği düşüncesinin altında yatan birçok sebep vardır. Bunlar:

- 1-Kader ile ilgili nasları yorumlarken konuya bütüncül yaklaşılmaması
- 2-İslâm kültüründe yaygın olan cebirci kader anlayışı
- 3-Hz. Peygamber'e atfedilen evliliğin kader olduğuna dair zayıf veya uydurma kaynaklı sözler.

4-İnsanın doğal yapısı gereği başına gelenlerle ilgili psikolojik rahatlama sağlamak için kader inancına sığınması gibi birçok ana etmen sayılabilir.

²⁶¹ Elif Batman, *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkma Kader İnancının Rolü* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 31.

²⁶² Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*, 62.

²⁶³ Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*, 158-161.

Bütün bu maddeler bir araya geldiğinde kader inancının karakteristik özelliklerini belirlemiş ve toplum tarafından bu şekilde benimsenmesine sebep olmuştur.

İnsanın yaşamı anlamlandırma konusunda sahip olduğu genel inanç ve tutum, bütün olay ve yaşantı içinde gerçekleşen durumlar karşısındaki tavrı ve duruşunu da etkiler. Kader algısı ile ilgili gençler üzerinde yapılan araştırmalarda, kader'in önceden belirlenen, değişmez bir algı olarak görüldüğü sonucu ortaya çıkmıştır.²⁶⁴ Bu durum kişinin yaşamı anlamlandırması ve yaşantısını yorumlamasını da etkiler. Böylece kişi eş seçimi ve evlik meselesi söz konusu olduğunda da burada başına gelecek iyi-kötü durumları kaderle ilişkilendirmesi doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.²⁶⁵

Tezimizde kader mevzuunda birçok temel noktaya önceki başlıklarda değinerek yer verdik. Kader vardır. Allah'ın kulları hakkında takdiri söz konusudur ancak bir kimsenin evleneceği kişiyi kendi iradesi dışında Allah'ın takdir etmesi insanın ahiret ile sorumlu olduğu dünya hayatında bir takım tezatların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

İnsan seçemediği ve zorunlu olarak kendisine dayatılan bir konuda başına gelenlerden nasıl hesaba çekilir? Ayrıca evlilik meselesi ile ilgili daha önce yer verdiğimiz âyetlerde Allah'u Teâlâ kullarına evlenilecek kişide aranacak özellikler konusunda genel kriterler ortaya koyarak örneğin: Müslüman olması, iffetli olması, sevgi dolu olması gibi bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Eğer kulları evlenecekleri kişileri seçemiyorsa neden böyle bir âyete yer verilmiştir? Kur'ân'da nikâh çeşitleri, evlenilmesi yasak olan kişiler, evlenilmesi uygun kişiler gibi başlıklar yer alarak evliliğin İslâm'a göre olması gereken şekil ve şartları belirlenmiştir. Eşlerinizi seçtim artık bunlardan başkası mümkün değil, denilmemiştir. Dünyada yaşayan insan topluluklarında evlilik çeşitleri incelendiğinde Allah'ın emirlerine uygun olmayan evlilik türleri mevcuttur. Bu durumda Allah kullarına kendilerini günaha sokacak eşler takdir etmiş ve bu sebeple de hesaba mı çekecektir? Ya da imanlı eşler takdir edip cennet nimetini mi bahşedecektir? Bu durum hem insanın yaratılış amacına hem de naslarda yer alan esaslara aykırıdır. Evlilik hakkında getirilen şartlar ve önümüze konan seçenekler bir arada düşünüldüğünde evliliğin değişmez alın yazısı şeklinde anlaşılan kaderle ilişkilendirilmesi doğru değildir.

²⁶⁴ Mebrure Doğan, “Üniversite Öğrencilerinin Kader Algıları: Metaforik Bir Araştırma”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 19/2 (2021), 664; Batman, *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü*, 43.

²⁶⁵ Nurun Nisa Kilit, *Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 61.

Müslüman bir genç dinini yaşamayan, ya da başka din mensubu olan, ahlaki bakımdan sıkıntılı olan, çocuk sahibi olmak istemeyen vs. farklı özelliklere sahip bir birey ile evlendiğinde bu evliliğin doğal sonucu olarak eşinin olumlu ve olumsuz yönlerinden etkilenebilir. Aralarında anlaşmazlıklar çıkabilir. Bu evlilik sonucu dinine daha da bağlanabilir ya da Allah'ın yasakladığı fiillere yönelebilir çünkü evlilik birliği içinde iki insanın birbiriyle olan yakın münasebeti sebebiyle huylar, anlayışlar ve yaşam tarzları benzeşmeye başlar. Böyle bir durumda Allah'ın takdiri olan bu evliliğin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan ve kulun dünya hayatını şekillendiren bu etmenler sebebiyle kişi nasıl hesaba çekilebilir? Daha birçok örnek verebileceğimiz yaşamın içinde olan bu konu toplumda hiç kimseye yabancı değildir.

Evliliğin değişmez kader olduğuna dair inancın toplumumuzda yaygın olan anlayışın insan faktörü ile çok yakından ilgisi vardır. Evlilik müessesesi çok farklı şekillerde gerçekleşebilir. İnsanlar farklı çevreden, hayat tarzından, kültürden ve ırktan olabilir; bunların hepsi bir araya geldiğinde evlilikteki uyum veya uyumsuzluk ortaya çıkar. Geçmişten günümüze gelindiğinde nikâh ve evlilik kurumu değişmemiş ancak evliliğin sınırları çok değişmiştir. Küreselleşen dünya, teknolojinin gelişmesi, insan ırkının çoğalması, şehirleşme, eğitim düzeyi gibi değişen birçok faktör dünyanın küçülmesine sebep olmuş, önceden akrabası veya köylüsü ile evlenen aynı mahalleden dışarı çıkamayan evlilikler bugün ülkelerarası gerçekleşmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde evliliğin değişmez kader olmaktan çok değişen şartlara göre şekillendiği görülmektedir. Ancak evliliğe karar verirken insanın tercihinde rolü olan dini ve ahlaki ölçüler dikkate alındığında elbette işin içerisine ilahi takdir boyutu girmektedir.

Bir kimse evlenmeye niyet ettiği zaman karşı tarafta birtakım özellikler arar. Bu özellikler her bir bireye göre değişiklik gösterir. Kimi dış görünüşe çok önem verirken kimi eğitime düzeyine bakar, kimi soyunu önemser, bazıları çalışan bireyler ister, bazıları zenginlik arar herkes kendi tercih ettiği özellikteki kişilerle görüşür. Bütün seçenekler eşlerin ve ailelerin karşılıklı olarak tercihleriyle gerçekleşmektedir. İnsanların tercihleri söz konusu olan evlilikleri, değişmez alın yazısı veya kader olarak algılanması doğru değildir. Ancak söylendiği gibi, insanın erkek ve dişi olarak yaratılması, yaratılıştan gelen arzuları ve evlilikte konulan haram helal ölçüleri açısından düşünüldüğünde yüce Allah'ın takdiri ve belirlemesi söz konusudur

denilebilir. Çünkü tercihlerimizi yaparken bu ölçüleri dikkate almak durumundayız. Bu sebeple irademizi belirleyen ilahi ölçüler aynı zamanda evliliğin kader boyutunu ortaya koymaktadır.

Evliliğin gerçekleşme şekli ve süreci de kişilerde evliliğin kader ile olan ilişkisi noktasında farklı düşüncelere sebebiyet vermektedir. Toplumumuzda evlilikler yapılması yönüyle çeşitlere ayrılır: görücü usulü evlilik, ailenin seçtiği kişiyle yapılan evlilik, aşk evliliği, mantık evliliği gibi çeşitleri söz konusudur.

Günümüzde evlilik öncesi görüşmeye flört adı verilmektedir. Evlenecek bireyler çeşitli ortamlarda gerçek veya sanal mecralar aracılığıyla tanışır ve görüşmeye başlar. Bu görüşmeler sonucunda birbirini beğenen bireyler daha yakından tanışır ve evliliğe doğru adım atarlar. Bu süreç içerisinde kişiler karşı tarafta aradıkları özelliklerin olması sebebiyle görüşmeyi sürdürmektedir. Aradığı özellik olmadığı takdirde görüşme sona erer. Bu durumda kişinin tercihleri doğrultusundaki bireylerle görüşüp aradığı kriterleri barındırmayan kimseleri reddetmesi iradi bir seçimin sonucudur.²⁶⁶

Toplumumuzda evlilik maksadıyla görüşen ve evlilik kararı alan bireyler için nişanlılık dönemi mevcuttur. Bu dönemde evlenecek adaylar birbirlerini kişilik ve karakter yönüyle, ailesi ve yaşantısı bakımından daha yakından tanıma fırsatı bulur. Nişanlılık dönemi evlenecek adaylar için çok önemli bir süreçtir. Kişiler bu dönemde az çok nasıl bir eş adayı ile evlilik yolunda olduğunu fark ederek sonradan ortaya çıkabilecek problemleri sezebilir. Bu sebeple bu dönemde bireyler birbirini iyi tanımaya odaklanmalıdır. Nişanlılık dönemi mecburi evlilik yoluna giden bir adım olarak görülmemelidir. Nişanlılık dönemi iyi değerlendirildiği takdirde mutsuz evlilikler yapılmasının önüne geçilebilir. İleride ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlıklar önlenir. Bu sayede daha bilinçli hem sevgi hem mantık temeline dayanan mutlu evlilikler yapılabilir.²⁶⁷

Görücü usulü evlilikler geçmişten günümüze toplumda varlığını korumaktadır 2021 yılı TÜİK verilerine göre toplumumuzun %46,1'i görücü usulü ve ailesinin de rızasını alarak evlilik gerçekleştirdiği görülmektedir.²⁶⁸ Bu evlilik tarzında aile evlenecek olan birey için eş seçimini kendi kriterlerine göre belirler. Adayı toplumsal normlara uygunluk, temizlik ve yemek alışkanlığı gibi kendi belirledikleri kriterler

²⁶⁶ A. Muhsin Yılmazçoban, *Flörtüm Eşim Olsun Mu?* (İstanbul: Paradoks Kitap, 2014), 33.

²⁶⁷ Yılmazçoban, *Flörtüm Eşim Olsun Mu?*, 126.

²⁶⁸ *Türkiye Aile Yapısı Araştırması, TÜİK Yayını*, Ankara 2021

üzerinden değerlendirir. Bu evlilik tarzının ana düşüncesinde evlenecek olan adayın kendi başına doğru eş seçimi yapamayacağı düşüncesi yer almaktadır.²⁶⁹ Özellikle aile bireyleri tarafından uygun görülen kimselerle evlendirilen hanımlar bu evlilik neticesinde ortaya çıkan olumlu-olumsuz durumları kadere atfetmektedir. Bu doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Nitekim İslâmiyet ile birlikte kadına eş seçme ve evlenme konusunda haklar verilmiş ve rızası dışında evlendirilmesine ittifak ile karşı çıkmıştır.²⁷⁰ Burada mevcut olan durum kadının aile bireylerine karşı söz hakkının olmaması ve boyun eğmesinden kaynaklıdır. Kaderin buradaki durumla bir ilişkisi yoktur. Aynı durum ailesi tarafından rızası dışında evlenen erkekler içinde geçerlidir. Görücü usulü yapılan evliliklerin tümünde eşlerin öncesinde birbirlerini tanıma ve anlama imkânı olmayabilir. Bu sebeple yaşanan problemleri çözmek ve üstesinden gelmek, evlilikteki birliği sağlamak daha güç olmaktadır. Gençlerin üzerinde bulunan aile otoritesi evlilikte de sürmekte bu da iki kişinin çekirdek aile yapısını bozarak kendi içinde yaşam akışı sağlamalarına engel olmaktadır. Buna karşılık ailenin tecrübeleri devreye girdiği için görücü usulü evliliklerde de çoğu zaman mutlulukla neticelenen birtakım evlilikler ortaya çıkabilmektedir. Ancak her iki şekilde de bu tür evliliklere karar verilmesinde ilahi iradeden ziyade insani iradeler rol almaktadır. Elbette buna izin vermesi anlamında geniş manasıyla her şey ilahi iradenin altındadır.

Günümüzde görücü usulü evlilikler yerini korumakla birlikte, tanışarak ve anlaşarak evlenme giderek yaygınlaşmaktadır. 2021 yılı TÜİK verilerine göre toplumumuzun %34,9'u evleneceği kişiye kendi karar verip ailesinin de rızasını alarak evlilik birliği kurmuştur.²⁷¹ Değişen bu evlilik tarzları ile birlikte görücü usulünde karşılaşılan birtakım sorunlar ortadan kalksa da bu evlilik tarzında da yeni sorunlar meydana gelmiştir.²⁷² Anlaşma ve tanışma ile yapılan evliliklerde bireylerdeki öncelikli faktör dış görünüş, çekim ve beğenme üzerine olduğu için ilişki duygusal yönde ilerlemektedir. Bu durumda akıl ve mantık ilkeleri olaya dâhil olduğu zaman çiftlerin birbirlerine uygun olmadıkları ve anlaşamama durumu ortaya çıkabilmektedir.

²⁶⁹ Şüheda Yıldırım, *Görücü Usulü Evlenen ve Flört Ederek Evlenen Çiftlerin Duygusal Farkındalık ve Duyguları İfade Etme Düzeylerinin Evlilik Doyumuna Etkisi* (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 20.

²⁷⁰ Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Ümit Yayınları, 1998), 1055-1064.

²⁷¹ *Türkiye Aile Yapısı Araştırması, TÜİK Yayını*, Ankara 2021

²⁷² Yıldırım, *Görücü Usulü Evlenen ve Flört Ederek Evlenen Çiftlerin Duygusal Farkındalık ve Duyguları İfade Etme Düzeylerinin Evlilik Doyumuna Etkisi*, 20.

Evlilik hakkında yapılan araştırmalar, yoğun duygular üzerine kurulan, mantığın geri planda kaldığı, fazla heyecan ve canlılık yüklü bir ruh haline sahipken yapılan evliliklerin problemlili ve uzun vadeli olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Uzun süren evliliklerin sırrı olarak ise, sevgiyle birlikte mantığın da ilişkide yer alıyor olması, karşılıklı özveri ve saygı gibi birtakım yapıtaşlarının evlilikte mutluluğu artırdığını ve evlilik süresini uzattığını göstermektedir.²⁷³

Toplumumuzda evlilik kader midir, diye sorulduğu zaman özellikle görücü usulü evlenen, evliliğinde mutsuz olan, boşanan, şiddet gören ya da çok mutlu olan bireyler bu soruya evet cevabı vermektedir. Bunun sebebi hangi tür evlilik çeşidini gerçekleştirmiş olursa olsun bireyde yaşadığı sorun ve mutsuzluk ile başa çıkmak için kadere sığınma ve havale etme psikolojisi mevcuttur.²⁷⁴ Bu sayede birey yaşadığı durumla başa çıkma, hayata tutunma, mevcut durumu kabullenerek yaşamını devam ettirme gibi eğilimler gösterir. Mutsuz evliliklerde ilişkiler belli normlar üzerinden sürdürülmeye devam eder. Bu normlar kişilerin alıştıkları yaşam akışı, belirsizliktense mevcut olan durumu sürdürme, ekonomik özgürlüğün olmaması sebebiyle mecburiyet anlayışı, çocukları için evlilik birliğinin devam etmesi gerektiği gibi birçok çabası kabullenışı barındırır. Kader inancının ve kaygının oranı üzerinde yapılan araştırmada kader inancına sahip olan ve başına gelen olayları Allah'ın kaderine isnat eden kişilerin kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu ve bu durumun kişide psikolojik bir rahatlama meydana getirdiğini ortaya koymuştur.²⁷⁵

Allah'ı Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de "*beğendiğiniz kadınlarla*"²⁷⁶ ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeden yola çıkarak Allah'ın insana dilediği kişiyi eş seçebilmesi için gerekli olan iradeyi verdiği anlaşılmaktadır. Evlilik gelişigüzel ve tavsiye üzerine gerçekleştirilecek basit bir durum değildir. Kişi evleneceği adayı iyi araştırmalı, seçmeli ve düşünmelidir. Kur'an'da ve sünnette de evliliğin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili pek çok tavsiyenin mevcut olması bunun bir örneğidir.

Allah bize kiminle evleneceğimizi kesin olarak takdir etmiş olsaydı hem Kur'an'da hem sünnette evlilik ve eş seçimi ile ilgili dikkat edilecek hususlara yer verilmez, bu konu ile ilgili bilgiler yer almazdı. Allah'ın kulu üzerinde takdiri olduğu

²⁷³ Zig Zıglar, *Hayat Boyu Flört*, çev. Asiye Yücel Kay (İstanbul: Aura Kitapları, 2015), 2-4.

²⁷⁴ Mutlu, *Evlilik Kader Mi?*, 94.

²⁷⁵ Saffet Kartopu, "Kaygının Kader Algıları ile ilişkisi (Kahramanmaraş Örneği)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 258.

²⁷⁶ Nisâ, 4/3.

yadsınamaz bir gerçektir. Kader kavramını, yüce yaratıcının varlığı, insan hayatına bir ölçü ve plan koyması, her şeyin nizamî bir düzen ile devam etmesi boyutuyla ele almak mümkündür. Ancak yüce yaratıcının sıfatları üzerinden kader meselesi değerlendirildiğinde, ezelde kulunun neyi seçeceğini bilmesi ve bunu yazmış olması zorunlu bir kader olduğu anlamına gelmemektedir. Allah bunu takdir ettiği için kader değildir. Kul bunu seçtiği için Allah takdir etmiştir demek daha yerinde bir ifade olacaktır.²⁷⁷ Bu durumda öncelikli rol kula aittir ve bu süreçte yapıp ettiklerinden sorumludur.

Bütün bu söz ettiğimiz meselelerin aslında temel sonucu şudur: Kader inancının insanlar üzerinde başlarına gelen iyi veya kötü şeyleri anlamlandırıp içselleştirme konusunda bir motivasyon sağladığı görülmektedir. Dünya hayatında çekilen sıkıntıların karşılığı olarak ahirette bunların mükâfatını göreceğine inanan insan, başına gelen adaletsizlikler, yakınlarının ölümü, acılar, yoksulluk, mutsuzluk, boşanma gibi birçok olaya rağmen yaşam mücadelesini bırakmamakta ve bu inanç sayesinde umut etmektedir. Bazı kişilerde ise bu durumun tam tersi meydana gelmektedir. Başına gelen olumsuzluklarla mücadele edemeyen kişiler depresyon, umutsuzluk, intihara eğilim, çevresine karşı öfke ve kadere isyan gibi birtakım olumsuz fiiller gerçekleştirmeye başlar. Bu da kişinin kader ögesini yanlış anlamlandırmasından kaynaklanmaktadır.²⁷⁸ Bu sebeple kaderin ne olup ne olmadığına ayırımı iyi yapılmalı ve olaylar bu ölçüye dikkat ederek değerlendirilmelidir.

4.3. Boşanmak ve Kader İlişkisi

Boşanma kavramı sözlükte “talâk” olarak geçmektedir. Talâk kelimesi “serbestlik, bağından ayrılmak” gibi anlamlara gelmektedir. Boşanma, nikâh bağı ile bir arada olan iki kişinin bu bağa son vererek ayrılmasını ifade eder.²⁷⁹

Toplumumuzda evlilik gibi boşanmanın da ilahi takdir ile gerçekleştiği algısı söz konusudur. Yapılan bir ankette evliliğin kısmet olduğu inancına sahip bireylerin %50’sinin boşanmanın da kader olduğu inancına sahip oldukları saptanmıştır.²⁸⁰

İslâm dininde boşanma fiili mubahtır. Boşanma fiili gerçekleştirilmeden önce evlilik birliğinin devam ettirilmesi ve bunun için gerekli mücadelenin yapılması

²⁷⁷ Mutlu, *Evlilik Kader Mi?*, 96.

²⁷⁸ Batman, *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü*, 33.

²⁷⁹ H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 39/496.

²⁸⁰ Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*, 127.

istenmiş, çiftler arasındaki sorunlar buna rağmen çözülemiyorsa boşanma uygun görülmüştür.²⁸¹

Allah'ı Teâlâ Kur'an'da pek çok ayette boşanma fiilinden bahsetmiş ve boşanmanın hükümlerini belirlemiştir.²⁸² Bu durum da bize boşanmanın insanî bir durum olduğunu ve İslâm dinince boşanmanın önünde bir engel bulunmadığını göstermektedir. Bu durum bize evlilik gibi boşanmanın da insan hayatının doğal bir süreci olduğunu ve ilahi takdir veya alın yazısı ile bir ilişkisi olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim yıllar içinde artan boşanma oranları ve değişen boşanma sebepleri de bizi bu sonuca götürmektedir.

TÜİK verilerine göre 2021 yılında Türkiye'de 174 bin 85 kişi boşanmıştır. 2001 yılında boşanan sayısının 91 bin 994 olduğu saptanırken, 2021 yılında bu rakamın yaklaşık iki katı arttığı tespit edilmiştir.²⁸³

Bireylerin boşanma nedenleri araştırılmış ve boşanma faktöründe etkili olan sebepler ortaya konulmuştur. Boşanmayı tetikleyen unsurlar; evliliğin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, ailelilerin evlenen çiftlerin yaşamlarına müdahalede bulunması, dış görünüş, tanışma, beğenme ve âşık olma faktörlerinin duyguyu ön plana çıkararak objektif tanımayı güçleştirmesi, ekonomik sıkıntılar, anlaşmazlık, evlilik içinde eşlerin birbirlerinin hayatlarına ve özgürlük alanlarına müdahale etmesi, sorumsuzluk, maddi imkânların israf edilmesi, cimrilik, iletişimsizlik, çocuğun sorumluluk ve bakımında anlaşmazlık, aldatma, kötü alışkanlıklar, geçimsizlik, aile içi psikolojik ve fiziki şiddet gibi meselelerin olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁴

Sonuç olarak Allah'ı Teâlâ ilahi yasaları gereği insanlar için belli emir ve yasaklar koymuştur. Boşanmanın ilahi yönü de insan olarak yaratılmak ve Allah'ın koyduğu emir ve yasaklar çerçevesinde hareket etmektir. Bu alanın dışında kalan boşanma, boşanma sebebiyle gerçekleşen olumlu ve olumsuz durumlar Allah'ın zorunlu bir kaderi değil insanın dünya hayatındaki yaşam süreçlerinin bir bölümüdür. Nitekim elde edilen verilerde de görüleceği üzere boşanma oranları her yıl değişmekte ve her bireyin boşanma nedeni farklılık göstermektedir. İlahi takdir sonucu meydana gelen bir

²⁸¹ Hasan Ali Görgülü, "Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslâm'ın Boşanmada Örfî İtibar Etmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1999), 112.

²⁸² Bakara, 2/227, Bakara, 2/231, Nisâ, 4/130, Mümtehhine, 60/10-11, Talâk, 65/1-2.

²⁸³ *Evlendirme ve Boşanma İstatistikleri*, TÜİK Yayını, Ankara 2021

²⁸⁴ Rahime Şen vd., "Türkiye'de Boşanma Nedenleri", *Küreselleşen Dünyada Aile* (Ankara: TDV, 2010), 269-279.

olayda nizam ve düzenliliğin esas olduğu Allah'ın kader kelimesinin karşılığında açıkça görülmektedir. Bu sebeple boşanma insan olmanın doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.4. Evlenmemek ve Kader İlişkisi

Toplumumuzda evlenmemiş olan bireylere karşı genel ifadeler söz konusudur. Bunlardan bazıları: “kısmeti bağlanmış” “nasibi yok” “kısmetin neyse o” “kısmetse olur”²⁸⁵ gibi tabirlerdir.

Evlenmek gibi evlenmemek de insani bir faaliyettir. Evlenmiyor olmanın sebeplerini tespit ettiğimiz zaman belli başlıklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar: Bireylerin ailede anne-baba rolü üstlenmeleri sebebiyle kendi kişisel hayatlarını yaşayıp aile kurma ve evlenme eylemi için vakit ayıramamaları, maddi imkânsızlıklar, sosyal çevre yetersizliği, büyüdükleri aile ve çevredeki olumsuz evlilik algıları sebebiyle aile kuruma karşı olumsuz yaşantı geçmişi, eğitim görme ve kariyer sahibi olma nedeniyle evliliğin ikinci plana atılması, evlilik amacıyla görüşülen, nişanlanılan kişilerin süreç içerisinde farklı yüzlerinin ortaya çıkması ve kişiyi evlilikten soğutmaları, kişisel tercihler sebebiyle çok fazla seçici olunması gibi birtakım özellikler evlenememe faktörleri arasında görülmektedir.²⁸⁶

Çevremize baktığımızda evlenme çağında olan hali vakti yerinde, eğitilmiş, çalışan veya evlenme isteği olan ve evlenmek için de herhangi bir engeli bulunmayan, talipleri de olan pek çok yetişkin görmekteyiz. Bu yetişkinlerin durumunu “Evlenemiyor kader kısmet değil” olarak ifade etmek yanlış olacaktır. Kişiler karşılıklarına çıkan adayları değerlendiriyor ancak evlilikle ilgili korkuları, sosyal çevresi, aile müdahalesi ve karşı taraftan beklentilerinin yüksek olması sebebiyle, taliplerini yeterli ve doğru şekilde değerlendiremedikleri görülmektedir. Bu kişinin evlenmesi ve aile kurması için engel teşkil eden bir durumdur. Burada kişinin tamamen kendisinden kaynaklı bir evlenememe durumu söz konusudur.²⁸⁷ Genç yetişkinlerin evlilikle ilgili tutumlarına yönelik, evliliğe bakış açılarını etkileyen araştırmalara bakıldığında zaman: evlilikten korkan bireylerin sebepleri incelendiğinde karşımıza, anne-babanın evliliğinde mutsuz olması, boşanmış ebeveyne sahip olmak, flört veya nişanlılık dönemi ile ilgili olumsuz

²⁸⁵ Mutlu, *Evlilik Kader Mi?*, 103.

²⁸⁶ Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*, 97-99.

²⁸⁷ Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*, 97-98.

yaşanmışlık ve cinsiyet faktörü gibi hayatın içinde yer alan birçok konunun bu tutumda etkili olduğu ortaya konulmuştur.²⁸⁸

Evlenmemek de evlenmek gibi bir tercihtir. Burada kişilerin evlilik kurumundan beklentileri, yaşam tarzları, öncelik noktaları devreye girer. Bazı insanlar evlenmemeyi kendileri tercih edebilir. Bu konuda bir çaba sarf etmez ve arayış içinde olmaz bu sebeple evlenmemesi kendi tercihine bağlıdır diyebiliriz.

Evlenmemiş olan bir kısım bireylerde de evlenme isteği mevcut olmasına, bazen evlenmek için aday olmasına rağmen evlenememe durumu gerçekleşir. Bu durumu biraz daha derinden incelediğimiz zaman bireylerin evlenmek amacıyla görüştükları adaylarda mükemmeli aramaları, tercihleri doğrultusunda birini bulamamaları söylenebilir. Bir kısım kimseler de ise evlenme isteği mevcut ve adayları da hazır, ancak bütün uğraşlara rağmen evlilik için hep bir engel çıkar ve gerçekleşmeyebilir. Böyle bir durumda yanlış giden bir şeylerin olduğu ortadadır.²⁸⁹ Kişi böyle bir durumla karşı karşıya kaldığı zaman sorunun kaynağını düşünmeli ve bulunduğu durumu sorgulayarak çaba ve gayretiyle çıkış yolu aramalıdır. Bütün bunlara rağmen yeterli gayret ve çabayı sarf etmiyor ise bu durumu ilahi takdire değil insani nedenlere bağlamak daha doğru olacaktır.

Bazı kişilerin ise doğuştan gelen evlenmeye engel birtakım özel durumları olabilir. Bedensel ve ruhsal sebeplerden kaynaklanan bu engellere, kişi kendi irade ve seçimi sonucu sahip olmamışsa ve burada bir ihmali söz konusu değilse mevcut durumu sebebiyle evlilik konusunda sıkıntı ve yoksunluk yaşaması mümkündür bu durum ilahi takdir ile ilişkilendirilebilir.

Sonuç olarak evlenmemek kişisel bir tercihtir ve altında yatan birçok farklı sebep yer almaktadır. Sebepler iyice irdelendiğinde kişisel tercihler ve yaşantıların çeşitliliği, çevre, önyargılar, yalnızlığa alışma gibi daha sayılabilecek pek çok neden evlenme isteğinin önüne geçmektedir. Bu durum karşısında evlenmemeyi alın yazısı veya değişmez kaderle ilişkilendirmek doğru değildir. Burada evlenmemeyi doğrudan Allah'ın kaderi olarak değerlendirmek yerine teselli babından söylenen bir söz olarak ele almak daha doğru olacaktır. Çünkü evlilik konusunda incelendiği üzere Allah ve onun elçisi evlenmemeyi değil evlenmeyi teşvik etmiştir.

²⁸⁸ Sönmez, *Evlenmemiş Genç Bireylerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Yönelik Tutumları, Evlilik Tutumları ve Evlilik Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 22-23.

²⁸⁹ Mutlu, *Evlilik Kader Mi?*, 97.

4.5. Çok Eşlilik ve Kader İlişkisi

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de çok eşlilik meselesi yer almaktadır. Allah'ü Teâlâ “Eğer (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil) size helal olan başka kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.”²⁹⁰ “Ne kadar uğraşsanız uğraşın kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise birine büsbütün gönül verip ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın...).²⁹¹

Cahiliye döneminde yetim kalan kızların durumu ile ilgili olan âyetin ilk kısmında aslında o dönemki yetimlere yapılan haksız uygulamalar sebebiyle âyet nazil olduğu görülmektedir. Yetim kızlar eğer mal sahibi ve güzel iseler velisi sayılan kimseler evlenilmesi yasak olan kadınlar sınıfında yer almayan yetimlerle nikâhlanıp mehirlerini de hakkı ile vermemekteydiler. Mal sahibi olanlardan güzelliği olmayanların velileri ise malın kendisine kalması için yetim kızını evlendirmeyip ölene kadar yanında bekleterek eziyet vermekteydiler. Bu sebeple Allah'ü Teâlâ yetimlere haksızlık yapmaktansa evlenilecek kadınların tükenmediğini bildirmekte ve kulları için farklı evlenme imkânlarının da mevcut olduğu konusunda uyarıda bulunmaktadır.²⁹²

Âyetlerinin tefsirlerine bakıldığında şöyle yorumlar yapılmaktadır: Hz. Peygamber'in yaşadığı coğrafyada birden çok kadınla evlilik normal bir durumdur. Önceki medeniyetlere bakıldığında da bu durum normal görülür ve toplumdaki işleyiş de bu şekildedir. Araplarda çok eşliliğin yaygın olmasının birtakım sebepleri mevcuttur. Bunlar: Çöl şartlarında yaşayan bedevi Arapların kalabalık aileye sahip olmaları düşmanlara karşı bir gözdağı vazifesi görür. Çölde yaşam ve hayatta kalma şartlarının elverişsiz olması sebebiyle erkek nüfusunda ölüm oranı daha fazladır ve erkeklerin sayısı kadın nüfusuna göre daha azdır. Bu sebeple bir erkeğe düşen kadın sayısı da fazla

²⁹⁰ Nisâ, 4/3.

²⁹¹ Nisâ, 4/29.

²⁹² Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 2/15.

olmaktadır. Burada çok kadınla evlenmenin coğrafi ve toplumsal açıdan bir ihtiyaç olduğu görülmektedir.²⁹³

Çok eşlilik uygulaması Allah'ın koyduğu hükümler nedeniyle bu toplumlarda var olmamıştır. Uygulanan ve eskiden beri alışlagelmiş bir durumdur. Âyetin Arap toplumuna verdiği mesajla gelecek olursak, Allah'u Teâlâ kullarını henüz hiç evlenmemişse tek kadınla evliliği tavsiye etmiş, daha önceden çok kadınla evlilik yapmış olan kimselere ise eşler arasında adaleti sağlamaları konusunda uyarıda bulunmuştur. Buradan çıkarılacak mesaj şudur: Bir kimsenin birden fazla evlilik yapması durumunda eşlerin arasında adaleti sağlaması çok zordur. Her ikisine aynı sevgiyi ilgiyi beslemesi mümkün değildir. Bu sebeple tek eş ile evlenmek hem Allah'ın tavsiyesine uymak adına hem de adaleti sağlayıp mutsuz evlilikler yapmamak adına önemlidir. Bu âyetlerin sebebi nüzulüne bakıldığında da çok eşlilik için değil yetim hakkını korumak ve kulları bu konuda uyarmak için indirildiği anlaşılmaktadır.²⁹⁴

Çok eşliliğin toplumsal sebeplerine bakıldığı zaman erkek nüfusunun az olduğu yerlerde daha çok ortaya çıktığı görülmektedir. Savaş, göç, çalışmak için başka ülkelere gitme gibi nedenlerden ötürü ülkede kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olması gibi durumlardan kaynaklı olarak bazı ülkelerde çok eşle evlilik yasal olarak serbesttir. Bu sebeple yasa evlenen her kadının hakkını korur ve doğan çocukların nesebi belli olur. Ülkemizde yasalar gereği çok eşli evlilik yasaktır. Bu sebeple erkek bir eşten fazlasıyla evlenemez. Bu durumda iki veya daha fazla eş alırsa evlendiği diğer kadınların resmi olarak ne mirasta ne sosyal hayatta bir güvencelerinin olması söz konusudur. Kur'ân'da ve Arap coğrafyasında çok eşle evlilik mevcut olsa da Allah bunu emir olarak serbest kılmamış, toplumun örf, adet ve ihtiyaçlarına göre serbest bırakmıştır. Bu sebeple devlet erkânı bu konuda bir yasa getirdiği zaman herkes için bağlayıcıdır. Buna ülü'l-emre itaat adı verilir.²⁹⁵

Allah'ın koymuş olduğu bir ölçü ve hüküm anlamında çok evliliğin ilahi takdirle ilişkilendirilmesi mümkündür. Ancak yukarıdaki açıklamalar sonrasında çok eşliliğin kader olup olmadığı mevzusu kendiliğinden çözüme kavuşmuş olmaktadır. Çok

²⁹³ Zeynel Abidin Aydın, "Kur'ân'ın Evlilik ve Çok Eşlilik Konusundaki Rehberliği", *Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları II* (Adana: Çukurova Üniversitesi, 2019), 372.

²⁹⁴ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yusuf Vehbi Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 4/63-64.

²⁹⁵ Mustafa Yıldırım, "Nisâ Suresi 3. Âyet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi", *Dinlerde Nikah*, 2012, 543-545.

eşliliğin asıl nedeni toplumsal sebepler ve nüfustur. Bu şartlar mevcut olmadığı takdirde bir kadın veya erkeğin birden çok evlilik yapması kendi nefsi istek ve arzuları sebebiyledir. Burada Allah'ın onlar için takdiri anlamında bir yaptırım söz konusu değildir.

4.6. Âşık Olmak ve Kader İlişkisi

Aşk, sözlükte, “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması.” anlamına gelir.²⁹⁶ Aşk, nesiller boyu birçok hikâye, roman, masala konu olan ve insanla yakından ilişkili bir meseledir.

İmam Gazzâlî(ö. 505/1111) aşkı şöyle tanımlar: “Sevgi” canlı varlığın, haz veren bir nesneye karşı meyil duymasıdır. Söz konusu meylin pekişip güçlenmesi haline “aşk” denir.” Aşk, aşığı duyduğu sevgi karşısında her şeyden vazgeçirecek bir duruma getirir.²⁹⁷ İbn Hazm’a(ö. 456/1064) göre aşk, aklın tam ortasında yer alır. Aşk zihni ikiye böler. Akıldaki acıları kalbe sirayet ettirir. Bu his ve acılar akla bir perde çeker.²⁹⁸ Aşk var olan insan sayısınca farklı tanımlaması yapılabilecek bir kelimedir. Özneldir. Evrensel bir tanımı yoktur. Kişilere, şartlara, ortama, insana göre değişkenleri olan bir duygudur.

İnsan olmanın gereği olarak ortaya çıkan aşkın kader ile ilgisi önemli bir meseledir. Günümüzde aşk, toplumda yeri olan ve konuşulan bir konudur. Birçok evlilik aşk üzerine kurulmakta ve aşk sebebiyle eylemler gerçekleştirilmektedir.

İnsan psikolojisi üzerine yapılan çalışmalarda insanların âşık olma süreçleri ele alınır. Kişiler karşılaştıkları bireyler arasında kendilerince yüce özelliklere sahip olan kimselerle tanıştıklarında onlarla alakalı kafalarında düşünme evresi başlar. Bu kişilerin tüm iyi özelliklerini kendi iç dünyalarında yüceltirler. Düşündükçe artan ilgi ve istek daha çok düşünmeye ve ilgiye sebep olur. Artık aşka düşen kişi için o insan mükemmel bir varlıktır. Gözler kötü olan hiçbir özelliği görmez beyin algılamaz hale gelir. Kişi bu aşamadan sonra aşk duygusu ile birlikte aşırı enerjik, mutlu bir hal alır. Bu sebeple artık âşık için tek bir amaç vardır aşkı kazanmak ve elde etmek. Araştırmalar aşkın insan

²⁹⁶ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991), 4/11.

²⁹⁷ Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, çev. Salih Uçan (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014), 47.

²⁹⁸ Burhanettin Tatar, “Aklın Merkezindeki Aşk: İbn Hazm’ın Güvercin Gerdanlığı Hakkında Bir Felsefi Yorum”, *Milel ve Nihal inanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2009), 151.

beynindeki dopamin miktarını arttırdığını ortaya koymuştur. Bu sebeple âşık kişi kendini mutlu hisseder ve bu hissin peşini bırakmaz.²⁹⁹ İnsanda ortaya çıkan bu durumlar ilahi kudret tarafından aşkın insan fitratına koyulan bir duygu olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum kişinin kesinlikle âşık olacağı veya âşık olunacak kişinin ve bunun sonucunda yaşanacakların ilahi takdir ile belirlendiği anlamına gelmez. Burada bu ayrımı yapmak önem arz etmektedir.

Aşk ve âşık olmak ifadelerine çoğumuz yabancı değilizdir. Peki, bir kişinin âşık olmasının kaderle ilgisi nedir? Bu durum aşk duygusuna sahip olmaktan mı yoksa kaderden mi kaynaklanır? Bir insan başka bir insana âşık olduğunda o kişiye karşı konulamaz hisler besler sanki o kişi kendisine gönderilmiştir. Evrendeki her şeyin onları karşılaştırması için plan yaptığını düşünür. İşte bu duygu o kişiye kendi kaderi gözüyle bakmasına sebep olur. Belki de bu düşünceye insanı sevk eden şey o an yaşadığı yoğun duygu durumudur. Aslında insanın dünya yaşantısına baktığımızda da karşı cinse olan ilgi sevmeye ve sevilme isteği bunu tetiklemiş olabilir.

Âşık olma fiilinin altında yatan sebeplere bakıldığında bunun çocukluk döneminden gençlik dönemine kadar birçok etmenden kaynaklı olma ihtimali söz konusudur. Her birey için sebepleri farklı olabilir. Ancak hem bilim insanlarının hem şairlerin, âlimlerin ortak görüşü şudur: Aşk insanda bulunan akıl ve düşünme gücünü zayıflatır. Kişinin hayattaki merkez kuvvetini değiştirir. Ve artık âşık tek bir amaç için yaşamaya başlar. Bu sebeple sevgi insan için ne kadar kucaklayıcı, besleyici, huzur ve mutluluk vericiyse aşk kişiyi uçlarda yaşatan ve her türlü ihtimale açık hale getiren bir durumdur. Böylesine insana yönelen kuvvetli bir duyguyu ilahi takdire bağlamak güç görünmektedir. İnsanın dünyaya gönderiliş amacı, sorumluluğu ve kulluk bilinci, aşkın, bu denli bir kişi üzerinden yüceltilmesine aykırı görünmektedir. Nitekim sonu olan dünya hayatında geçici duygu durumlarının insan hayatının merkezine konulması doğru bir yaklaşım değildir. Bütün bu durumlar aşkın alın yazısı olarak gerçekleştiğini değil kişisel ve insani durumlar sonucu ortaya çıktığını göstermektedir.

Nitekim Aşkın böyle keskin bir duygu olması sebebiyle de kişiler o büyümlü sevgi bulutu içinde birbirlerini yeterli ve doğru derecede tanıyamayabilir. Bu durum daha sonra aşkın alevi azaldıkça anlaşmazlık ve zıtlasma olarak ortaya çıkar. Nihayet aşk küllenince âşıklar kavuşunca kusursuz gören göz, mükemmeli tasarlayan akıl

²⁹⁹ M. Kemal Sayar, "Aşkın ve Sevginin Psikolojisi" (İslam'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler, İstanbul, 2010), 101-102.

karşısındakinin insan olduğunu ve masal diyarında yaşamadıklarını fark eder. Ve maalesef çok büyük kalbi duygularla başlayan bu serüven büyük sıkıntılarla son bulabilir. Aşk her zaman karşılıklı da olmayabilir. Platonik âşıklar karşılık göremedikleri için hayata küsüp dünyayı kendine zindan edebilir ve yaşamın amacını unutabilir. Bunun daha kötüsü ise aşkına karşılık bulamayan bazı kimseler bunu saplantı haline getirerek karşısındaki bireyin hayatını yaşanmaz bir hale getirebilir.³⁰⁰ Bu tarz davranışlar içerisinde olan bireyler bu durumu kadere dayandırarak, aşk bağı kurduğu kişiye alın yazısı gözüyle bakmaktadır. Ya da kavuşamadığı aşkı için talihine küsmekte kendisini kadersiz olarak görmektedir. Nasıl ki insanın varlık sebebi aşk değilse dünyada yaşama ve dünyayı anlamlandırma sebebi de aşk değildir. Kişiler burada yaşantıları sonucu başlarına gelen durumlarla karşı karşıyadır. Bu bahsettiğimiz konuların hepsi bugün toplumda sıkça yaşanan ve çevremizde çok sayıda örneği olan durumlardır.

Günümüzde insanların tanışma şekilleri farklılık göstermektedir. Sosyal medya, okul, kurs, sosyal ve sportif faaliyetler, arkadaş ortamı gibi yakın ve uzak mesafeden birçok kişiyle tanışmak mümkündür. Kişiler birbirlerini tanımadan hoşlanma ile görüşmeye başlayarak aşk ateşini körüklerler. Özellikle genç nüfus, evlilik hayatında mutlu olmayanlar, eşini beğenmeyenler gibi daha pek çok farklı gruptan insan, aradıkları heyecanı aşk ve tutkuda bulur. Bu sebeple gerçekleştirdikleri eylemler onlara adrenalin verir. İnsanı canlı tutan bu duyguların peşinden giderek pek çok şeye sebebiyet verirler. Bu fiillerinin sonucunda olumsuzluklar meydana geldiğinde ise “bu benim kaderimdi”, “yaşanacaktıymış yaşandı” gibi söylemlerde bulunarak mesuliyetlerini kadere yüklerler. Allah insanı nefesine uymaması konusunda uyarmış ve yapmayın değil yaklaşmayın demiştir.³⁰¹ Çünkü yaklaşmak belli bir mesafeyi aradan kaldırmak demektir. Bunun sonucunda da artık o fiilden uzaklaşmak, kaçınmak mümkün olmayabilir. Çok sağlam irade ve kudret gerektirir. Bu sebeple kişi kendine eş seçeceği durumlarda hem beğenisini hem akıl ve mantık ikilisini işin içine katmalıdır. Böyle olduğunda verilen kararlar daha isabetli olur.³⁰²

Bütün bu meselenin özü şudur ki aşk, bir duygudur ve kişinin ona yönelip yönelmemesine bağlı olarak ortaya çıkar. Yüce Allah’ın insan fitratına koyduğu bir

³⁰⁰ İsmail Mutlu, *Aşk Kader Mi?* (İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 2020), 70-71.

³⁰¹ İsrâ, 17/32.

³⁰² Mutlu, *Aşk Kader Mi?*, 324-325.

duygu olması açısından ilahi takdir olarak değerlendirmesi mümkündür. Ancak aşkın kime yöneleceği, aşk duygusunun tesiriyle meydana gelecek eylemler, insani tercihler ve süreçlerle ilgilidir. Bu sebeple aşk ve aşkın etkisiyle insanın yaşamış olduğu iyi-kötü durumlar insanın kaderi olması nedeniyle değil, irade-iradesizliği sebebiyle meydana gelmektedir.

4.7. Farklı Din Mensubu İle Evlenmek ve Kader İlişkisi

Bir toplumda mevcut olan dini inanç o toplumu şekillendiren ve yönlendiren ana unsurlardan bir tanesidir. Toplumda var olan dini inancın nesiller boyu yaşatılmasını ve aktarılmasını sağlayan değer ailedir. Ailenin varlığı ile mevcut olan gelenek, görenek, dini inanç, ahlaki ve etik değerler sonraki nesillere aktarılır. Bu sebeple farklı din mensupları ile yapılan evlilikler kişinin dini inancını yaşaması, yaşatması ve aktarması açısından sıkıntılı durumlara sebep olabilir.

Dinlerin genel yapısında inanç sistemini koruma, yaşama ve yaşatma vardır. Her din mensubu bağlı olduğu değer ve inançları çocukları vasıtasıyla sonraki nesillere aktarmak ister. Tam da bu sebeple dinler arası yapılan evlilikler aktarıma engel olarak inancın yozlaşmasına ve kaybolmasına sebep olabilir. İlahi dinler varlıklarını sürdürmek için farklı din mensupları ile yapılan evlilikleri hoş karşılamazlar. Özellikle Yahudilik ve İslâmiyet bu konuda birtakım sınırlandırmalar getirmiş, Hristiyanlık ise yasak olarak addetmese de bu duruma sıcak bakmamaktadır.³⁰³

Allah’u Teâlâ gönderdiği ilahi mesajlarda farklı din mensubu ile yapılacak evlilikler ile ilgili açık bir şekilde sınırlamalar ve yasaklar getirmiştir. Bunlarla ilgili âyetlere aşağıda yer verilmiştir:

“İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, Mü’min bir cariye Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah’a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de, iman eden bir köle, Allah’a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır...”³⁰⁴

³⁰³ Abdülmuttalip Baycar, “Türk-Alman Evliliklerinde Yaşanılan Problemler ve Başa Çıkma Yöntemleri (Dini-Kültürel Farklılıklar Bağlamında)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (2019), 385.

³⁰⁴ Bakara, 2/221.

“Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık.”³⁰⁵

“Zina eden erkek ancak, zina eden ve Allah’a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah’a ortak koşan bir erkek evlenir...”³⁰⁶

“Ey iman edenler! Mü’min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, Onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü Müslüman hanımlar kâfirlere helal değildir. Kâfirler de Müslüman hanımlara helal olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde onlarla bu kadınlarla evlenmenizde siz bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın. (zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) onlara harcadığınız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm’ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri sizden istesinler. Bu Allah’ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor...”³⁰⁷

Konumuzla ilgili olan bu âyetlerde yer alan temel mesajlar şu şekildedir:

1-Müslüman erkek ve kadın müşrik³⁰⁸ bir kimseyle evlenemez.

2-Müslüman erkekler ehl-i kitap³⁰⁹ kadınlarla evlenebilir.

3-Müslüman kadınların ehl-i kitap ile evlilik yapması hususu açıkça belirtilmemiştir. Bu sebeple İslâm âlimleri İslâm hukukunda evin reisi konumunda olan kişinin erkek olduğunu, Müslüman bir kadının ehl-i kitaptan birisiyle evlenmesi durumunda hem kendi dini inancının hem doğacak çocukların dini inancının tehlikeye girmesi sebebiyle ittifakla Müslüman kadınların ehl-i kitap ile evlenmelerini caiz görmemiştir.³¹⁰

³⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/118.

³⁰⁶ Nûr, 24/3.

³⁰⁷ Mümteherine, 60/10.

³⁰⁸ “Allah’ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma” Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 39/193.

³⁰⁹ “Kur’ân-ı Kerim’de genellikle Yahudiler ve Hristiyanlar için kullanılan tabir.” Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 10/516.

³¹⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/350-352.

Başlığımız farklı din mensubu olan kişilerle evlilik ve kader ilişkisidir. Bu konuya başlamadan önce Allah'ın bu konu ile ilgili emir ve yasaklarına yukarıda yer vermeyi uygun gördük zira konumuza açıklık getirmesi ve bundan sonra yapılacak açıklamalara destek olması sebebiyle faydalı olacaktır.

Yukarıda yer verdiğimiz âyet-i Kerîmeler bize farklı din mensubu olan kişilerle evlilik konusunda yol göstermektedir. İslâm dini akıl, mal, nesil, nefis ve dinin korunmasına önem vermiştir. Bu sebeple farklı din mensubu ile yapılan evliliklere İslâm'ın selameti açısından sınırlamalar getirilmiştir.

Allah'ın Kur'ân'da açıkça belirttiği gibi Müslüman bir bireyle evlenmek en hayırlı olanıdır. Ancak kişi gayr-i müslim bir kişiyle tanışıp ona ilgi duymuş ve aralarında sevgi bağı kurulmuşsa bunun sonucunda yaptığı evlilik kişinin tamamen nefsi olarak kendi seçimidir. Özellikle küreselleşen dünyamızda insanlar eğitim, iş imkânları, turizm, ticaret, yabancı ülkelerde yaşamak için oturma alma gibi başlıca nedenlerle farklı ülkelere gitmekte ve yaşamaktadır. Aynı şekilde Müslüman ülkelere de farklı din mensupları benzer sebeplerle seyahatler yapmaktadır. Bu durum farklı din mensupları ile olan teması arttırmakta ve günümüzde yabancılarla yapılan evliliklerin sayısını çoğaltmaktadır.³¹¹

Yapılan araştırmalar farklı din mensubu kişilerle kurulan evliliklerde kültür anlaşmazlığı, doğacak çocukların ismi, dininin ne olacağı ve etnik köken tartışması, eşlerin birbirlerinin dinlerine uyum ve adaptasyon sağlayamama ve kabullenmeme durumu gibi başlıca problemlerin yaşandığı ortaya çıkarmaktadır. Bir insanın hayatındaki en temel yapıtaşını oluşturan bu anlaşmazlık noktaları sebebiyle eşler arasında ciddi problemler yaşanmakta ve bu evliliklerin bir kısmı ayrılıkla sonuçlanmaktadır.³¹²

Mantık çerçevesinden bakıldığında da bir insan kendi dinini yaşıyorsa, dinin emir ve yasaklarını yerine getiriyorsa, milli ve kültürel değerlerine bağlıysa karşısında çok sevdiği bir kimse de olsa bir süre sonra eşler arasında vazgeçemedikleri kendi insani yapıları sebebiyle problemlerin baş göstermesi doğal bir sonuçtur. Ancak kişi dini ve milli değerlerine çok bağlı değilse, ibadetler konusunda hassasiyeti yoksa evlendiği kişinin farklı bir din mensubu olması içinde bulunduğu duruma zaten etki etmeyecektir.

³¹¹ Şerife Hanım Altuner, “Yabancı Kadınlarla Evlilik”, *Küreselleşen Dünyada Aile* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 388-390.

³¹² Altuner, “Yabancı Kadınlarla Evlilik”, 391-394.

Bu kişi Müslüman ve dinine bağlı bir kimseyle evlilik gerçekleştirdiği takdirde değişime uğraması söz konusu olabilir. Burada bireysel tercihler ön plana çıkmaktadır. Bir kimse başka bir dine mensup bir bireyle evlenmeyi seçtiğinde ortaya çıkacak olumlu ve olumsuz durumlar açıktır. Allah farklı din mensupları ile evlilik kurulması konusunda mesajlarını insanlara iletmiş ve bu konuda ölçüler koyarak yapılacak evliliklere müsaade etmiştir. Ancak farklı din mensubu ile evlenmek ve bu evlilik sebebiyle ortaya çıkacak sonuçlar kişinin seçimi sebebiyle gerçekleşmektedir. Burada Allah'ın zorunlu bir takdiri olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Kişinin bütün bunları bilerek ve isteyerek duygusal veya menfaatine olan bir sebepten kaynaklı böyle bir evlilik yapması kişinin kendi tercihidir.

4.8. İrade Dışı Yapılan Evlilikler ve Kader İlişkisi

Bir insanın kendi seçme ve tercih etme durumunda olmaması sebebiyle gerçekleşen durumlar o kimsenin iradesi dışında gerçekleşmiştir. Burada kişi eylemi kendisi irade etmiyor olsa bile gerçekleşen fiilin sonucundan bizzat etkilenen durumundadır.

İrade dışı evliliklere, küçük yaşta kendi kararının dışında anne ve babasının uygun gördüğü şekilde evlenen bireyleri örnek olarak verebiliriz. Bu bireyler henüz evlilik kurumuna uygun bir çağda ve olgunlukta olmamaları sebebiyle ailenin bakım ve güdümü altında oldukları için kendi gelecekleri ile karar verme özgürlüğüne sahip olamamaktadır. Diğer bir irade dışı evlilik çeşidi ise kaçırarak evlenmedir. Bir kız isteyip alamama ya da vermeyeceklerinden emin olma durumunda erkek tarafı kız zorla kaçıtır. Burada kızın evlenme rızasının olmaması olayların kendi isteği dışında gelişmesi irade dışı yapılan evliliklere örnektir.³¹³

Bu evliliklere toplumda az da olsa rastlanan diğer örnekler şunlardır: Beşik kertmesi ile evlenme, töre gereği ölen kardeşinin eşiyle evlenme, başlık parası karşılığında evlenme, tecavüze uğrama sonucu evlenme gibi toplumumuzda zaman zaman rastlanılan ancak diğer evlilik çeşitleri kadar yaygın olmayan irade dışı evlilik türleridir. Bu evlilik çeşitlerinde kişi kendi tercihi sebebiyle değil başına gelen olaylar ve farklı kişilerin irade ve tercihleri sonucunda bu durumu yaşamaktadır.

Bu türlerin dışında İslâm'ın geldiği coğrafyada ve o dönem dünyanın genelinde bulunan ve irade dışı bir olgu olan kölelik ve cariyelik kurumuna da değinmek istiyoruz.

³¹³ Yılmaz, *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*, 131-132.

İslâm öncesi dönemde, köle-câriye bir ebeveynden dünyaya gelmek, savaş esiri olmak, borcunu ödeyememek ya da fakirlik sebebiyle kendi kendini köleleştirmek gibi çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkıyordu.³¹⁴ Bu durumda olan bireyin bu statüden kurtulmak için tercihi söz konusu değildi. Köle veyahut cariye olan kimseler alınıp satılabilir ve sahipleri tarafından istedikleri şekilde kullanılıyor, hak ve özgürlük bakımından yoksun bırakılıyor, can, beden ve kişisel hak mefhumları sahibinin insiyatifinde bulunduğundan istenildiği şekilde kullanılıyorlardı.³¹⁵ Burada köle veya cariye olan kimsenin istemi-eylemi ile ilgili bir tercihi söz konusu olmasa bile bu durumu irade eden farklı kişiler ve etkenler söz konusudur. Bu sebeple köle veya cariye olmak Allah'ın takdiri ile değil yarattığı kulların kurdukları sistemin ve isteklerinin sonucu ortaya çıkan bir durumdur. İslâm dini gelir gelmez toplumdaki her düzeni bir anda kaldırmamış kademe kademe süreç içerisinde düzenlemiştir. Kölelik ve cariyelik de İslâm'ın gelişi ile birlikte tamamen kaldırılmamış ancak ıslah edilip çeşitli emirlerle hakları iyileştirilmiş ve her türlü durumun sonucunda köle âzat etmek emir olarak yer almıştır.³¹⁶ Bu durumda Kur'ân'da pek çok âyet ile örneği mevcuttur.³¹⁷

İrade dışı olaylar olmasına rağmen bu tür evlilik ve durumların doğrudan Allah tarafından önceden hükme bağlanmış alın yazısı veya kader olarak değerlendirilmesi doğru olmaz. Çünkü bu tür olaylar üzerinde kişinin kendi iradesi olmasa bile ya yakınlarının veya başka şahısların irade ve eylemleri söz konusudur. Bu durumda bunları değişmez kader olarak algılamak, birçok günahı Allah'a izafe etmek anlamına gelir ki İslâm inancı açısından doğru değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de cahiliye Araplarının kız çocuklarını öldürmeleri³¹⁸ eleştirilir ve kıyamette bundan sorguya çekilecekleri belirtilir. Çünkü burada öldürülen kız çocuğunun yakınlarının iradesiyle işlenen bir kötülük vardır ve bu durum Kur'ân tarafından kadere değil, o insanlara izafe edilmiştir. Burada da benzer bir durum vardır. Zorla evlendirilen ya da istem dışı bir durum ile karşı karşıya kalan kişiler bu duruma ister sonradan razı olsun ister olmasın, burada doğacak acı ve ıstırapları kadere izafe etmek yerine olay üzerinde rolü bulunan insanlara izafe etmek daha doğru olur.

³¹⁴ Ali Rıza Demircan, *Câriyeler ve Sömürülen Cinsellikleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 25.

³¹⁵ M. Zeki Duman, "İslâm'ın Köle ve Câriye Sorununa Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2011), 5.

³¹⁶ Ali Hatalmıs, *İslâm Toplumunda Kölelik ve Câriyelik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 40.

³¹⁷ Nisâ, 4/92, Bakara, 2/177, Mâide, 5/89, Mücadele, 58/3, Beled, 90/13.

³¹⁸ En'âm, 6/140.

4.9. LGBT Bireyler ve Kader İlişkisi

Kur'ân'da insan fitratının yaratılış itibari ile evliliğe uygun olarak var edildiği bildirilmektedir.³¹⁹ Fitrat kelimesi yaratılış ile ilgili meselelerde Kur'ân'da yer alır. Bu kelime kullanılarak anlatılmak istenen asıl mana, yaratılış itibari ile her varlık olması gerektiği yalın bir öze sahip olarak biçimlendirilmiş, özelleştirilmiştir. İlk yaratmada varlık kendine özgü olan Allah'ın yaratması ve biçimine sahip yalın bir haldedir. Tüm tesir ve yönlendirmelerden bağımsızdır.³²⁰

LGBT bireyler ve kader ilişkisini daha iyi anlamak adına önce bu kavramın açılımı nedir, Nasıl ortaya çıkmaktadır ve bu kavram ile bağlantılı diğer öğeler nelerdir, Kur'ân'da nasıl yer almaktadır, sırayla vererek meseleyi daha anlaşılır hale getirmeye çalışacağız.

LGBT açılım olarak Lezbiyen, Gey, Biseksüel ve Trans (Travesti ve Transseksüel) kelimelerinin kısaltılmış halinden oluşan bir ifadedir.³²¹

Livâta sözlükte, “Havuzu çamur vb. ile onarmak suretiyle sıvamak” anlamına gelen bu kelime erkekler arasındaki eşcinsel münasebeti tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır.³²² Günümüzde “gey” tabiri de bu anlamda kullanılmaktadır.³²³

Sihâk sözlükte, “sevicilik(lezbiyenlik), seviciler(lezbiyen)” anlamına gelir Fıkıh ilminde bu kelime kadının kadın ile olan cinsel münasebetini ifade etmek için kullanılır.³²⁴

Transseksüel, biyolojik olarak erkek veya kadın olan bir bireyin karşı cinse benzeme, kendini karşı cinse ait hissetme durumudur. Bu durumda olan bireylerin, kendilerini var olukları biyolojik cinsiyete ait hissetmeyerek ya dış görünüş itibariyle ya da çeşitli yöntemlerle hormonal tedavi veya ameliyat ile değişime uğrayan kimseler için kullanılan tabiridir.³²⁵

³¹⁹ Nâhl, 16/72.

³²⁰ Hayati Hökelekli, “Fitrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1996), 13/47.

³²¹ Kader Aslan, *Türkiye'de Lgbt Olmak: Ayrımcılık, Şiddet, Memnuniyet Üçgeninde Kesit Veri Analizi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 11.

³²² M. Kamil Yaşaroğlu, “Livâta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2003), 27/198.

³²³ Aslan, *Türkiye'de Lgbt Olmak: Ayrımcılık, Şiddet, Memnuniyet Üçgeninde Kesit Veri Analizi*, 8.

³²⁴ Salim Öğüt, “Sihâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2009), 37/169.

³²⁵ Aslan, *Türkiye'de Lgbt Olmak: Ayrımcılık, Şiddet, Memnuniyet Üçgeninde Kesit Veri Analizi*, 8-9.

Hünsâ sözlükte, “Kırılmak, kırılıp bükülmek” anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak hünsâ, doğuştan çift cinsiyetli olan kişiler için kullanılan tabire denir. Bu kişilerde erkek üreme organı ve dişi üreme organı birlikte bulunur.³²⁶

Cinsel kimlik, kişinin kendini kadın veya erkek olarak tanımlamasıdır. Bu tanımlama doğrultusunda da ilgi, istek ve yönelimlerini tanımladığı cinsel kimliğine göre yaşamasıdır. Kişi cinsel kimliğini çocukluk döneminden itibaren oluşturmaya başlar.³²⁷

Cinsel yönelim ise, bir kişinin duygu, arzu ve güdüsel olarak kimden etkilendiği ve hoşlandığını ifade eden tabirdir. Cinsel yönelim çeşitlere ayrılmaktadır. Bir kişi karşı cinse ilgi duyuyorsa buna heteroseksüel denir. Bir kişi hemcinsine ilgi duyuyorsa buna homoseksüel denir. Bir kişi hemcinslerine ilgi duyuyor aynı zamanda karşı cinse de ilgi duyuyorsa buna biseksüel denir. Hiçbir cinsel yönelimi olmayan kişilere de aseksüel denmektedir.³²⁸

İnsanların cinsel yönelimleri altında yatan sebepler araştırılmış ve belli başlıklar altında toplanmıştır. İlk yaklaşım olan gelişmemişlik teorisine göre eşcinsellik yetişkin ve karşı cinsten hoşlanan bir birey için geçici bir süreçtir. Bu döneme bireyin evrim süreci olarak bakılmaktadır. Eşcinsellikle ilgili ikinci yaklaşım olan patoloji teorisine göre bireyin kendi cinsel kimliğinden saparak hemcinslerinden etkilenmesi ve yönelimi bir hastalık olarak görülmektedir. Bu teoride bireyin anne karnından itibaren gelişimsel süreçlerinde yaşadığı birtakım duygusal ve fiziksel durumlar sebebiyle bu yönelime girdiği savunulur. Üçüncü yaklaşım olan normallik teorisine göre ise eşcinsellik de diğer yönelimler gibi normal bir durumdur. Bir sorun veya hastalıktan kaynaklanan bir durum değildir. Altında farklı sebepler aramak anlamsızdır. Nasıl bazı insanların sol bazı insanların da sağ elini kullanması normal kabul ediliyorsa eşcinsellik de böyle bir durumdur.³²⁹

Kur’ân’da eşcinselliğe değinen âyetler vardır. Hz. Lût ve kavminden bahseden bu âyetler ile eşcinsel davranış ve türevi yönelimlerin yerildiği görülmektedir.

³²⁶ Orhan Çeker, “Hünsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1998), 18/491.

³²⁷ Merve Baydar, *Gay, Lezbiyen ve Biseksüel Bireylerde İçselleştirilmiş Homofobi ve Psikolojik Sıkıntılar* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 1-2.

³²⁸ Baydar, *Gay, Lezbiyen ve Biseksüel Bireylerde İçselleştirilmiş Homofobi ve Psikolojik Sıkıntılar*, 4.

³²⁹ Yusuf Erdem Gezgin, “İslâm Hukuku Perspektifinden Eşcinsel Bireylerin Çocuk Edinme/Sahibi Olma Problemi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 219-220.

“Rabbimizin, sizin için yarattığı eşleri bırakıyor da insanlar arasından erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz.”³³⁰

“Kavmi, (konuklarıyla çirkin ilişkide bulunmak üzere) ona doğru koşa koşa geldiler zaten onlar önceden de bu tür çirkin işleri yapıyorlardı. Lût dedi ki: “Ey kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İçinizde hiç akli başında bir adam yok mu?”³³¹ Bu âyetlerden yola çıkarak eşcinsellik İslâm dini açısından yasaklanan fiiller arasına girmiştir.

İslâm fitrat dini olması nedeniyle cinsiyet meselesine yaratılış yönünden bakar. İslâm dinine göre kişi annesinden hangi cinsiyette doğmuşsa odur. Cinsi kimliği kişinin yaratılışı belirler. Allah bir insanı ya kadın olarak ya erkek olarak yaratmıştır. Bununla ilgili içinde cinsiyet vurgusu içeren pek çok âyet bulunmaktadır.

“...Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı...”³³²

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden bir çok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan rabbinize karşı gelmekten sakının....”³³³

Bu nedenle İslâm inancına göre kişinin cinsel eğilimini doğuştan cinsiyeti belirler. Bireyin duygusal eğilimi, yönelimi ve kendi cinsel tercihi diye bir durum İslâm dini açısından uygun görülmez. Bu yaratılışın dışına çıkmak ve sapkınlık olarak görülür. Bu tür eğilimlere sahip kimseler için İslâm ceza hukukunda yaptırımlar uygulanmaktadır. Bu genel durumun dışında yaratılış itibari ile çift cinsiyetli olan ve “hünsa” adı verilen bir grup vardır. Bu grubun durumu özel olarak belirlenmiş ve bu kişiler hakkında ayrı hükümler çıkarılmıştır. Hünsa yani çift cinsiyete mensup kişiler doğuştan böyle yaratılmıştır. Bu durumda olan kişiler için asıl kimliklerini bularak erkek veya kadın olmayı seçmeleri ve cinsel kimliklerini belirlemeleri câiz olarak kabul edilmektedir.³³⁴

Kur’ân’da insan yaratılmışların en şerefli olarak yer almaktadır. “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık...”³³⁵ Allah’ın akıl donanımı ile yarattığı tek canlı olan insan dünyada işlediği kötü fiiller sonucunda en şerefli varlık olmaktan en aşağı varlık olma

³³⁰ Suarâ, 26/165.

³³¹ Hûd, 11/78.

³³² Fâtır, 35/11.

³³³ Nisâ, 4/1.

³³⁴ Nurten Zeliha Şahin, “İslâm Hukuku ve İnsan Hakları Bağlamında Eşcinsellik Sorunu”, *EKEV Akademi Dergisi* 19/62 (2015), 515-516.

³³⁵ İsrâ, 17/70.

sıfatına iner.³³⁶ Eşcinsel yönelimden bahsedilen âyetlerde yer alan yergi ifadeleri, bu davranışı kötileyen bazı kavramları barındırır. Eşcinsel davranış ve yergi ifadelerinin aynı âyette yer alması bu durumun insan onurunu zedelediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.³³⁷

İslâm dini cinsiyeti fitratın belirlediği konusunda hemfikirdir. Bu sebeple kişilerin cinsiyet değiştirme, eşcinsellik gibi fitrata zarar verecek ve sonraki nesillerin de bozulmasına yol açacağı düşünülen bu tarz fiil ve yönelimlere karşı çıkar.³³⁸

Bütün bu verdiğimiz bilgiler sonucunda Kur'ân'da fitrata çoğu kez vurgu yapılmış ve insanın belli bir biçimde yaratıldığından bahsedilmiştir. Fıtrata aykırı kabul edilen davranış ve yönelimler reddedilmiş ve kınanmıştır. Hz. Lût'un kavminin yaptıkları çirkinlikler sonucunda azaba uğratıldıklarından bahsedilmiş ve sapkınlıklar kötülenmiştir. Bir insanın doğuştan mevcut olan cinsel kimliğini sonradan değiştirmesi fitratı bozmaktır. Bu Allah'ın insan için çizdiği çizgiden çıkmak anlamına gelir. Bu sebeple eşcinsel vb. diğer yönelimler kişinin kendi iradî seçimi olarak değerlendirilir.

İslâm dini evliliği ve aile kurumunu teşvik etmiş, insanı biyolojik ve duygusal anlamda birbirine uyumlu eşler olarak yaratmıştır. Erkek ve dişi olarak yarattığı insan neslinin devamı bu iki çiftin bir araya gelmesine bağlıdır. Toplumda eşcinsel ve türevi ilişkiler ile cinsiyet değişimleri yaygınlaştığı zaman insan neslinin sağlıklı bir şekilde sürmesi tehlikeye girer. LGBT bireyler üzerinde yapılan bir araştırmada bu bireylere evlilik ve aile kurumuna bakış açıları sorulmuş, büyük çoğunluğun evlilik kurumuna olumsuz bir yaklaşım sergilediği ancak aile kavramına değer verdikleri görülmüştür. Buradan yola çıkarak evliliğe, toplumsal bir norm ve cinsiyete dayalı bir uygulama olması sebebiyle olumsuz yaklaşıldığı ancak aile kurma ve çocuk sahibi olma gibi duyguların insanın doğasında yer alması sebebiyle LGBT bireylerde de bu arzunun bulunduğu görülmektedir.³³⁹ Bu nedenle aile sahibi olmak isteyen bireyler evlat edinme yolları aramaktadır. Bu durum aile ve evlilik kurumuna zarar vermekte, sağlıklı bir neslin devamı açısından da olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

LGBT bireylerin durumları, heteroseksüellik gibi yaratılış itibarıyla var olan bir durum olsaydı Allah bu kişilerin de üreyip çoğalması için onları da uygun bir biyolojiye

³³⁶ Şahin, "İslâm Hukuku ve İnsan Hakları Bağlamında Eşcinsellik Sorunu", 514-515.

³³⁷ Şahin, "İslâm Hukuku ve İnsan Hakları Bağlamında Eşcinsellik Sorunu", 517.

³³⁸ Şahin, "İslâm Hukuku ve İnsan Hakları Bağlamında Eşcinsellik Sorunu", 525-526.

³³⁹ Nurbanu Özgül, *Pozitif Psikoloji Bağlamında Lgbt Bireylerde Dinî - Manevî Tutum ve Davranışlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 106-108.

göre yaratmaz mıydı? Elbette yaratabilirdi. Bu sebeple eşcinselliğin kaynağını yaratılış olarak görmek doğru bir yaklaşım değildir. Kişinin geçmiş yaşantı ve bazen de hormonal durumundan kaynaklanan bir meseledir. Kişinin anne karnında veya doğuştan bazı hormonların baskısı altında böyle bir eğilim gösterebileceğini kabul etsek bile, eğitim ve ahlaki ölçülerle kendisini ilahi iradenin istediği yola koyabilir. Bu sebeple LGBT bireylerin durumlarını alın yazısı veya zorlayıcı kader olarak değerlendirmek doğru değildir.

Eşcinsel, Lezbiyen, Gey ve Trans bireylerin durumlarının değişmez bir kader olarak algılanması mümkün değildir. Belirtildiği üzere Allah insanı kadın ve erkek olarak yaratmış ve onları birbirlerini tamamlayan, huzur ve sükûna kavuşturan cinsler olarak görmüştür. Bunun yanında eşcinsellik ve türevi ilişki ve yönelimleri çirkin ve cezalandırılması gereken bir davranış olarak değerlendirmiştir. Bu durumda kötü yollara düşen veya eşcinselliği benimseyen kişilerin kendi yanlış seçimleri veya başka insanların kötülükleri nedeniyle düştükleri bu durumları kader veya alın yazısına nispet etmeleri doğru değildir. Bu tür tercihler dinimizce uzak durulması emredilen, çirkin görülen, kınanma ve cezalandırılma gerektiren tercih ve yönelimler olarak görülmüştür.

4.10. Evlilik ve Kader İlişkisi Konusunda İtikadî Mezheplerin Değerlendirmeleri

4.10.1. Cebriyye

Cebriyye mezhebinin kader konusundaki genel tavrı değerlendirildiğinde, yeryüzünde fiili gerçekleştirme kudreti yalnızca Allah'a mahsus bir durumdur. Bu sebeple insanın bir fiili yapmaya kudreti yoktur. İnsanın istitâati, seçimi, yönelimi diye gerçek anlamda fiili yapmaya fail olacağı bir eylem söz konusu olamaz. Gerçekleşen bütün fiillerin bir tek faili vardır o da Allah'tır.³⁴⁰

Cebriyye mezhebinin kader ve insan fiilleriyle ilgili bu görüşlerinden yola çıkarak evlilik ve süreçleri ile ilgili meselelerde meydana gelecek her türlü olay ve olguyu, olumlu ve olumsuz durumun meydana gelmesini sağlayan asıl faktörün ilahi takdir ile olduğu, insanın burada kendi seçimi ve yöneliminin söz konusu olmadığı sonucuna varılmaktadır.

³⁴⁰ Can, *Cehm bin Safvân ve Teolojik Paradigmasını Anlamak*, 126.

4.10.2. Kaderiyye

Kaderiyye mezhebinde bir fiilin gerçekleşme durumu ortaya çıktığı zaman insan merkeze alınmıştır. Sağlıklı ve fiili gerçekleştirme kudreti bulunan bir birey o fiili yapmak için yeterli donanım ve güce sahip demektir. Bu durumda Allah insana fiili gerçekleştirme kudretini vermiştir. Bu sebeple insanın başına gelen, hayır ve şer olan her türlü olgu ve durum kendi irade ve seçiminin sonucudur.³⁴¹

Kaderiyye mezhebinin ortaya koyduğu kader ve insan fiilleri düşüncesinden yola çıkarak evlilik ve bağlantılı meselelerde insan irade ve seçimi olan bir varlık olduğu için başına gelen her türlü olumlu ve olumsuz durum, kendi ihtiyarı ve fiili sonucu gerçekleşmektedir.

4.10.3. Mu'tezile

Mu'tezile mezhebine göre insan yaptığı eylemlerden sorumludur. Aksi halde ortaya çıkan tüm olumsuz fiil ve eylemlerin sorumluluğu Allah'a yüklenmiş olur ki bu ahiret ile sorumlu olan insan için adil bir durum değildir. Bu sebeple insan, işlediği fiilin failidir. Kendisinden meydana gelen bir fiil karşısında iradesi ve bilgisi olan, kudret sahibi ve gerçek anlamda fiili gerçekleştiren faildir.³⁴²

Bu bilgilerden yola çıkarak Mu'tezile mezhebine göre bir kişinin evlilik, eş seçimi, boşanma, evlenmeme ve diğer hususlarda gerçekleştirdiği tüm seçim ve fiillerinin sonucunda özgür olduğu, bu fiilleri kendi hür iradesi ile gerçekleştirdiği ve burada Allah'ın insana karşı bir dayatması olmadığı sonucu çıkmaktadır.

4.10.4. Şiâ

Şiâ mezhebine göre hayır ve şerrin bütünüyle Allah'tan olduğunu düşünmek doğru değildir. Hayır ve şerden kastın ne olduğuna bakmak gerekir. Şerden kast kulların gerçekleştirdiği kötü fiiller ise bunlar kulun kendi iradesi sebebiyledir.³⁴³ İnsanın güç yetiremeyeceği bir konuda sorumlu tutulması anlamsızdır. Bu sebeple gerçekleştirdiği eylemlerde kudret sahibi olan insan, yaptığı eylemin sonucunda sorumlu olur.³⁴⁴

³⁴¹ Abdunnasır Süt, *İslâm Düşüncesinde İlk Muhalifler Ma'bed el-Cühenî ve Gaylân ed-Dimeşki* (Ankara: Fecr, 2014), 87.

³⁴² Arslan, *Mu'tezile'de İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh) Problemi*, 160.

³⁴³ Arslan, *İslâm Düşünce Geleneğinde Şiâ-Mu'tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtazâ Örneği)*, 156.

³⁴⁴ Arslan, *İslâm Düşünce Geleneğinde Şiâ-Mu'tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtazâ Örneği)*, 161.

İnsanın gerçekleştirdiği iyi ve kötü eylemlerden sorumlu olması, yapabilme kudretinin bulunması ortaya çıkan fiilin sonucunda kişiyi meydana gelen fiilin faili kılar. Bu görüşler üzerinden yola çıkarak Şîâ mezhebine göre evlilik ve bağlantılı meselelerde kişi yaptığı tercihlerden kendisi sorumludur. Burada zorunlu bir alın yazısı ve takdir söz konusu değildir.

4.10.5. Ehl-i Sünnet

Mâtürîdîyye mezhebine göre kaza ve kader vardır ancak bu kulun işlediği fiili yapmaya mecbur olduğu anlamına gelmez. Kaza ve kader ile Allah'ın takdir ettiği hükümler insanı işlediği fiili yapmaya sevk etmez. Bu sebeple insanın eylemi kendi irade ve tercihi sonucu ortaya çıkar. Buna delil olarak da eylemin ortaya çıktığı anda insanın kendini özgür hissetmesi ve zorunlu olarak bir şeyi gerçekleştirmiş gibi bir durumunun olmaması gösterilir.³⁴⁵

Buradan yola çıkarak Mâtürîdîyye mezhebi insanı gerçekleştirdiği eylemlerden sorumlu tutmuştur. O halde kişi evlilik ve eş seçimi, evlenmeme, boşanma, çok eşlilik ve diğer meselelerde Allah'ın koyduğu ilahi sınırlar çerçevesinde özgürdür.

Eş'arîyye mezhebine göre Allah, insanın fiillerinin yoktan yaratıcısıdır. İnsanın, Allah'ın fiilinden bağımsız bir fiili söz konusu olamaz. Allah fiili yaratan fiili yapma kudreti veren, kul ise Allah'ın bu fiilini gerçekleştirendir.³⁴⁶

Bu görüşlerden yola çıkarak Eş'arîyye mezhebinin kulların fiillerini gerçekleştirme konusunda daha cebirci bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Bu mezhebe göre kişinin evlenmesi, evlenmemesi, boşanması, birden çok evlilik yapması ve bağlantılı olan diğer konularda ilahi takdir ağır basmaktadır. Kulun buradaki rolü sınırlıdır.

³⁴⁵ Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 263-264.

³⁴⁶ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 144.

SONUÇ

Kader konusu geçmişten günümüze hemen hemen her toplumda var olmuş ve üzerine konuşmaların yapıldığı, fikirlerin yürütüldüğü bir mesele olmuştur. İnsan kendi benliğini fark etmeye başladığı andan itibaren varoluşu ve dünya ile ilgili sorular sormaya, bu sorulara cevaplar aramaya başlamıştır.

Kader meselesi İslâm toplumunda da oldukça önemli bir yere sahip olmuş, üzerine en çok konuşulan ve fikir yürütülen meseleler arasında yer almıştır. Bu meselenin bu kadar ilgi görmesinin sebebi insanın benliği ve iradesi ile ilgili öğeler barındırmasıdır.

Kur'ân'da kader konusuna işaret eden âyetlere bakıldığında bir kısım âyetlerde insan özgürlüğü vurgulanırken bir kısım âyetlerde de cebri çağrıştıran ifadeler yer almaktadır. Burada bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü insan dünyaya geldiği andan itibaren ailesini, içine doğduğu toplumu, ırkını vb. şeyleri seçemez. Bunlar ona Allah tarafından verilir. Ancak insan, akıl melekesi ile hareket edecek yaşa gelip, düşünme, tahayyül etme algısına ulaştığı zaman yaptığı fiillerin sorumlusu olmaktadır. Bu sebeple ilahi kader insana verilenler, beşeri kader ise insanın aldığıdır. Kur'ân'da pek çok âyette “Düşünmez misin?”, “Akıl etmez misin?”, “Görmez misin?” gibi ifadeler yer almaktadır. Bu âyetlerin Allah tarafından yazılan kaderi yaşayan bir insan için gönderilmiş olmasını mantık açısından açıklamak mümkün görünmemektedir.

Allah'ın bütün evren için ezelde yazdığı bir kader muhakkaktır. Bu kaderin var olması insanın fiillerini zorunlu olarak yaptığı anlamına gelmez. Allah sıfatları sebebiyle olmuş ve olacak her şeyi bilir. Yüce bir yaratıcı için bu olması gereken bir durumdur.

Kader meselesi hayatın içindeki her meseleyle bağlantılıdır. Bunun sebebi insan fiillerinin failiyse yaptıklarından sorumlu olması, fiillerinin faili değil ise mevcut durumu için bir çıkar yol araması gerekir. Bu sebeple insanın merakını cezbeden bir konudur. Toplum nezdinde kader düşüncesi genelde duyumlara bağlı olarak gelişir. Belli bir dini eğitim almayan kitle aile ve çevresindeki inanca göre inanma eğilimi gösterir.

İslâm toplumlarına bakıldığında hayatın her alanıyla ilgili kaderci bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Bu durumun birden çok sebebi vardır. Bu sebepler de sonuç olarak her şeyi Allah'a bağlayan bir kader anlayışına dönüşmüştür. Günümüzde

evlilik meselesi toplumun her kesiminden bireyin dikkatini çeken ve ilgilendiren bir meseledir. Evliliğin seçim mi kader mi olduğu yargısına gelince toplumun büyük çoğunluğunun kader olduğuna inancı daha fazladır. Toplumun çoğunluğunun algısına göre, kişi evleneceği kişiyi kendisi seçmemiştir. Bu ilahi takdir sonucu yaşanmaktadır. Evliliğin kader olduğuna dair açık bir âyet Kur'ân'da yer almamaktadır. Bilakis evlilik ve eş seçimi, aile ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar çokça yer almaktadır. Bu da evlenecek bireylerin eş seçerken dikkat etmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Evlilik çağına gelmiş bireyler evlenecekleri eş adaylarında belli kriterler ararlar. Karşısına çıkan birçok kişiden kendine uygun olanı seçmek için çeşitli görüşmeler yapar ve karar verirler. Bu en doğal eş seçme ve evlenme biçimidir.

Evlilik kişinin kendi yönelim ve seçiminin veya geleneklere göre şekillenen ve yakınları veya diğer insanların seçimlerinin sonucudur. Burada Allah'ın insana zoraki bir kader yazması söz konusu değildir. Kişi evlenmek için irade gösteriyor; bunun için gerekli tüm çabayı harcıyor, evleneceği kişide de kendinde de herhangi problem olmamasına rağmen evlenemiyorsa burada kaderi suçlamak veya kaderi teselli noktası olarak almak yerine niyetin eyleme dönüşmesi için gereken azim, kararlılık ve gayretin yeterince gösterilmemesine bağlamak hayatın akışına daha uygun bir sonuç olacaktır. Ancak bu genel bir durum değildir. Bunun dışında irade dışı yapılan evlilik çeşitleri de söz konusudur bunlar da kişinin kaderi olduğu için değil başka bireylerin irade ve tercihlerine o kişilerin karşı koyma gücü olmadığından kaynaklanmaktadır.

İnsan fiillerini gerçekleştirirken kendisini özgür hisseder. Yaptığı şeyleri bir zorlama ve baskı sonucu yaptığı fikrine kapılmaz. Bu da insanın eylemlerinde özgür olduğunu gösteren bir delildir. Ahiret hayatının var olması da insanın eylemlerinde özgür olmasını gerektirir. Dünyada gerçekleştirdiği iyi ve kötü fiillerinin karşılığında göreceği ceza ve mükâfatın olması bireyin kendi iradesi ile fiillerini gerçekleştirmesini gerektirir. Aksi takdirde gerçekleştirdiği fiilleri iyi-kötü diye sınıflandırmak anlamsızdır.

Bir insanın evlenmesi, evlenmemesi, boşanması gibi dünya hayatında gerçekleştirdiği eylemler kişinin veya kişilerin tercih ve seçimleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu tercihleri ile birlikte yaşamında yeni bir yola giren insanın bu yolda başına gelen ve gelecek olan her şey kendi seçimi sonucu meydana gelmektedir. Allah'ın insanın ne yapacağını bilmesi ona zoraki bir kader yazdığı anlamı

taşınamaktadır. İnsanlar gerçekleştirdikleri eylemlerin sonucunda karşılaştıkları olumlu ve olumsuz durumları kendi içlerinde kader figürü ile bütünleştirerek mevcut durumlarından kendilerine çıkar yol aramaya çalışmaktadır. Bu sayede bireyde psikolojik bir rahatlama ve iyi oluş ortaya çıkar. Bu sebeple evliliğin, evlenememenin, boşanmanın kader olduğuna inanmak istemektedirler.

Netice olarak yüce Allah evreni ve insanı belli bir ölçü, plan ve amaca göre yaratmıştır. İnsana akıl, irade ve yapabilme gücü vermiştir. Yine ona peygamberler aracılığıyla çeşitli emir ve yasaklar koymuştur. Bütün varlıkları olduğu gibi insanı da erkek ve dişi olarak yaratmıştır. Bütün bu açılardan insan davranışları üzerinde elbette ilahi irade ve takdirin bulunduğunu kabul etmemiz gerekir. Ancak özellikle insanlar arasında cereyan eden ilişkiler ağı içerisinde ortaya çıkan olgu ve olayları insanı bir işe zorlayan kader olarak değerlendirmek doğru değildir. Evlilikle ilgili meseleleri bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Abdülcebâr b. Ahmed, Kâdı. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı., 2013.
- Acar, H. İbrahim. “Talâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV, 2010.
- Acarlıoğlu, Ahmet. “Cahiliye’den İslâm’a Evlenme”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 11 (2020), 101-124.
- Âdem, Apak. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I (Hz. Muhammed Dönemi)*. Ensar Neşriyat, ts.
- Akbulut, Ahmet. “Allah’ın Takdiri-Kulun Tedbiri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (1992), 129-156.
- Akdoğan, Ali. “Geleneksel Geniş Aileden Modern Çekirdek Aileye Geçişte Dini Hayattaki Değişim”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2002), 27-72.
- Aktepe, Orhan. “Kazâ-Kader’in Mahiyeti ve Değişip Değişmemesi Problemi”. *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2012), 69-70.
- Aliyyü’l-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Fıkh-ı Ekber Şerhi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- Altuncu, Tuba. *İnsan İradesi ve Kader İlişkisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Altuner, Şerife Hanım. “Yabancı Kadınlarla Evlilik”. *Küreselleşen Dünyada Aile*. 387-399. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Basım, 2010.
- Apak, Adem. “Hz. Ali’nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”. *Marife* 5/1 (2005), 121-143.
- Arslan, Hulusi. “Ebû Hanîfe’nin İtikâdî Görüşleri”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/24 (2019), 37-68.
- Arslan, Hulusi. *İslâm Düşünce Geleneğinde Şîâ-Mu’tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtazâ Örneği)*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Arslan, Hulusi. *Kelâm Tarihi ve Ekolleri*. Malatya: Protecth Matbaacılık, 2. Baskı., 2018.

- Arslan, Hulusi. "Mâturîdî'de İnsanın Yaratılış Hikmeti". *IV. Uluslararası Şeyh Şâ'bân-ı Velî Sempozyumu (Hanefîlik-Mâturîdîlik)*. 1/556-563. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Arslan, Hulusi. *Mu'tezile'de İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh) Problemi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Arslan, Hulusi. "Mutezilî Düşünce'de İlahî Fiil-İnsânî Fiil Ayırımı ve Bu Ayırımın Temel Kriterleri". *Dini Araştırmalar* 6/16 (2003), 57-73.
- Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa. *Sistemantik Kelâm*. Malatya: TDV Yayın, 2018.
- Aslan, Kader. *Türkiye'de Lgbt Olmak: Ayrımcılık, Şiddet, Memnuniyet Üçgeninde Kesit Veri Analizi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV, 2007.
- Atay, Hüseyin. *Ehl-i Sünnet ve Şiâ*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Aydın, Mehmet Akif. "Aile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV, 1989.
- Aydın, Zeynel Abidin. "Kur'ân'ın Evlilik ve Çok Eşlilik Konusundaki Rehberliği". *Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları II*. Adana: Çukurova Üniversitesi, 2019.
- Azimli, Mehmet. "Hulefa-i Raşidin Döneminde Halife Seçimleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/4 (2007), 35-59.
- Bağcı, H. Musa. *İnsanın Kaderi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Bağcı, H. Musa. "Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 2/4 (2000), 104-131.
- Balcı, İsrail. "Peygamber Sonrası Hayata İntibak ve İslam Toplumunda Yaşanan Süreç". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (2006), 53-75.
- Basrî, Hasan el-. *Hasan el-Basrî'nin Kader Risalesi ve Şerhi*. çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Batman, Elif. *Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkmada Kader İnancının Rolü*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Baycar, Abdülmuttalip. "Türk-Alman Evliliklerinde Yaşanılan Problemler ve Başa Çıkma Yöntemleri (Dini-Kültürel Farklılıklar Bağlamında)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (2019), 377-414.

- Baydar, Merve. *Gay, Lezbiyen ve Biseksüel Bireylerde İçselleştirilmiş Homofobi ve Psikolojik Sıkıntılar*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Beydâvî, Kâdî. *Envaru't-Tenzil ve Esrârû't-Te'vil*. IV Cilt. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Bozkurt, Mustafa. “Eş‘arî ve Kâdî Abdulcebbar’ın Teklif Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi”. *Uluslararası İmam Eş‘arî ve Eş‘arilik Sempozyumu Bildirileri*. 1/151-166. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Büyükçorak, Neriman. *İslâm Mezhepleri Tarihi Kaynakları Açısından Cebriyye*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Can, İslam. “Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını”. *Sistemik Aile Sosyolojisi*. ed. Mustafa Aydın. 65-86. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
- Can, Seyithan. *Cehm bin Safvân ve Teolojik Paradigmasını Anlamak*. Ankara: Fecr, 1. Basım, 2021.
- Can, Seyithan. “Modern Anatominin Hareket Kuramı Ekseninde Klasik Kelâmın İnsan Fiilleri Anlayışına Uzlaşımçı Bir Yaklaşım”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2020), 570-586.
- Canbulat, Mehmet. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Coşar, Halil İbrahim. *Kader Anlayışının Kur‘ân Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Coşkun, Halil İbrahim. *Siyasi İhtilafların Dini Grupların Oluşumu Üzerine Etkisi: Erken Dönem İslâm Toplumunda Ayrışma Örnekleri*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Ta‘rifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV, 1991.
- Çeker, Orhan. “Hüsnâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/491-492. İstanbul: TDV, 1998.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2013.

- Çetin, Rabiye. “Ku’rân-ı Kerîm Bağlamında Kader-İmtihan İlişkisi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 5/4 (2016), 780-800.
- Dalkılıç, Mehmet. “Osman bin Affân’ın Halife Seçilmesi ve Seçim Şûrasının Tarafsızlığı”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Aralık 2014), 9-22.
- Demircan, Adnan. “Cahiliye ile İslâm Nikâh Uygulamaları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar -Farklı Bir Yaklaşım-”. *Dinlerde Nikâh: Milletler Arası İlmi Toplantı*. 35-51. İstanbul: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), 2012.
- Demircan, Adnan. “Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh”. *Diyanet İlmi Dergi* 49/3 (2003), 21-42.
- Demircan, Adnan. “Cahiliyeden İslâm’a Ailenin Kuruluşunda Değişim”. *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Hz. Peygamber ve Aile*. 75-90. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2019.
- Demircan, Ali Rıza. *Câriyeler ve Sömürülen Cinsellikleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2012.
- Doğan, Mebrure. “Üniversite Öğrencilerinin Kader Algıları: Metaforik Bir Araştırma”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 19/2 (2021), 645-677.
- Dönmez, Zekiye. *İslâm’ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık*. Ankara: TDV, 1. Basım, 2012.
- Duman, M. Zeki. “İslâm’ın Köle ve Cârîye Sorununa Yaklaşımı”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2011), 1-54.
- Düzgün, Şaban Ali (ed.). *Kelam: El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. baskı., 2015.
- Ebû Zehra, Muhammed A. *İslâm’da Siyasi ve İtikâdi Mezhepler Tarihi*. çev. Ethem Ruhi Fırlalı - Osman Eskicioğlu. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1. Basım, 1970.
- El-Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. basım., 2005.
- Esen, Abdullah. *Kur’ân’da Kelime, Kader ve Ecel Kavramlarının Tahlili*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil. *Eş'arî Kelâmı: el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. çev. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. baskı., 2017.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâil vd. *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2019.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil - Çevik, Mustafa. *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne*. Ankara: İlahiyat, 1. Basım, 2005.
- Fayda, Mustafa. "Aişe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/201-205. İstanbul: TDV, 1989.
- Fettah, İrfan Abdülhamid. "Cebriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. İstanbul: TDV, 1993.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed. *Kalplerin Keşfi*. çev. Salih Uçan. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014.
- Gezgin, Yusuf Erdem. "İslâm Hukuku Perspektifinden Eşcinsel Bireylerin Çocuk Edinme/Sahibi Olma Problemi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 215-236.
- Gölcük, Şerafeddin. "Kazâ ve Kader Konusu". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 8-14.
- Görgülü, Hasan Ali. "Cahiliye Devrinde Boşanma Çeşitleri ve İslâm'ın Boşanmada Örf İtibar Etmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1999), 111-126.
- Güler, İlhami. *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu: Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlaki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 10. basım., 2017.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. "İmtihân ve Dünyevileşme". *Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* X/2 (2015), 411-434.
- Günaltay, Şemsettin. "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri". *Marife* 10/3 (2002), 189-199.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*. İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Basım, 2015.

- Gürdeniz, İsmail Hakkı. *Makasıdu'ş-Şeria Açısından İslâm'da Evlilik*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Hamidullah, Muhammed. "Zeyneb bint Cahş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/357-358. İstanbul: TDV, 2013.
- Hatalmıs, Ali. *İslâm Toplumunda Kölelik ve Câriyelik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Hökelekli, Hayati. "Fıtrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/47-48. İstanbul: TDV, 1996.
- İsfahânî, Rağıb. *Müfredât/Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İşık, Emin. "Türk Aile Yapısında İslâmi Dönem". *Tarihi Akış İçerisinde Türklerde Aile*. 24-32. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1990.
- İşık, Harun. *Mâtürîdî'ye Göre Kazâ ve Kader*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- İbiş, Sultan. *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Evlilik Müessesesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. 2 Cilt. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İzutsu, Toshiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Kandemir, M. Yaşar. "Meymûne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/506-507. Ankara: TDV, 2004.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ümmü Seleme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/328-330. İstanbul: TDV, 2012.
- Karaman, Fikret. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Basım, 2014.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Basım, 2014.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Kartopu, Saffet. “Kaygının Kader Algıları ile ilişkisi (Kahramanmaraş Örneği)”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 239-260.
- Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/516-519. İstanbul: TDV, 1994. islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-kitap
- Kilit, Nurun Nisa. *Kader Algısı-Psikolojik iyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı., 1989.
- Kummî, Ebû Câfer b. Ali İbn Bâbeveyh el-. *Risâletü'l-İ'tikadâtü'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-Siyâse*. çev. Cemaleddin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Mâtürîdî, Muḥammed İbn Muḥammed el-. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3. baskı., 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Yusuf Vehbi Yavuz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2016.
- Mâtürîdî, Muhammed ibn Muhammed el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Bekir Topaloğlu - Kemal Sandıkçı. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2015.
- Mâtürîdî, Muhammed ibn Muhammed el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. S. Kemal Sandıkçı. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2017.

- Mâtürîdî, Muhammed İbn Muhammed el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Yusuf Vehbi Yavuz. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2018.
- Mâtürîdî, Muhammed İbn Muhammed el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Kemal Sandıkçı. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Mert, Muhit. *Kelâm Tarihinin Problemleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'lâ el-. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*. çev. Ahmed Asrar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 1985.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud el-. *el-İhtiyar li-Ta'lîli'l-Muhtar*. çev. Mehmet Keskin. 4 Cilt. İstanbul: Ümit Yayınları, 1998.
- Mutlu, İsmail. *Aşk Kader Mi?* İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 2020.
- Mutlu, İsmail. *Evlilik Kader Mi?* Mutlu Yayıncılık, 2018.
- Nesefî, Ömer. *Akaid-İslam İnancının Temelleri*. çev. Seyyit Ahsen. İstanbul: Bayrak Yayınları, 22. Basım, 2006.
- Okumuş, Mesut. "Kur'ân'a Göre Evlilik ve Evliliği Sürdürmenin Önemi". *Kur'an'da Aile Sempozyumu*. 293-311. Soma: Tıbyan Yayıncılık, 2010.
- Okumuş, Namık Kemal. "Ehl-i Kitap İlâhiyatında İlâhî Takdir Algısının Merkez Parametreleri Üzerine Bazı Tespitler". *Kelam Araştırmaları 11:1*, 169-200.
- Onat, Hasan. "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'ân'ın Rolü". *Kur'ân Sempozyumu*. 415-439. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1994.
- Öğüt, Salim. "Sihâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/169. İstanbul: TDV, 2009.
- Özgül, Nurbanu. *Pozitif Psikoloji Bağlamında Lgbt Bireylerde Dinî - Manevî Tutum ve Davranışlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öztürk, Yener. "İslâm'da Kader Akidesi ve İman Esasları Arasına Girmesinin Hikmeti". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 261-282.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b Muhammed b Hüseyin. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1. Basım, 1980.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.

- Sarıcık, Murat. “Cahiliye Nikâhı Mut’a ve Diğer Cahiliye Nikâhları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996).
- Sarıçam, İbrahim - Aycan, İrfan. *Emevîler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. baskı., 1993.
- Savaş, Rıza. “Cüveyriye binti Hâris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/146. İstanbul: TDV, 1993.
- Sayar, M. Kemal. “Aşkın ve Sevginin Psikolojisi”. 101-109. İstanbul, 2010.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed. *Mebûsüt: 1000 Yılın İslâm Fıkhı Temel Eseri ; Deliller ve Hükümler*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev, 2008.
- Seven, Zuha Döndü. *Kelâmda Kader Anlayışının İnsan Davranışlarını Belirlemede Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Sinanoğlu, Abdulhamit. “İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu'tezile'nin 'Kader' Anlayışı”. *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2006), 69-92.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV, 2010.
- Soysaldı, Mehmet. “Peygamber Efendimizin Evliliklerinin Sebep ve Hikmetleri”. *Dîyanet İlmi Dergi* 45/4 (2009), 127-144.
- Sönmez, Mahmut. “Ayatler Işığında İslâm'ın Kadına Verdiği Değer”. *Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı*. 511-529. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Sönmez, Nilgün. *Evlenmemiş Genç Bireylerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Yönelik Tutumları, Evlilik Tutumları ve Evlilik Kayguları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Subaşı, Necdet. “Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları”. *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam*. 510-523. Ankara: TDV, 1. Basım, 2007.
- Süt, Abdunhasır. “Gaylân ed-Dımeşkî ve Kelamî Görüşleri”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 1-21.
- Süt, Abdunhasır. “İslâm Düşüncesinde İlk Muhalif: Ma'bed el-Cühenî”. *Kelam Araştırmaları* 8:2, 169-182.
- Süt, Abdunhasır. *İslâm Düşüncesinde İlk Muhalifler Ma'bed el-Cühenî ve Gaylân ed-Dımeşkî*. Ankara: Fecr, 1. Basım, 2014.

- Şahin, Hanifi. “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 47-70.
- Şahin, Nurten Zeliha. “İslâm Hukuku ve İnsan Hakları Bağlamında Eşcinsellik Sorunu”. *EKEV Akademi Dergisi* 19/62 (2015), 507-530.
- Şehristânî, Muḥammad b. Abdilkerîm eş- - Öz, Mustafa. *el-Milel ve'n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2015.
- Şen, Rahime vd. “Türkiye’de Boşanma Nedenleri”. *Küreselleşen Dünyada Aile*. 257-288. Ankara: TDV, 1. Basım, 2010.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Görtünca. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007.
- Tatar, Burhanettin. “Aklın Merkezindeki Aşk: İbn Hazm’ın Güvercin Gerdanlığı Hakkında Bir Felsefî Yorum”. *Milel ve Nihal inanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2009), 145-151.
- Tezcan, Mahmut. “İslâm Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri”. *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri*. 1-20. İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2000.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Türkmen, Elif Kübra - Acar, Abdullah. “Cahiliye ve Asr-ı Saâdetteki Evlilik Öncesi Uygulamaların İslâm Hukukuna Yansımaları”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2021), 305-330.
- Uludağ, Süleyman. “Aşk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/11-17. İstanbul: TDV, 1991.
- Uraler, Aynur. “Sevde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/584-585. TDV, 2009.
- Uraler, Aynur. “Ümmehâtü'l-Mü'minîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/306-308. İstanbul: TDV, 2012.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV, 1994.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Kur’ân’da Aile Kurumu”. *Diyanet İlmi Dergi* 40/2 (2004), 6-20.

- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1. Baskı., 1981.
- Watt, W. Montgomery. *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*. çev. Aytekin. İstanbul: Bereket Yayınları, 2011.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Livâta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/198-200. Ankara: TDV, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/525-530. İstanbul: TDV, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Eş'ariyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/447-455. İstanbul: TDV, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV, 2011.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Tarihi ve Sosyal Yapısıyla Siyer Coğrafyası*. İstanbul: Siyer Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Yıldırım, Mustafa. "Nisâ Suresi 3. Âyet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi". *Dinlerde Nikah*, 2012.
- Yıldırım, Şüheda. *Görücü Usulü Evlenen ve Flört Ederek Evlenen Çiftlerin Duygusal Farkındalık ve Duyguları İfade Etme Düzeylerinin Evlilik Doyumuna Etkisi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yıldız, Muhammet Mustafa. *İmam Eş'arî'de İnsan Sorumluluğu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Yılmaz, Refik. *Mâtürîdî ve Cüveynî'ye Göre İnsan Özgürlüğu*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yılmaz, Sinan. *Türk Toplumunda Kader ve Kısmet İnancı*. Ankara: Divan Kitap, 1. baskı., 2012.
- Yılmazçoban, A. Muhsin. *Flörtüm Eşim Olsun Mu?* İstanbul: Paradoks Kitap, 2014.
- Zemahşerî, Maĥmûd b. Ömer vd. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhî't-Te'vîl: Keşşaf Tefsiri*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2016.

Ziglar, Zig. *Hayat Boyu Flört.* çev. Asiye Yücel Kay. İstanbul: Aura Kitapları, 1. Basım, 2015.

